

Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

Қаржы және банк ісі кафедрасы

Уакпаева М.М., Кайырбаева Г.К.

КОРПОРАТИВТІК ҚАРЖЫ

Оқу құралы

Қостанай, 2017

ОӘЖ 005 (075)
КБЖ 65.292-93 (5Қаз)я73
У-12

Рецензенттер:

Дюзельбаева Гульнар Маликовна – э.ғ.к., М.Дулатов атындағы ҚИЖЭУ есеп және аудит кафедрасының доценті

Майкопова Гульнар Суйндиқовна – э.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ қаржы және банк ісі кафедрасының доценті

Курманғалиева Айжан Қасымбековна – э.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ есеп және аудит кафедрасының доценті

Автор:

Уакпаева Махаббат Магауияновна, қаржы және банк ісі кафедрасының аға оқытушысы

Кайырбаева Гүлжанат Қуанышқызы, қаржы және банк ісі кафедрасының аға оқытушысы., экономика магистрі

Уакпаева М.М.

У 12 Корпоративтік қаржы. 5В050900-Қаржы мамандығы бойынша оқу құралы/ М.М.Уакпаева., Г.К. Кайырбаева.–Қостанай, 2017. – 149 б.

ISBN 978-601-7387-81-5

Оқу құралында корпорацияда қаржыны басқару және корпоративтік қаржы теориясы бойынша материалдар қарастырылған. Негізгі ұғымдардан басқа, оқу құралында қаржы ресурстарын басқару негізінде жатқан, бақылау сұрақтары және өзін-өзі тексеруге тест тапсырмалары, сондай-ақ теориялық материалды қорытындылау үшін практикалық жаттығулар ұсынылған.

Экономикалық мамандық бойынша оқитын студенттер үшін арналған.

ОӘЖ 005 (075)
КБЖ 65.292-93 (5Қаз)я73

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің оқу-әдістемелік кеңесімен бекітілген және шығаруға ұсынылған,
26.04.2017 ж. №3

ISBN 978-601-7387-81-5

©Уакпаева М.М., Кайырбаева Г.К.2017
©А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, 2017

Мазмұны

Кіріспе	5
Тақырып 1 Корпорациялар қаржысы: ұйымдастыру негіздері және олардың қаржы сферасындағы мазмұны.....	6
1.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	6
1.2 Бақылау сұрақтары.....	12
1.3 Тесттік сауалдар.....	13
Тақырып 2 Қаржы-кредит шешімдерін қабылдауда қаржы-экономикалық есептеп шығарудың математикалық негіздері.....	17
2.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	17
2.2 Бақылау сұрақтары	20
2.3 Тесттік сауалдар	20
2.4 Тәжірибелік жаттығулар.....	22
Тақырып 3 Корпорацияның айналымнан тыс активтерін басқару.....	24
3.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	24
3.2 Бақылау сұрақтары	30
3.3 Тесттік сауалдар	30
3.4 Тәжірибелік жаттығулар	32
Тақырып 4 Корпорацияның айналым активтерін басқару.....	42
4.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	42
4.2 Бақылау сұрақтары	49
4.3 Тесттік сауалдар	50
4.4 Тәжірибелік жаттығулар	51
Тақырып 5 Корпорацияның өнімді өндіруге және өткізуге кеткен шығындары және оларды қаржыландыру.....	56
5.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	56
5.2 Бақылау сұрақтары	61
5.3 Тесттік сауалдар	61
5.4 Тәжірибелік жаттығулар	63
Тақырып 6 Корпорация табысының қалыптасуы, бөлінуі және пайдалану тиімділігі.....	67
6.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	67
6.2 Бақылау сұрақтары	75
6.3 Тесттік сауалдар	75
6.4 Тәжірибелік жаттығулар	77
Тақырып 7 Корпорацияның меншікті және қарыз капиталын қалыптастыру. Тартылған капиталдың құны және орташа безбенделген капиталдың құны.....	83
7.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	83
7.2 Бақылау сұрақтары	92
7.3 Тесттік сауалдар	93
7.4 Тәжірибелік жаттығулар	95
Тақырып 8 Корпорацияның қаржылық жағдайын бағалау және қаржылық тұрақтылыққа жету жолдары.....	101

8.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	101
8.2 Бақылау сұрақтары	108
8.3 Тесттік сауалдар	108
8.4 Тәжірибелік жаттығулар	110
Тақырып 9 Корпорацияның қаржылық дәрменсіздігі және қаржылық сауықтыру.....	114
9.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	114
9.2 Бақылау сұрақтары	119
9.3 Тесттік сауалдар	119
9.4 Тәжірибелік жаттығулар	124
Тақырып 10 Корпорация қаржысын жоспарлау.....	127
10.1 Негізгі теориялық жағдайы.....	127
10.2 Бақылау сұрақтары	133
10.3 Тесттік сауалдар	133
Қолданылған әдебиеттер тізімі.....	138
Жекелеген практикалық жаттығу жауаптары мен нұсқаулар.....	139
Қаржылық кестелер.....	142

Кіріспе

Мемлекеттің орталықтандырылған қаржылық ресурстарын және меншікті ақшалай қорларын қалыптастыруда корпорацияның қаржысы алдыңғы орындарды алуда.

Экономиканың мемлекеттік секторы, қазіргі банктік жүйе, тауар, қызмет, капитал нарығы пайда болып және одан әрі дамыды. Корпорациялар өз істерін реттеуде нарықтық әдістерді қолдануға көшті. Корпорацияның кәсіпкерлік қызметінің негізгі мақсаты пайда табу болды. Ол корпорацияның және оның иегерлерінің кірістерінің өсуіне, капиталды ұлғайтудың қайнар көзі. Бұл мақсатқа жету үшін кәсіпорындарда қаржының қолайлы жағын ұйымдастыру қажет, олар тек қана қаржылық жағдайды және бәсекелестікті тұрақтандыру ғана емес сонымен қатар, елдегі қаржыны тұрақтандыруды қамтамасыз ете керек.

Корпорация өзінің іскерлік белсенділігінде нарықтық реттеу әдістерін кеңінен пайдалануға көшті. Корпорацияның кәсіпкерлік қызметінің негізгі мақсаты болып пайда табу, яғни оның иелері және корпорация кірісінің өсуі, капитал өсімінің алғышарты және қызмет етуде қайнар көзі табылады. Бұл мақсат тек олардың қаржылық жағдайын және бәсекеге қабілеттілігін нығайту үшін ғана емес, сондай-ақ елдегі қаржыны тұрақтандыруды қамтамасыз ету үшін мүмкіндік беретін, кәсіпорындарға қаржыны оңтайлы ұйымдастыру кезінде қол жеткізуге болады.

Жоғарғы мектепке мамандарды дайындаудың ең бір басты ерекшелігі-оның өмірмен байланыстығы, болашақтағы нақты есепте мамандар қызметінің тәжірибесі. Әсіресе, бұл байланыс жаңа нарықтық қатынастарды қалыптастыруда қажет. Осыған байланысты ең маңызды буыны болып оқыту процесінің бір бөлігі практикалық сабақтар табылады.

Бұл оқу құралы теориялық білімді бекіту үшін несиелік-банктік ережелерді шешуде, ҚР Заңын, практикалық жағдайлардың негізінде есептерді және мәселелік міндеттерді шешуге арналған.

Оқу құралы ҚР жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі соңғы өзгерістерді көрсету үшін арналған. Оның мазмұны «Корпоративтік қаржы» пәні бойынша типтік бағдарламаға сәйкес келеді. Оқу құралында капиталды қолдану және қалыптастыру, инвестициялық қаржыландыру, қаржылық жоспарлау, бюджеттеу және бақылаудың тәжірибелік аспектілері қарастырылады.

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің біраттас пәндері бойынша практикалық сабақтарды өткізу практикумының мақұлданыуы.

ТАҚЫРЫП 1. КОРПОРАЦИЯЛАР ҚАРЖЫСЫ: ҰЙЫМДАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАРЖЫ СФЕРАСЫНДАҒЫ МАЗМҰНЫ

Осы тақырып бойынша материалды оқу барысында, сіз ұғынасыз:

- *корпоративтік қаржы мәтінін мазмұндау;*
- *корпоративтік қаржы функцияларын атау және оларды нақтылап сипаттау;*
- *корпоративтік қаржыны ұйымдастыру принципін анықтау;*
- *корпорация қызметін және оның құрамдас бөлігінің қаржылық ортасын сипаттау*

1.1 Негізгі теориялық жағдайы

Корпоративтік қаржы түсінігі. «Корпорация» ұғымы күнделікті тәжірибеде оның мазмұны кең және тар мағынада қолданылуы мүмкін. *Корпорация*—бұл кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру үшін құрылған шаруашылық субъект, оның экономикалық мақсаты қоғамдық тұтынуды қамтамасыз ету және пайда алу болып табылады.

Корпорация қаржысының жағдайы жалпы мемлекеттік және аймақтық ақша қорларының қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуіне елеулі әсер етеді. Неғұрлым кәсіпорындардың қаржылық жағдайы мықты әрі берік болса, соғұрлым жалпы мемлекеттік және аймақтық ақша қорлары толығымен қамтамасыз етіледі, әлеуметтік-мәдени және қоғамның басқа да қажеттіліктері жеткілікті түрде қанағаттандырылады.

Кең мағынада «*корпорация*» - бұл бірлестік, жеке және заңды тұлғалардың әлеуметтік пайдалы қызметті жүзеге асыру үшін, заңды тұлға мәртебесі бар, яғни, іс жүзінде кез-келген фирма – заңды тұлға, меншікті капитал мен орындайтын келісім-шарттар бойынша тауарлар мен қызметтерді жеткізу және өз міндеттемелерін корпорация деп есептеуге болады.

Қаржы менеджерін басқару объектісі болып *корпоративтік қаржы*, яғни ақша ағындарының қозғалысы, ақша қорлары (табыстарды), капиталды пайдалану және қалыптастыруға жататын, ақшалай қатынастар (байланыстар) жиынтығы табылады.

Корпорация қаржысы – бұл негізгі және айналмалы капиталдың құрылуы, корпорациялардың ақшалай қаражат қорларының және олардың бөлінуі мен пайдаланылуы процесінде пайда боллатын қаржылық немесе ақшалай қозғалыстар.

Қаржылық қатынастар. Корпорацияның ақша қорларын пайдалану және қалыптастыру процесінде Қорларын қалыптастыру және пайдалану процесінде ақшалай қарым-қатынастардың кең ауқымды жағдайы туындайды, тиісінше, қаржы корпорация қаржысының ортасын және сәйкесінше қаржы қатынастарының саласындағы экономикалық мазмұнын білдіру.

Қаржылық қарым-қатынас (байланыс) туындайды:

- құрылтайшылар арасында (акционерлер, меншік иелері) меншікті капиталды тиімді пайдалану және байланысты қалыптастырубойынша, сондай-ақ дивидендтер және проценттерді төлеу;

- корпорация және басқа да ұйымдармен өнімді өткізумен және өндіріспен байланысты, есеп айырысу мерзімдерін және әдістерін, сондай-ақ міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдері;

- корпорация және оның бөлімшелерімен ішкікорпорация бойынша қаражатты қайта бөлу;

- корпорация және зейнетақы қорынан тұтыну мен еңбекақы жағдайы бойына жалдамалы қызметкерлер;

- корпорация және мемлекеттің қаржы жүйесімен байланысты осы төлемдерді жүзеге асыру және алымдар, салықтарды есептеу үшін салық салынатын базаны қалыптастыру;

- корпорация мен қаржы-несие институттарымен тарту жөнінде және бос ақша қаражатын орналастыру (несиені алу және өтеу, сақтандыру төлемдері және сақтандыру өтемдері және т.б.);

- корпорация және инвестициялық институттармен байланысты қысқа және ұзақ мерзімді инвестициялар және олар бойынша дивидендтер мен пайыз төлемдері.

Корпоративтік қаржы функциялары. Нарықтық (тауарлық) шаруашылық жағдайында корпоративтік қаржының үш функциясы заңды түрде танылған (Сурет 1):

1) капитал, кіріс және ақша қорын қалыптастыру;

2) капитал, кіріс және ақша қорын пайдалану;

3) бақылау.

Бірінші функция ұдайы өндіріс процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін қажет. Тауар сатудан алынған түсімді бастапқы бөлу есебінен кәсіпорындар мен корпорациялардың қаржы жоспарында көрсетілген арнайы қоры пайда болады.

Капиталды, кірісті және ақша қорын кәсіпорынның (корпорацияның) қаржы жоспарында (бюджетте) қарастырылған мақсатқа пайдалану қаржының екінші функциясының экономикалық мәні болып табылады. Кәсіпорын кірісті пайдалану процесінде, ол бөлінеді, қайта бөлінеді және таза пайда есебінен пайда болған ақша қорын нақты жұмсау, ал сол кезде оған тауарлық нысандағы құн қарсы қозғалыс жасайды.

Үшінші бақылау функциясы қаржы кәсіпорын мен мемлекетте кірістің пайда болуына орай, пайдаланылған кезде оның құндық және материалдық-мүліктік үйлесімінің сақталуын бақылау үшін қолданылады. Бақылау функциясында қаржыны іске асыру құралы болып бухгалтерлік есепте қамтылған қаржы ақпараты табылады [1, б.11].

Сурет 1 – Корпоративтік қаржы функцияларының мазмұны

Кәсіпорын мен корпорацияның қаржысын ұйымдастыру принциптері оның қызметінің мақсаттарымен және міндеттерімен тығыз байланысты.

1. Шаруашылық қызметті өзін-өзі реттеу. Бұл принцип кәсіпорынға қолда бар материалдық, еңбек және қаржы ресурсының негізінде өндірістік және ғылыми-техникалық даму жөнінде шешім қабылдауға, сондай-ақ оны іске асыруға толық дербестік беріледі.

2. Өзін-өзі өтеушілік және өзін-өзі қаржыландыру. Кәсіпорын өзін-өзі өтеген жағдайда ол қарапайым ұдайы өндірісті өзінің меншікті көзі есебінен қаржыландырады, сонымен бірге бюджет жүйесіне салық төлейді. Өзін-өзі қаржыландыруда жұмыстың пайдалылығы ғана емес, сонымен бірге жай шектеліп қалмай, керісінше, кең салалы ұдайы өндірісті де қамтамасыз ететін қаржы ресурсын, сондай-ақ бюджеттік жүйесінің кірісін де коммерциялық негізде қалыптастыра алады.

3. Айналым қаражатын қалыптастыру көздерін меншік және қарыз бойынша бөлу шаруашылықтың жекелеген салаларында өндіріс технологиясымен және оны ұйымдастыру ерекшеліктеріне байланысты.

Өндірісі науқанды сипаттағы салаларда айналым қаражатын қалыптастыруда қарыз көздерінің үлесі артуда. Өндіріс науқанды емес сипаттағы салаларда айналым қаражаты құрылатын көздер құрамында көбінесе меншік айналым қаражаты басым.

4. Қаржы резервін құру нарық жағдаяты ықтимал ауытқитын, сонымен бірге өз міндеттемелерін орындамау үшін әріптестер алдында материалдық жауапкершілік артқан жағдайда кәсіпорынның тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін қажет;

5. Қаржылық қатынас мерзімдері – қаражатты пайдалануға және алуға арналған ең төменгі уақыттың алшақтық жасайды, бұл әсіресе валюта бағамдарының өзгерістерін және инфляция шарты кезінде маңызды болып табылады;

6. Жоспарлық – төлемқабілеттілік сұранысы, конъюнктураны есепке алу, шығындар мен сату көлемінің сәйкестігін қамтамасыз ету;

7. Икемділік – инвестициялық қызмет және жоспарлы ағымдағы шығындар бойынша жоспарлы сату көлемінен асып кеткен қол жеткізілмеген жағдайда маневр мүмкіндігін қамтамасыз етеді;

8. Қаржылық тұрақтылық - бұл тәуекелдің мүмкін болатын деңгейінде төлем мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табыстарды өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы ресурстарының жағдайы.

Іс жүзінде осы қағидаттарды іске асыру қаржыны басқару жүйесін ұйымдастыруда және қаржы саясатын өңдеу кезінде жүзеге асырылуы тиіс.

Қаржы саясаты қаржыны корпорацияның құрылтай құжатында белгіленген стратегиялық және тактикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын мақсатты бағыт.

Қаржы саясатының мағынасы келесі буындардан құралады:

- қаржыны басқарудың жоғары кірістілікті және коммерциялық тәуекелдерден қорғауды ұштастыратын оңтайлы тұжырымдамасын әзірлеу;

- ағымдағы кезеңде қаржы ресурсы пайдаланылатын негізгі бағыттарды анықтау;

- қойылған мақсаттарға жетуге бағытталған практикалық іс-әрекеттерді жүзеге асыру.

Қаржы саясаты мәселелердің ұзақ шешілетінін және оның ерекшеліктерін негізге ала отырып қаржы стратегиясы мен тактикасына жіктеледі.

Қаржы стратегиясы – бұл корпорацияның ірі ауқымды шешімін қарастыратын және болашаққа есептелген, қаржы саясатының ұзақмерзімді курсы.

Қаржы тактикасы- қаржылық байланыстарды ұйымдастыру, шығындар түрлері мен құрылымдық бөлімшелер арасында ақша ресурстарын қайта бөлу тәсілдерін дер уақытында өзгерту арқылы корпорацияның дамуының нақты кезеңінің жекелеген міндеттерін шешуге бағытталады.

Шаруашылық қызметті жүзеге асыру үшін, өнім алу, кірістер мен жинақталған корпорацияларда ресурстардың белгілі бір түрлері пайдаланады: материалдық, еңбектік, қаржылық, сонымен қатар ақшалай қаражаттар.

Корпорацияның қаржы ресурсы – меншікті ақшалай кірістер жиынтығы мен түсімдерден тыс (тартылған және қарыз), кәсіпорынның қаржылық міндеттемелерін орындау үшін арналған, өндірісті кеңейтуге байланысты, ағымдағы шығындарды қаржыландыру және шығындары[1, с.15].

Корпорацияның қаржылық ресурстарының құрылымы 2 суретте көрсетілген.

Сурет 2 – Корпорацияның қаржылық ресурстарының құрылымы

Қаржы ресурстарын қалыптастыру шаруашылық-қаржылық қызмет кезінде олардың қаржылық қатынастардың жүзеге асыруда және іске асыруда кәсіпорындар құру процесінде жүргізіледі.

Корпорацияны құру кезінде қаржы ресурстарын қалыптастыру көздері меншік формасына байланысты негізінде корпорация құрылады. Осылайша, мемлекеттік корпорациялардың қаржы ресурстарын құру кезінде, бюджет қаражаты есебінен қалыптастырылады, жоғарыда тұрған басқару органдарының қаражаты, оларды қайта ұйымдастыруда басқа да осыған ұқсас корпорациялар, және т. б. Ұжымдық кәсіпорындарды құру кезінде, ерікті жарналар мен заңды және жеке тұлғалардың, оларда пай (үлестік) есебінен құрылтайшылардың жарналары қалыптастырылады және т. б. Барлық осы жарналары (құралдар) жарғылық (бастапқы) капитал және кәсіпорынмен құрылған жарғылық қорында жинақталуын білдіреді.

Жарғылық капитал – корпорация мүлкінің оның кредиторларының мүддесіне кепілдік беретін барынша аз мөлшері [2]. Жарғылық капитал-кәсіпорын жарғысында белгіленген капиталының бастапқы сомасы. Ақша қоры осының негізінде корпорацияның айналым активі және негізгі қорымен қалыптасады.

Болашақта жұмыс істеу процесінде жеке көздерден құрылатын қосымша, қаржы ресурстары корпорациялар есебінен тартылған және қарыз құралдарын толықтыра алады. Осыдан қосымша қалыптасатын меншікті қаржылық ресурстар құрамына кіреді: резервтік капитал, қосымша капитал, бөлінбеген пайда, мақсатты қаржыландыру.

Резервтік капитал – бұл резервте сақталған, ұйымның меншікті капиталының бөлігі, ішкі сақтандыру үшін оның шаруашылық қызметіне арналған. Ол қолданыстағы құрылтай құжаттары мен заңнамаға сәйкес құрылады. Кепілдігі ретінде мүмкіндіктерін қаржыландыру үздіксіз жұмыс істеуін ұйымдастыру және сақталуын үшінші тұлғалардың мүдделерінің жағдайында қолайсыз нарықтық конъюнктурада резервтік капитал құрылады.

Қосымша капитал – оларды қайта бағалауда айналымнан тыс активтер нәтиже сомасы құнының өсуінен айналымнан тыс активтер салдарынан қайта бағалау. Қосымша капитал жарғылық капиталын ұлғайтуға пайдаланылуы мүмкін, есепті жыл үшін баланстық шығынды өтеу, сондай-ақ басқа да мақсаттарға.

Бөлінбеген пайда – кәсіпорынның жалпы кірісінен (пайдасынан) барлық жұмсалған шығындарды (бюджетке төленген салық сомаларын, кірістен (пайдадан) басқадай бағытарға пайдаланған сомаларын шегеріп тастағандағы қалған бөлігі болып табылады.

Мақсатты қаржыландыру – бюджеттен алынған, мақсатты түсім соммасы.

Мақсатты қаржыландыру- инвестордың мүдделерін қамтамасыз ету үшін күні бұрын межелеген мақсаттарға қол жеткізетін шаралар жүйесін пайдалана отырып, нысаналы мақсатпен қаржы ресурстары мен ақшалай қаражат бөлу, яғни қаржы қаражатын нақты айқындалған мақсаттарға арналған бағдарламаға, сметаға, бюджетке, жарғыға сәйкес арнаулы мақсатпен бөлу [3].

Қомақты қаржы ресурстары қаржы нарығында жұмылдырылуы мүмкін. Оларды жұмылдыру нысандары болуы мүмкін: акцияны сату, облигация және де басқа да бағалы қағаздар түрлері, сонымен қатар несиелік инвестициялар.

Құралдарыға қаржы-банк жүйесінен келіп түсетін тәртіппен қайта бөлуде, сақтандыруды өтеу; концерндерден, ассоциациялардан, салалық құрылымдардан түскен; пай жарналары; дивиденттер және бағалы қағаз бойынша пайыздар; бюджеттік субсидиялар жатады.

Меншікті капиталдан басқа, корпорацияның қаржылық ресурсы финансовые ресурсы тартылған және қарыз көздері есебінен қалыптасады.

Тартылған қаржы ресурстарының құрамына кредиторлық берешек үшін тауарлар, жұмыстар, қызметтер, сондай-ақ есеп айырысу бойынша корпорацияның ағымдағы міндеттемелерді барлық түрлері жатады: алынған аванс сомасы, заңды және жеке тұлғалардың шотына келесі өнімді жеткізу, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету; кәсіпорынның берешек сомасы

бюджетке барлық төлем түрлері бойынша, жұмыскерлер табысынан ұстағандағы салықтарды қоса алғанда; бюджеттен тыс қорларға жарналары бойынша берешек; құрылтайшыларға корпорация берешегі бойынша дивиденд төлеу және т. б.

Заемдық қаржы ресурстар құрамына ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді банк несиелері кіреді, сондай-ақ басқа да ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер, пайыздар аударылатын қарыз қаражатына тартылуына байланысты (басқа банктердің кредит) және т. б.

Меншікті, заемдық және тартылған капитал, ол бір жағынан, корпорациясының қаржы ресурстарына және оның активтерін қаржыландыруға қатысады, басқа жағынан, ол заңды және жеке тұлғалардың, мемлекет- нақты иелерінің міндеттемелерін (ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді) қалыптастырады.

Қаржы ресурсының құрамы, оның көлемі өндіріс көлемінен, оның қызметінен, корпорация мөлшері мен түріне байланысты болады. Сондықтан да қаржы ресурсының көлемі, корпорация жұмысының тиімділігімен, өндіріс көлемімен тығыз байланысты. Өндіріс көлемі неғұрлым көп болса және корпорация жұмысының тиімділігі жоғары болса, меншікті қаржы ресурсының шамасы көп болады және де керісінше.

Кез келген корпорация әрекет емес, оқшауланған, белгілі бір қаржылық ортамен өзара байланыста, яғни ұлттық қаржы жүйесімен және елдің қаржы жүйесі, сатып алушылармен және жеткізушілермен ол өзара іс-қимыл жасайды. Қаржылық орта әр түрлі мемлекеттік және жеке институттармен ұсынылған.

Осындай мемлекеттік институттар болып қаржы Министрліктерімен ұсынылған бюджеттік жүйе, салық және кеден қызметтері, түрлі ұлттық қадағалаушы және реттеуші органдарымен, банк жүйесімен, сондай-ақ халықаралық қаржы және несие ұйымдары табылады.

Халықаралық қаржы ұйымдары болып ХВҚ-ның (International Monetary Found), Әлемдік банк –БҰҰ-ның мамандандырылған ұйым, ХҚДБ (The International Bank for Reconstruction and Development) құрамына кіретін тобы, Халықаралық даму қауымдастығы (International Development Association), Халықаралық қаржы корпорациясы (International Finance Corporation), өңіраралық даму банктері және басқа да қаржы институттары табылады. Қаржы нарығының келесідей сегменттері ұсынылған: алтын нарығы, валюта нарығы, несие нарығы және бағалы қағаздар нарығы.

1.2 Бақылау сұрақтары

1. Корпорация қаржысының мазмұнын ашыңыздар.
2. Негізгі корпорация қаржысының байланысын анықтаңдар және сипаттама беріңдер?
3. Корпоративтік қаржының бақылау және бөлу функциясының мазмұны қандай?
4. Корпорация қаржысын ұйымдастырудың негізгі принциптерін атаңдар.

5. Корпорацияға қаржы ресурстары не үшін қажет? Қаржы ресурстары және ақша ағындарының арасындағы айырмашылық қандай?

6. Корпорацияның негізін құрайтын қаржы саясаты

1.3 Тесттік сауалдар

1. Кәсіпорын және инвестициялық институттар арасындағы қаржылық қатынастар қандай жағдайда пайда болатынын көрсетіңдер:

А) мүлікті сақтандыру және қызметкерлердің жекелеген санаттары;

В) инвестицияны орналастыру;

С) бөлу және қайта бөлу табысы, айналым қаражаты;

Д) жарғылықты капиталды қалыптастыру;

Е) ағымдағы шотқа ақшаны сақтау, несие үшін пайыздарды төлеу.

2. Құрылтайшылар арасындағы қаржылық қатынастар қандай жағдайда пайда болатынын көрсетіңдер:

А) мүлікті сақтандыру және қызметкерлердің жекелеген санаттары;

В) тауарларды сату және сатып алу (қызмет) ;

С) бөлу және қайта бөлу табысы, айналым қаражаты;

Д) дивиденттер төлеу, жарғылықты капиталды қалыптастыру, акция және облигацияларды шығару арқылы қаражатты тарту;

Е) ағымдағы шотқа ақшаны сақтау, несие үшін пайыздарды төлеу.

3. Банк және кәсіпорын арасындағы қаржылық қатынастар қандай жағдайда пайда болатынын көрсетіңдер:

А) мүлікті сақтандыру және қызметкерлердің жекелеген санаттары;

В) тауарларды сату және сатып алу (қызмет);

С) бөлу және қайта бөлу табысы, айналым қаражаты;

Д) жарғылықты капиталды қалыптастыру;

Е) ағымдағы шотқа ақшаны сақтау, кассалық-есеп айырысуда қызмет көрсету, несие үшін пайыздарды төлеу.

4. Қаржы корпорациясын ұйымдастыру кезінде өзін-өзі қаржыландыру принципі білдіреді?

А) өнімді өндіруге және өткізуге толық шығынның өтемділігі және өз қаражаты есебінен өндірісті дамытуға инвестициялау;

В) шаруашылық қызметінің нәтижелері және белгілі бір жауапкершілікті жүргізу жүйесінің болуы;

С) қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерінде оның қызметкерлеріне кәсіпорынның толық мүдделілігі;

Д) кәсіпорынның экономикалық қызметін дербес анықтауда, пайда табу мақсатында қаражатты салу бағыттары;

Е) нарықтық конъюнктураның тұрақты ауытқуына байланысты қаржы қорларының қажеттілігін қалыптастыру.

5. Қаржы корпорациясын ұйымдастыру барысында материалдық жауапкершілік принципі нені білдіреді?

А) өнімді өндіруде және өткізуде толық шығынның өтемділігі;

В) шаруашылық қызметінің нәтижелері және белгілі бір жауапкершілікті жүргізу жүйесінің болуы;

С) қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерінде оның қызметкерлеріне кәсіпорынның толық мүдделілігі;

Д) кәсіпорынның экономикалық қызметін дербес анықтауда, пайда табу мақсатында қаражатты салу бағыттары;

Е) нарықтық конъюнктураның тұрақты ауытқуына байланысты қаржы қорларының қажеттілігін қалыптастыру.

6. Қаржы корпорациясының ұйымы кезінде шаруашылық тұрақтылықты қамтамасыз ету принципі нені білдіреді?

А) өнімді өндіруде және өткізуде толық шығынның өтемділігі;

В) шаруашылық қызметінің нәтижелері және белгілі бір жауапкершілікті жүргізу жүйесінің болуы;

С) қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерінде оның қызметкерлеріне кәсіпорынның толық мүдделілігі;

Д) кәсіпорынның экономикалық қызметін дербес анықтауда, пайда табу мақсатында қаражатты салу бағыттары;

Е) нарықтық конъюнктураның тұрақты ауытқуына байланысты қаржы қорларының қажеттілігін қалыптастыру.

7. Қаржы корпорациясының ұйымы кезінде қаржы қорын қамтамасыз ету принципі нені білдіреді:

А) өнімді өндіруде және өткізуде толық шығынның өтемділігі;

В) шаруашылық қызметінің нәтижелері және белгілі бір жауапкершілікті жүргізу жүйесінің болуы;

С) қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелерінде оның қызметкерлеріне кәсіпорынның толық мүдделілігі;

Д) кәсіпорынның экономикалық қызметін дербес анықтауда, пайда табу мақсатында қаражатты салу бағыттары;

Е) нарықтық конъюнктураның тұрақты ауытқуына байланысты қаржы қорларының қажеттілігін қалыптастыру.

8. Құрылтай құжаттарына сәйкес коммерциялық қызметтің заңды тұлғаларды жүзеге асыруды бастау үшін қатысушылар немесе құрылтайшылар авансталған құралдары үшін - бұл:

А) резервтік қор;

В) тұтыну қоры;

С) жарғылық қор;

Д) қосымша капитал;

Е) жинақтаушы қор.

9. Корпорацияның ақша қоры, пайдадан төленетін жарна есебінен құрылатын, шығындарды жабу үшін арналған және кәсіпорын басқаруында қалған есепті жылдың пайдасының жеткіліксіздігін немесе болмаған жағдайда дивиденттерді төлеу-бұл:

А) жарғылық қор;

В) тұтыну қоры;

С) резервтік қор;

- D) қосымша капитал;
- E) жинақтаушы қор.

10. Корпорация активін қайта бағалау есебінен құрылатын мақсатты көзі, залалды өтеуде, жарғылық капиталдың көбеюі үшін арналған және акцияларды сату нәтижесінде бағамдық айырманың, есепті кезеңде корпорацияның жұмыс нәтижелері бойынша анықталуы-бұл:

- A) жарғылық капитал;
- B) тұтыну қоры;
- C) резервтік капитал;
- D) қосымша капитал;
- E) жинақтаушы қор.

11. Корпорация мүлкін ұлғайту мақсатында өндірісті дамыту және кеңейту үшін арналған мақсатты көзі және пайда үшін қаржылық салымдар– бұл:

- A) жинақтаушы қор;
- B) тұтыну қоры;
- C) резервтік капитал;
- D) қосымша капитал;
- E) жарғылық капитал.

12. Біржолғы көтермелеу, өтемдік сипаттағы төлемдер, өндірістік емес сала объектілерін қаржыландыру үшін арналған мақсатты көзі және басқа да осыған ұқсас мақсаттары – бұл:

- A) жарғылық капитал;
- B) резервтік капитал;
- C) тұтыну қоры;
- D) қосымша капитал;
- E) жинақтаушы қор.

13. Корпорацияның меншікті қаржы ресурсы өзіне қосады:

- A) басқа корпорациядан жарғылық капиталына салынған капитал;
- B) банктердің несиелері;
- C) негізгі қызметтен пайда, амортизациялық аударымдар;
- D) А, С жауаптары дұрыс;
- E) В, С жауаптары дұрыс.

14. Корпорациясының қаржылық ресурстарын қалыптастыру қарыз көздері өзіне қосады:

- A) негізгі қызметтен пайда;
- B) банктердің несиелері;
- C) басқа корпорациядан жарғылық капиталына салынған капитал;
- D) өткізуден тыс операциялар пайдасы;
- E) А, С жауаптары дұрыс.

15. Корпорация қаржысының қызметі ұзақ мерзімді қаржы жүйесінде, оның қаржылық идеологиясын айқындайтын және олардың жетістіктерінің неғұрлым тиімді жолдары өзіне нені білдіреді?

- A) корпорацияның қаржылық саясаты;
- B) корпорацияның қаржылық тактикасы;
- C) корпорацияның қаржылық стратегиясы;

- D) корпорацияның қаржылық механизмі;
 - E) корпорацияның қаржылық идеологиясы.
16. Нақты корпорацияның қаржылық қызметін айқындауда негізге алынатын қағидаттар жүйесі, менеджерлер және оның құрылтайшыларының қаржылық менталитеті және оның "миссиясын" анықтауда өзіне нені білдіреді?
- A) корпорацияның қаржылық механизмі;
 - B) корпорацияның қаржылық тактикасы;
 - C) корпорацияның қаржылық саясаты;
 - D) корпорацияның қаржылық стратегиясы;
 - E) корпорацияның қаржылық идеологиясы.
17. Берілген анықтама "Қаржылық идеология нысанын іске асыру және оны жүзеге асыруда жекелеген кезеңдерінің қаржылық қызметінің маңызды аспектілерінің бөлінісінде корпорацияның қаржылық стратегиясы" төменде аталған қандай терминге жататынын көрсетіңіз:
- A) корпорацияның қаржылық механизмі;
 - B) корпорацияның қаржылық тактикасы;
 - C) корпорацияның қаржылық стратегиясы;
 - D) корпорацияның қаржылық саясаты;
 - E) корпорацияның қаржылық идеологиясы.
18. Төменде аталғандардан корпорацияның қосымша капиталын қалыптастыру көзі болып табылатынын көрсетіңіз:
- A) басқа ұйымдардың несиелері мен займдары;
 - B) құрылтайшылардың пай жарналары;
 - C) бағамдық айырма, алынған акциялар нәтижесінде іске асыру;
 - D) коммерциялық банктердің инвестициялық салымдары;
 - E) пайдадан аударымдар.
19. Төмендегілерден корпорацияның резервтік капиталын қалыптастыру көзі болып табылатынын көрсетіңіз.
- A) оның иелігінде қалған корпорация пайдасы;
 - B) бағамдық айырма, алынған акциялар нәтижесінде іске асыру;
 - C) басқа ұйымдардың қарыздары мен кредиттері;
 - D) коммерциялық банктердің инвестициялық салымдары;
 - E) құрылтайшылардың пайлық жарналары.
20. Төменде көрсетілгендерден корпорацияның тартылған ақшалай қорына жататынын атаңыз:
- A) коммерциялық несие;
 - B) банктік несие;
 - C) кредиторлық берешек;
 - D) бюджеттен қаржы бөлу;
 - E) резервтік қор.

ТАҚЫРЫП 2. ҚАРЖЫ-КРЕДИТ ШЕШІМДЕРІН ҚАБЫЛДАУДА ҚАРЖЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕП ШЫҒАРУДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Осы тақырып бойынша материалды оқу барысында, сіз ұғынасыз:

- қаржылық математиканың базалық түсінігін сипаттауды;
- пайыздарды есептеуді және тәсілдерді анықтауды сипаттау;
- инфляция әсерін ескере отырып, ақша қаражатын құнына бағалау жүргізу.

2.1 Теорияның негізгі ережелері

Ұсынылып отырған материалды түсіну үшін қаржы математикасының базалық ұғымдарын білу қажет. Осы ұғымдардың ең негізгісі-қаржы есептерінің басым көпшілігінің мәні болып табылатын нысанда пайыздық ақша (бұдан әрі - пайыз).

Әрі қарай **қаржы математикасының базалық түсінігі** көрсетіледі.

Пайыз – капиталды түрлі формада (несие, кредит, және т.б.) борышқа беруден немесе қаржы сипатындағы инвестициядан түсетін кіріс.

Пайыздық ставка – пайыз есептеу қарқындылығын сипаттайтын мөлшер.

Ақшаның болашақ құны – қазіргі кезеңде инвестицияланған ақша қаражаттарының белгілі уақыт өткеннен кейін белгілі пайыз ставкасын есептей отырып айналатын сомма.

Алынатын кірістің (пайыздың) мөлшері салынатын капиталдың мөлшеріне, ол борышқа берілетін немесе инвестицияланатын мерзімге, сондай-ақ пайыздық ставканың мөлшері мен түріне (кірістілік ставкасына) байланысты анықталады .

Ақша соммасын салыстыру үшін, әр уақытта түскен, оларды бір уақыт аралығына келтіру қажет. Бұл үшін дисконттау және арттыру операциялары қолданылады.

Дисконттау – болашақта түсетін табысты қазіргі бағамен келтіру операциясы.

Арттыру құны – есептелген пайыз сомасына олардың бастапқы қосылу жолымен осы ақша құнының олардың болашақ құнын белгілі бір кезең келтіру процесі.

Пайыз есептеудің екі тәсілінде пайыздық ставка *жай* (егер ол есептелген барлық кезең бойы сол бір бастапқы ақша сомасын қолданылса), немесе *күрделі* (егер әрбір есептеу аралығы өткеннен кейін ол борыш сомасына және өткен аралықтар үшін есептелген пайызға қолданылса).

FV – болашақ құны, PV – нақты құны, r - айқын ондық бөлшекпен, баламалы салым бойынша пайыз ставкасы, n – пайыздық төлемдер санының есептеңі (уақыт).

Схема бойынша қарапайым пайыздың болашақ құны анықталады:

$$FV = PV(1 + m) \quad (1)$$

Схема бойынша күрделі пайыз:

$$FV = PV(1 + r)^n \quad (2)$$

Мұнда жіктелуі $(1 + rn)$ және $(1 + r)^n$ *арттыру коэффициенті* аталады. Ағымдағы құнға қатысты:

$$PV = FV / (1 + m) \quad \text{және} \quad PV = FV / (1 + r)^n \quad (3,4)$$

Мұнда жіктелуі $1 / (1 + m)$ және $1 / (1 + r)^n$ дисконттау коэффициенті деп аталады.

Пайыздарды есептеу бөлшек сан жылымен жүзеге асырылуы мүмкін (мысалы 2,5 жыл немесе 1,7 жыл). Бұл жағдайда ақшаның болашақ құны күрделі пайыз формуласымен есептелуі мүмкін (мұндағы Δn – жылдың бөлшек бөлігі):

$$FV = PV(1 + r)^{n + \Delta n} \quad (5)$$

Аралас әдісімен:

$$FV = PV(1 + r)^n (1 + \Delta nr) \quad (6)$$

Көбінесе жай пайызды есептеу кезінде қысқа мерзімді қаржы құралдарының құнын бағалау және кірістілігі пайдаланылады (өтеу мерзімі бір жылға дейінгі (t – пайыздарды есептеудің күн саны)), ал күрделі пайызды сызбасы- қаржы құралдары орта және ұзақ мерзімі бойынша есептеу кезінде (өтеу мерзімі бір жылдан астам). Егер кезеңінің жылдық саны толық болмауын көрсетсе, онда аралас есептеуге жол беріледі.

Жай пайыздық сызбасы бойынша:

$$FV = PV(1 + r \frac{t}{365}) \quad (7)$$

Аралас әдісі:

$$FV = PV(1 + r)^n (1 + r \frac{t}{365}) \quad (8)$$

Өртекті пайыздық мөлшерлемелер (қарапайым, күрделі, есептік және т. б.) нақты жағдайларда мәміле белгілі бір қаржылық нәтижеге әкеледі. Бұл жағдайда олар баламалы болып табылады. Баламалы мөлшерлеменің принципі негізінде қаржылық талдаудың көптеген сандық әдістері жатыр. Атап айтқанда,

ол біркелкі көрсеткішке көшуде қаржылық операциялардың тиімділігін салыстырмалы бағалау үшін мүмкіндік береді. Мұндай көрсеткіштердің сапасы ретінде тиімді мөлшерлемесі кеңінен қолданады – бұл күрделі пайыздың жылдық мөлшерлемесі.

Анықтамадан тиімді мөлшерлеме формуласын көруге болады:

$$r_{ef} = \left[\frac{FV}{PV} \right]^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (9)$$

Сызбаға сәйкес m – бастапқы сомасына еселік капиталдандыру PV бір жыл ішінде жылдық ставка бойынша пайыздарды есептеу r , кезеңдер санын есептеу тең m .

10 формулада тиімділік мөлшерлемесінің номиналды мөлшерлемесіне тәуелділігі көрсетілген:

$$r_{ef} = \left(1 + \frac{r}{m} \right)^m - 1 \quad (10)$$

Аннуитет - яғни жыл сайынғы төлем бұл салымшыға белгілі бір жиілік уақыт аралығында белгілі бір табыс әкелетін инвестициялар. Ол бірдей суммалардың төлемін анықтайды яғни жыл сайынғы төлем бұл салымшыға белгілі бір жиілік уақыт аралығында белгілі бір табыс әкелетін инвестициялар яғни жыл сайынғы төлем бұл салымшыға белгілі бір жиілік уақыт аралығында белгілі бір табыс әкелетін инвестициялар (R), жылдың белгілі бір уақыт аралағын тең аралығы сайын түсуі. Аннуитет, ол төлемдер үшін интервалдың басында жүзеге асырылады, тиісті *аннуитет пренумерандо* деп аталады (міндетті аннуитет). Егер төлемдер интервалдың соңында жүзеге асырылса, онда *аннуитет постнумерандо* (кәдімгі аннуитет)- ең көп таралған жағдай.

Аннуитеттің болашақ құнын есептеу кезінде алдын-ала төлемдер (пренумерандо) шарттары бойынша мынадай формула қолданылады:

$$FVA_{pre} = R * \frac{(1+r)^n - 1}{r} * (1+r) \quad (11)$$

Аннуитеттің болашақ құнын есептеу кезінде кейінгі төлемдердің (постнумерандо) шарттары бойынша формула пайдаланылады:

$$FVA_{post} = R * \frac{(1+r)^n - 1}{r} \quad (12)$$

Аннуитеттің қазіргі құнын есептеу кезінде, алдын-ала төлемдерді (пренумерандо) жүзеге асыру жағдайларда мынадай формула қолданылады:

$$PVA_{pre} = R * \frac{(1+r)^{-n}}{r} * (1+i) \quad (13)$$

Аннуитеттің қазіргі құнын есептеу кезінде, кейінгі төлемдер (постнумерандо) жүзеге асырылатын жағдайларда мынадай формула қолданылады:

$$PVA_{post} = R * \frac{1 - (1 + r)^{-n}}{r} \quad (14)$$

2.2 Бақылау сұрақтары:

1. Қарапайым және күрделі пайыздар арасындағы қағидат айрмасы неден тұрады?
2. Банкте ақшаны сақтау кезінде анағұрлым қолайлы түрі қандай?
3. Болашақ және дисконттау құны сәйкес болуы мүмкін бе? Егер сәйкес болса, қандай шарт жағдайында?
4. Қандай есептеу пайызы – артық немесе жиі кем және қандай жағдайда анағұрлым тиімді?
5. Қандай ақшалай ағын түрлерін білесіздер?
6. Пайыздық бөлшек сан жылында қандай сызба және неліктен есептеу кезінде неғұрлым тиімді?
7. Жылдық пайыздық мөлшерлемесінің тиімділігінің мәні неде?

2.3 Тесттік сауалдар

1. Осы ақша құнының белгілі болашақ құнын көбейту жолымен оның негізінде дисконттау коэффициентін анықтау процесі деп аталады
 - А) аннуитет
 - В) бағалық капитал
 - С) жобалық дисконттық ставкасы
 - Д) операция өсімі
 - Е) дисконттау операциясы
2. Осы ақша құнының олардың болашақ құнын белгілі бір кезеңге қосылу жолымен олардың бастапқы сомасына есептелген пайыздар сомасы қалай аталады?
 - А) аннуитет
 - В) бағалық капитал
 - С) жобалық дисконттық ставкасы
 - Д) операция өсімі
 - Е) дисконттау операциясы
3. Ұзақ ағыны тең төлемдерді сипаттайтын деңгейі бірдей пайыздық ставкалардың бүкіл кезеңі қалай аталады?
 - А) аннуитет
 - В) бағалық капитал
 - С) жобалық дисконттық ставкасы
 - Д) операция өсімі
 - Е) дисконттау операциясы

4. Несие көлемі мен тікелей берілетін соманың арасындағы айырмашылық яғни алынған кіріс бойынша есептік ставка не деп аталады:

- A) аннуитет
- B) пайыздық мөлшерлеме
- C) несие пайызы
- D) рента
- E) дисконт

5. Пайыздық мөлшерлемелердің әр түрін қолдану кезінде бірдей қаржылық нәтижелерді әр түрлі жағдайыда береді.

- A) салыстырмалы
- B) қарапайым
- C) күрделі
- D) дисконтталған
- E) балама

6. Пайыздар пайыздар схемасында:

- A) күрделі пайыз
- B) жай пайыз
- C) күрделі және жай пайыз
- D) пайыздар схемасына қарамастан негізгі капиталға түседі, бірақ процентке емес

7. Кез келген сызбадан алынған төлемдер жылдық ставкадан күрделі пайыз беретін болса, сол бастапқы сома мен қорытындылайтын соманың ара-қатынасы, – бұл:

- A) тиімді мөлшерлеме
- B) эквивалентті мөлшерлеме
- C) қорытынды мөлшерлеме
- D) қарапайым мөлшерлеме

8. Мысалы, жылдық ставканың қарапайым және күрделі пайызын есептеу бірдей. Шұғыл салымға байланысты нәтижелері есептеп салыстыру керек:

- A) салымшының есептеу кезеңіне қарамастан, күрделі пайыз әрқашанда тиімді
- B) ұзақ мерзімді депозиттер үшін (көп жыл) қарапайымнан күрделі пайыз тиімді,
- C) қысқа мерзімді депозиттер үшін (бір жылдан аз уақыт) күрделі пайызды есептеуден қарапайым пайыз артта
- D) бір жыл арасында қарапайым пайыз күрделіден тиімдірек

9. Капитал 1 млн. теңге банкке 3 айға орналастырылуы мүмкін, ай сайынғы өсім 3% (ставка бойынша күрделі пайыздар) немесе мерзімді салым 3 айға берілетін 3-ші айдың аяғында 9% - ға есептеледі. Капиталды орналастырудың ең оңтайлы жолын анықтау :

- A) екінші
- B) бірінші
- C) ешқандай айырмашылық, табыс бірдей

10. Еркін түрде төлемдерді төлеу толқынына рұқсат беріледі. Қазіргі заманғы ағынының шамасы ең жоғары болуы үшін, оларды қалай қою қажет?

- A) өсу ретімен
- B) ретімен беретін ең аз өсім сомасы
- C) ретімен беретін ең жоғары өсім сомасы
- D) кему реті
- E) қолда бар ақпарат жеткіліксіз

2.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Инвестициялау мерзімі 5 жыл, пайыздық мөлшерлеме 12%. Ақша қаражатының ағымдағы және болашақ құнының (дисконттау коэффициенті) факторын анықтандар.

Есеп 2 Коммерциялық ұйым 5 жылдық мерзімге, пайыздық ставкасы жылына 20 % болатын, еркін ақша қорын 30 млн теңгені инвестициялауды шешті. Ақшаның болашақ құнын анықтаңыздар.

Есеп 3. Коммерциялық ұйым склад немесе офис құру үшін мекеме алуды жоспарлайды. Эксперттер мүліктің болашақ құнын 10 млн теңге деп бағалады. Банктік депозиттік есептермен күрделі пайыз ставкасымен есептелетін 32% жылына бекітілді. Банкке қанша салым салу керек, егер екі жылдан кейін мүлікті сатып алу үшін сомма жиналса:

Задача 4. Жылына 25% бойынша жай пайыздар ставкасы есептелу шартында, борыш үшін 100 мың теңгеге тең болғанда, 120 мың теңгеге дейін өскен жағдайда, күнмен несие мерзімі қандай болуы тиіс?

Есеп 5. Банктегі ұйым шотында 120 млн. теңге. Банк 12,5% жылына төлейді. 5 жылдан кейін капиталды екі еселеуге уәде бере отырып, бірлескен кәсіпорынға барлық капиталды ұйымға кіруді ұйымдастыруды ұсынады. Бұл ұсынысты қабылдады ма?

Есеп 6. Ұйым 150 млн теңге банктен кредит алды, 5 жыл мерзімге және 10% жылына. Кредитті және пайыздық төлемдерді жабу 5 жыл ішінде біркелкі әдіспен өтелуі тиіс. Банктік кредит бойынша жыл сайынғы төлемді анықтаңыз

Есеп 7. 5 жыл ішінде ұйым 25 мың. шарт а.б. жинау қажет. Егер банк жылына 10% ұсынса, онда банктің жыл сайынғы жарнасы (пренумерандо сызбасы) қандай болуы тиіс. Осы мақсатқа жету үшін, банк бүгінге қандай бір реттік соманы салу қажет еді?

Есеп 8. Несие беру шарттары қандай және неліктен банкке неғұрлым тиімді: а) тоқсан сайын есептеуде, 28% жылына,; б) жарты жылға есептеуде, 30% жылына?

Есеп 9. Өтелмеген қалдықтан күрделі пайыз сызбасы бойынша есептелетін, 8% - бен, 100 млн. тенге 5 жылға корпорация алған болатын. Анықтаңдар: а) үшінші жылда қандай пайыз төленетінін? б) алғашқы үш жыл бойынша несиенің қандай бөлігі өтелмей қалады?

Есеп 10. Келесі шартта кәсіпорын 150 млн.тенгеге ғимаратты сатып алды: а) 30% құнын дереу төлейді; б) күрделі пайыздар сызбасы бойынша несиенің өтелмеген бөлігі жылына 15% есептегенде 8 жыл аралығында жылдық төлемдердің қалғаны бөлігі тең есептеледі. 6жыл өткеннен кейін ғимараттың қандай бөлігінің құны төленбеген болуы мүмкін.

ТАҚЫРЫП 3. КОРПОРАЦИЯНЫҢ АЙНАЛЫМНАН ТЫС АКТИВТЕРІН БАСҚАРУ

Бұл тақырыпты ои отырып, сіздер ұғынасыздар:

- *айналымнан тыс активтерінің құрылымы мен құрамын, мәнін сипаттауды;*
- *айналымнан тыс активтердің әр түрлі белгілері бойынша жіктеуге;*
- *айналымнан тыс активтер элементтерін тиімділігін қолдану және жағдайын бағалау;*
- *негізгі құралдың амортизация тәсілдерін аудару және оларды пайдалану ерекшеліктерін сипаттау;*
- *айналымнан тыс активтердің негізгі нысандарын сипаттау.*

3.1 Негізгі теориялық жағдайы

Негізгі капитал кәсіпорын капиталының пайдаланылатын бөлігін, оның айналымнан тыс активтерінің инвестицияланған барлық түрлерін сипаттайды.

Айналымнан тыс активтер – кәсіпорын активтерінің бөлігі және ұйымның қаржылық ақпараттарын жинақтандырып, біріктіретін, есептейтін және оны пайдаланушыларға жеткізіп отыратын жүйе болып табылады.

Кәсіпорынның айналымнан тыс активтерінің қызметі бастапқы кезеңде қалыптастырылып оларды тұрақты басқару талап етеді. Кәсіпорынның айналымнан тыс активтерінің алуан түрлері мен элементтері оларды басқару мақсаттында алдын-ала жіктеуді қамтамасыз ету қажеттілігін анықтайды.

Айналымнан тыс активтерін жіктеу 3 суретте көрсетілген.

Негізгі құралдар – ұзақ уақыт бойы (бір жылдан астам) материалды өндіріс саласында да, өндірістік емес салада да еңбек құралы ретінде іс - әрекет ететін материалдық активтер ұлттық комиссиясы. Оларға келесілер жатады: ғимараттар, жұмыс және күш машиналары мен жабдықтар, көлік құралдары және т. б.

Материалдық емес активтер болашақта пайда алуға құқығын білдіреді: патенттер, авторлық құқықтар және сауда маркалары, тауарлық белгі, лицензия, гудвилл және т. б.

Ұзақ мерзімді қаржылық салымдар ұзақ мерзімді негізде акциялар мен облигациялар сатып алу үшін, басқа кәсіпорындарда жарғылық капиталына үлестік қатысуға шығындар болып табылады.

Аяқталмаған күрделі салымдар ресімделмеген актілерде негізгі құралдарды қабылдау-беру шығындар құрылыс-монтаж жұмыстары, сатып алу, ғимараттар, жабдықтар, өзге де күрделі жұмыстар мен шығындар жатады.

Операциялық айналымнан тыс активтер өндірістік-коммерциялық қызметтің процесінде тікелей жүзеге асыру пайдаланылады

Сурет 3 – Айналымнан тыс активтерін жіктеу

Айналымнан тыс активтерді инвестициялау қаржылық және нақты инвестициялау процесін жүзеге асыруда қалыптасады.

Өндірістік емес айналымнан тыс активтер әлеуметтік-тұрмыстық белгі объектісінің тобын сипаттайды.

Олардың ауыспалы айналым процесінде айналымнан тыс активтердің операциялық қозғалысы келесі сызбада ұсынылған (Сурет 4 қараңыз):

Сурет 4 – Айналымнан тыс активтердің ауыспалы айналым операциясының сызбасы

Сурет 4 көріп отырғанымыздай айналымнан тыс активтер операциясы ауыспалы айналымның толық құнды циклінің процесінде үш сатыдан өтеді.

Бірінші сатысында АТАО кәсіпорынмен қалыптастырылған өзінің пайдалану және тозу процесінде өз құнының бір бөлігі дайын өнімге әкеледі.

Екінші сатысында АТАО өнімнің тозу бағасы кәсіпорын нысанында амортизациялық қор процесінде іске асырылады.

Үшінші сатыда кәсіпорынның меншікті қаржылық ресурстарының бір бөлігі ретінде амортизациялық қорының құралдары АТАО ұқсас түрлерін сатып алуға немесе жұмыс істеп тұрғаны үшін қалпына келтіруге жіберіледі

Айналымнан тыс активтердің құндық бағасы материалдық емес активтер мен негізгі құралдар үшін, аяқталмаған күрделі салымдар және ұзақ мерзімді қаржылық салымдар әр түрлі.

Негізгі құралды бағалау бастапқы немесе түгендеу, қалпына келтіру, немесе келтірілген, қалдық, нарықтық, бағалау немесе тарату құны болуы мүмкін. Бұл нысандардың әрқайсысы белгілі бір қаржылық қарым-қатынастар жиынтығы мен әр түрлі реттеу әдістерін білдіреді.

1. *Бастапқы (инвентарлық) құн*, олар бухгалтерлік есепте қабылданады. Негізгі құралдардың құны түгендеу жұмыстар мен қызметтер құнын, төлемдердің, өзгерістердің бағасын көрсетпейді. Осылайша негізгі құралдардың қайта бағалануы қалпына келтіру немесе келтірілген құн бойынша есепке алынады.

2. *Қалпына келтіру (келтірілген)* Негізгі-құрал жабдықты қайта бағалауы ескерілген құны. Қалпына келтіру құны қорларды ауыстыруға талап етілетін, шығындар шамасын анықтауға мүмкіндік береді.

Келтірілген құны пайдалану мүмкіндігімен анықталуы тиіс: жаңа нарықтық бағалар индексі; олар бойынша анықталған қалпына келтіру құнының ұқсас өнім түрлерін; іріленген коэффициенттерінің бағаларының өзгеруі.

Егер қайта бағалау қайта өңдеу шарттарының өзгеру кезеңдерімен жүргізілсе, келтірілген құны қаржылық есептер жасау кезінде негізгі құралдар нақты бағалаумен өткізіледі.

Қайта бағалау мақсаты – бұл ақшалай қаражаттың қажетті қорларын қалыптастыруға, мүлікті бағалау және тозуын есептеу бойынша негіздеменің бастапқы құн базасын, негізгі активтерді жаңарту үшін қажетті жағдай жасау.

3. *Қалдық құны*, актив есепте және есеп беруде көрсетілген жиынтық амортизация сомасы шегерілген құрал-жабдықтың бастапқы құны немесе ағымдағы құны.

4. *Нарықтық (бағалау) құны* айналымнан тыс активтер бағасы ретінде қарастырылады, сатып алушы сатып алатын оны төлеуге дайын, тендерді қоса алғанда, өзге де коммерциялық сауда-саттықты немесе аукцион барысында, олардың келісім-шартқа сәйкес сату-сатып алу. Бағалау құны басқа да нарықтық сипаттағы факторларды, инфляция деңгейін, кірістілік бойынша белгіленеді. Корпорация бойынша сатылатын бағасы, үш элементтен тұруы мүмкін: меншікті капитал, қоысмша капитал, гудвилл. Түсіндірген сөзді "гудвилл" деп айтуға болады, ол іскерлік байланыстар, жинақталған корпорация құнының материалдық емес активтер имидж нысанында білдіреді. Гудвилл фирманың іскерлік беделінің құны; ізашар фирманың атағымен сауданы жалғастыра беру құқығы. Сезілмейтін құрал-жабдыққа жатады, жақсы атаққа ие болуға немесе кәсіпорынға (компанияға, фирмаға) оңтайлы жерден

мекен-жай сатып алуға жұмсалған соманы көрсетеді. Гудвиллді тек сатып алу-сату актісі жасалғаннан кейін ғана құрал-жабдыққа жатқызуға болады.

5. *Тарату құны* пайдалы қызмет мерзімінің соңында негізгі құрал-жабдықты жою кезінде активтің кету шығыны шегерілген ұйғарымды құны.

Негізгі қорларды пайдалану тиімділігі табиғи және құндық көрсеткіштерімен сипатталады.

Негізгі қорларды ақшалай түрде пайдалану дәрежесі, келесі көрсеткіштерді анықтайды:

1) қор қайтарымы – негізгі өндірістік қорлардың орташа жылдық құнының сатылатын өнімнің сомасын теңгеге көрсетеді;

2) қор сыйымдылығы – негізгі өндірістік қорларының құнының өнім құнына қатынасымен өрнектеледі;

3) қор қарулану – жалпы алғанда саланың немесе кәсіпорынның бір жұмыскеріне келетін, негізгі өндірістік қорлардың құнымен сипатталады.

Амортизация – негізгі құрал-жабдықтың құнын тозу шамасына қарай құрал-жабдықтың көмегімен шығарылатын өнімге көшірудің объективтік процесі. Еңбек құралының өндірістік процесте және құн құруға қатысу ерекшелігі амортизацияның объективті негізі болып табылады.

Еңбек құралдарының құны, көшірілген тауарлардың құрылуы, оларды нарықта сатудан кейін ақшалай нысанда кәсіпкерге қайтарылады және **амортизациялық қоры** құрылады. Ол негізгі қорлардың тозуын өтеу үшін құрылған.

Мұндай тауарларды сату құнының үлесінен кейін, жаңа еңбек құралдарын толық ауыстыру және қалпына келтіруден (жөндеу) кейін қорлар ақшалай нысанда жинақталады

Негізгі құралдар объектілері бойынша жылдық амортизациялық аударымдар ай сайын есептеледі.

Бірінші айдың толық өтеу объектінің құнын немесе оны есептен шығаруда амортизацияны есептеу тоқтатылады. Амортизация негізгі құралдардың толық қалпына келтіруде амортизациялық аударымдардың нормасы бойынша есептелген.

Негізгі құралдардың қызмет мерзімін құқықтық реттеу және тозуын есептеу кәсіпорындардың өздерімен жүргізіледі. Жинақталған амортизация – негізгі құралды қайта өндіруде мақсатқа сай пайдаланылады.

Негізгі қор объектісінің амортизациясы келесі тәсілдердің бірімен амортизациялық төлемдерді есептеу жүргізіледі[4, с.70]:

1. **Біркелкі (тура) есептен шығару әдісі** қолданылғанда объектінің тозу құны объект қызмет ететін бүкіл мерзім ішінде өндіріс немесе айналыс шығынына біркелкі есептен шығарылады. Аталмыш әдіс тозу объектінің қызмет ету мерзімінің ұзақтығына байланысты деген ұйғарымға негізделеді.

Мысалы, сатып алынған объект құны 200 мың. Тенге, пайдалану мерзімі – 5 жыл. Жылдық амортизациялық аударымдардың нормасы –20% ((1:5)x100%). Жылдық амортизациялық аударымдар сомасы 40 мың. тенге (200x20:100). Мәліметтерді келесі сызба бойынша келтірейік:

Кезең басындағы қалдық құны мың.тенге	Амортизация нормасы, %	Амортизации сумма, мың. тенге	Кезең аяқталғаннан кейінгі қалдық құны мың. тенге
200	20	40	160
160	20	40	120
120	20	40	80
80	20	40	40
40	20	40	0

2. Азаятын қалдық әдісіне амортизациялық аударымдардың жылдық сомасы амортизация нормасымен және объектінің қалдық құнымен, есептелген негізге ала отырып, осы объектіні пайдалы пайдалану мерзімін және коэффициентін жеделдету, яғни ҚР заңнамасына сәйкес белгілеу.

Мысалы. Сатып алынған объект құны 200 мың теңге тиімді пайдалану мерзімі – 5 жыл. Амортизация нормасы, есептелген мерзімін негізге алына отырып пайдалану $((1:5) \times 100\%)$, коэффициенті жеделдету 2 көбейтіндер. Пайдаланудың бірінші жылы амортизациялық аударымдардың жылдық сомасы бастапқы құны н негізге ала отырып анықталады, объектіні сатып алу кезінде қалыптастырылған және 80 мың теңге құрайды. Екінші жылы пайдаланудың амортизациялық мөлшері 40%, бірақ қалдық құнынан, яғни бірінші жыл есептелген бастапқы құны сомасы мен амортизация арасындағы айырма және т. б.

Кезең басындағы қалдық құны мың.тенге	Амортизация нормасы, %	Амортизации сумма, мың. тенге	Кезең аяқталғаннан кейінгі қалдық құны мың. тенге
200	40	80	120
120	40	48	72
72	40	28,8	43,2
43,2	40	17,28	25,92
25,92	40	10,36	15,56

3. Есептен шығару құнының тәсілі кезінде пайдалы пайдаланудың жылдық мерзімі бойынша сандардың жиынтығы амортизациялық аударымдардың жылдық сомасы бастапқы объектінің және жылдық арақатынасы негізге алына отырып анықталады, мұнда бөлшектің алымында – жыл саны, қызмет ету мерзімі қалатын объектінің соңына дейін, ал бөлгіште – объектінің қызмет мерзімі жыл сандар сомасы.

Мысалы. Сатып алынған негізгі құралдардың объектісінің құны 200 мың теңге. Тиімді пайдалану мерзімі 5 лет. Қызметтің жыл санының сомасы 15 жыл $(1+2+3+4+5)$ или $(K = n \cdot (n+1) : 2)$ құрайды . Пайдаланудың бірінші жылы көрсетілген объектінің амортизациялық мөлшері $5/15$ немесе $33,3$ есептелуі мүмкін,

екіншіде - $4/15$, үшіншіде - $3/15$, екіншіде - $2/15$, біріншіде — $1/15$. Берілгендер келесі кестеде көрсетілген.

Кезең басындағы қалдық құны мың.тенге	Амортизация нормасы, %	Амортизации сумма, мың. тенге	Кезең аяқталғаннан кейінгі қалдық құны мың. тенге
200	33,3	66,6	133,4
133,4	26,67	53,34	80,06
80,06	20	40	40,06
40,06	13,33	26,66	13,4
13,4	6,67	13,4	0

Бұл әдіс амортизация есептеу артықшылығын, негізгі құралдардың құнын бөлігін бұл қазірдің өзінде басында пайдалануға мүмкіндік береді, бұдан әрі-есептен шығару қарқыны бәсеңдейді, өнімнің өзіндік құнын төмендету қамтамасыз етеді.

4. Өнім көлеміне тепе-тең есептен шығару құнының тәсілі кезінде есепті кезеңде өнім көлемін табиғи көрсеткіште амортизациялық есептеуді негізге ала отырып және объектінің бастапқы құн қатынасының және объектінің негізгі құралдарын пайдалы қолдану мерзімі барлық болжамды өнімнің көлемімен жүргізеді.

Мысалы. Болжанған жалпы жүрісі 400 мың.км болатын, құны 500 мың.тенге тұратын көлік сатып алынды. Есептік жылда жүрісі 5 мың.км құратын, амортизациялық аударым сомасы, бастапқы құн арақатынасына сүйене отырып және болжамды өнім көлемі 6,25 мың теңге құрайды ($5 \times 500 : 400$).

Сондай-ақ, бұл әдіс маусымдық сипаттағы жабдықтарды пайдалану жағдайында, егер техникалық құжаттаманың қызмет ету мерзімі құрал-жабдықтар бірліктерінің саны тәуелді қарастырылса, амортизацияны есептеуге пайдаланылуы мүмкін

Заттардың құны, прокат шарты бойынша жалға тапсыру үшін арналуы, желілік тәсілмен ғана өтеледі.

Амортизацияны есептеу оларды жаңғырту, негізгі қорды қайта құру кезінде жүргізілмейді. Амортизация есептелмейді:

- сыйға тарту шартында және өтеусіз жекешелендіру процесінде;
- тұрғын үй қоры;
- сыртқы объектілерін көріктендіру және орман шаруашылығының ұқсас объектілері, жол шаруашылығы және басқа да объектілерге;
- көпжылдық екпелер, пайдалану жасына жетпеген;
- сатып алынған басылымдар (кітаптар, брошюралар және т.б.).

Материалдық емес активтердің және негізгі құралдар объектілерінің амортизациясын есептеу есепті кезеңде ұйым қызметінің нәтижелеріне қарамастан жүргізіледі. Материалдық емес актив-жеке заттай нысаны жоқ, бірақ та «сезілмейтін құндылығы бар» және осыған байланысты субъектіге ұзақ уақыт бойы немесе ұдайы қосымша кіріс әкелетін актив. Негізгі капиталдың құрамына негізгі құрал-жабдыққа және жабдық сатып алуға жұмсалған аяқталмаған күрделі салым да кіреді.

Негізгі құрал-жабдық –еңбек құралына жатқызылатын материалдық-мүліктік құндылықтың жиынтығына салынған қаражат. Негізгі құрал-жабдықтың құны олар тиімді пайдаланылатын мерзім бойы ай сайынғы амортизациялық аударым арқылы бірте-бірте өтеледі. Амортизациялық аударым тиісті есепті кезеңдегі өндіріс немесе айналыс шығынына енгізіледі. Амортизациялық аударым өнімнің, жұмыс пен қызметтің өзіндік құнын құрайтын негізгі элементтің бірі болып табылады. Амортизациялық аударым істен шыққан негізгі құрал-жабдықты қайта жаңартуға жұмсалады. Сондықтан жұмыс істеген бүкіл кезеңдегі амортизациялық аударымның жалпы мөлшері оларды таратудан түсетін таза пайданы қоспағанда олардың бастапқы құнына тең болуға тиіс. Амортизациялық аударым амортизациялық нормасы бойынша жүргізіледі.

Негізгі құралдардың ұлғаймалы өндірісінде тікелей инвестициялар негізінде жүзеге асырылады. **Тікелей инвестициялар** негізгі капиталдың жаңа объектілерін құруда, кеңейтуде және техникалық қайта жарақтандыруда өзіне шығындарды білдіреді. Экономикалық жағынан жабдықтар үлесінің басым шығыстарын құрылымы барынша тиімді болып табылады.

Тікелей инвестицияларды қаржыландыру – бұл тәртібі ақшалай қаражатты беру үшін күрделі шығындар және бақылау, мақсатты және тиімді оларды пайдалану. Бұл ақшалай қаражат тәртібі оны тиімді пайдаланылуына және мақсатты бақылау және күрделі шығындар үшін беру.

Тікелей инвестицияларды қаржыландыру есебінен жүзеге асырылады:

- меншікті қаржы ресурстары және ішкі шаруашылық резервтер;
- ақшалай қарыз қаражаты;
- бағалы қағаздар эмиссиясын алынатын тартылған ақшалай қаражат, пайлық және өзге де заңды және жеке тұлғалардың жарналары;
- орталықтандырылған инвестициялық қорлар концерндерінен, қауымдастықтар және басқа да бірлестіктермен қайта бөлу тәртібімен түсетін ақша қаражаты;
- бюджеттен тыс қорлар;
- шетелдік инвесторлардың қаражаты.

3.2 Бақылау сұрақтары

1. Корпорацияның айналымнан тыс активін қалай жіктеуге болады?
2. Негізгі қорларды бағалау әдістері қандай?
3. Амортизация дегеніміз не? Амортизацияны есептеген кезде қандай әдістер қолданылады?
4. Корпорацияның материалдық емес активтерін сипаттаңдар.
5. Тікелей инвестицияны қаржыландыру көздерінің құрамы қандай?

3.3 Тесттік сауалдар

1. Кәсіпорынның активтері, сипаттайтын жиынтығы мүліктік құндылықтарды кәсіпорындар, бірнеше рет процесіне қатысатын шаруашылық қызмет және переносыащх өнімге пайдаланылатын құны бөліктерінде болуы қалай аталады?

- A) айналымнан тыс
- B) айналым
- C) меншікті
- D) инвестициялық
- E) материалдық емес

2. Оң ерекшелігі айналымнан тыс активтер.

- A) олар бейім моральдық тозуы
- B) бұл активтер ауыр жедел басқару ұйымына берілу
- C) олар іс жүзінде шығынға ұшырайды желтоқсандағы инфляция
- D) ие әлсіз дәрежесі өтімділік
- E) барлық жауаптар дұрыс

3. Айналымдық активтер қалыптасу кезеңі бойынша келесілерге бөлінеді:

- A) тұрақты, айнымалы
- B) шикізат қоры, дайын өнім қоры, ақшалай активтер, дебиторлық берешек
- C) жалпы, таза меншіктік
- D) өндірістік циклге қызмет ететін айналымдық активтер, қаржылық циклге қызмет ететін айналымдық активтер
- E) айналымнан тыс, материалдық емес

4. Амортизациялық аударымдарды есептеу тәсілі, амортизация нормалары және негізгі қорлар объектісінің құнын қалпына келтіру немесе бастапқы біркелкі негізге ала отырып амортизацияны есептеу кезінде жүргізілілетін, осы объектіні пайдалы пайдалану мерзімінің есептелуі қалай аталады?

- A) қалдық тәсілінің артуы
- B) қалдық тәсілінің азаюы
- C) пайдалы пайдалану мерзім жылының сандар жиынтығы бойынша есептен шығару құнының әдісі
- D) тепе-тең өнім көлеміне есептен шығару құнының тәсілі
- E) сызықтық тәсіл

5. Амортизациялық есептеулерді есептеу кезінде өнім көлемінің табиғи көрсеткішін негізге ала отырып және негізгі қорлар объектісінің арақатынасының бастапқы құны мен негізгі қорлар объектісінің пайдалы пайдалану кезеңінде барлық өнім көлемінің болжамды жүргізуде амортизацияны есептеу әдісі қалай аталады?

- A) сызықтық тәсіл
- B) тепе-тең өнім көлеміне есептен шығару құнының тәсілі
- C) пайдалы пайдалану мерзім жылының сандар жиынтығы бойынша
- D) қалдық тәсілінің азаюы
- E) қалдық тәсілінің артуы

6. Жылдық аударымдар сомасы кезінде негізгі қорлар объектінің бастапқы құнын негізге ала отырып анықталады, қалғандары объектінің қызмет ету мерзімі соңына дейін және объектінің қызмет мерзімі жыл сандарының сомасында амортизациялық аударымдарды есептеу тәсілі қалай аталады?

- A) пайдалы пайдалану мерзім жылының сандар жиынтығы бойынша
 - B) қалдық тәсілінің азаюы
 - C) сызықтық тәсіл
 - D) тепе-тең өнім көлеміне есептен шығару құнының тәсілі
 - E) қалдық тәсілінің артуы
7. Тозу коэффициенті нені сипаттайды?
- A) негізгі өндірістік қорлардың өткізілген өнімнің 1 теңге орташа жылдық құнының
 - B) бір қызметкердің негізгі өндірістік қорлардың құны
 - C) үлесін тозған негізгі өндірістік қорлар бөлігінің
 - D) негізгі өндірістік қорлардың құны 1 теңге өткізілген өнімнің
 - E) үлесін жарамды пайдалану бөлігінде негізгі өндірістік қорлардың
8. Олардың көмегімен өнім құралдардың тозу шамасына қарай өндірілетін негізгі ауыстыру құнының процессі – бұл:
- A) амортизация
 - B) амортизациялық аударымдар
 - C) негізгі құралдарды жөндеу
 - D) бастапқы құнды есептеу
 - E) қалдық құнын есептеу
9. Тиімділік көрсеткіші негізгі қорларды пайдалану деңгейін сипаттайтын өнім орташа жылдық құнының негізгі шығару көлемі 1 теңге қорлар – бұл:
- A) өнімнің қор сыйымдылығы
 - B) қормен қарулану
 - C) қайтарым қоры
 - D) жаңару коэффициенті
 - E) істен шығу коэффициенті
10. Егер қордың көрсеткіші көбейсе не болады?
- A) өндіріс көлемінің төмендеуі және негізгі қорларды үнемдеу
 - B) салыстырмалы үнемдеу өндірістік негізгі қорлар мен шығарылатын өнім көлемінің артуы
 - C) техниканың оңтайлы жүктеуі төмендейді
 - D) машиналар өнімділігін, жабдықтар мен механизмдер және олардың техникалық жетілдіруін қысқарту
 - E) ешқандай өзгерістер болмайды

3.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Сатып алынатын негізгі қорлардың құны 480000 теңгені құрайды. Өндіруші сатып алушыға оны негізгі қорлар құнының 2 % көлеміндегі қосымша төлем арқылы жеткізеді. Кәсіпорын негізгі қорларды өзі орнатады. Орнатумен байланысты жұмыстардың құны 6000 теңгені құрайды. Эксплуатациялауға енгізу кезінде негізгі қорлардың құнын анықтаңыз.

Есеп 2. Жыл сайынға амортизациялық төлемдердің көлемі 12 000 теңгені құрады. Негізгі қорлардың баланстық құны – 480000 теңге. Берілген негізгі қорлардың амортизация мөлшерін анықтаңыз.

2-5 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Сызықтық әдіс бойынша жылдық амортизация келесі формула арқылы анықталады:

$$H_a = \frac{100\%}{n} \quad (15)$$

Мұнда, n – негізгі қор объектілерінің қызмет ететін нормативтік мерзімі (негізгі құралдар объектісін пайдалы қолдану мерзімі)

Жылдық амортизациялық тозу келесі формула арқылы есептеледі:

$$\hat{A}_{\hat{A}\hat{A}} = \tilde{N} * \hat{I}_{\hat{A}} \quad (16)$$

мұндағы C – негізгі қор объектісінің құны (бастапқы, баланстық, қалпына келтіру, қалдық)

H_a – амортизация нормасы, ондық санау жүйесімен

Есеп 3. Амортизациялық төлемдердің мөлшері 11% құрайды. Негізгі қорлардың баланстық құны – 10 млн.теңге. Жыл сайынғы амортизациялық төлемдер сомасын анықтаңыз.

Есеп 4. Бір жыл жұмыс істегеннен кейін корпорацияның «негізгі қорлардың тозуы» баланстық шотында 25000 теңге көлемінде сальдо қалыптасты. Амортизация мөлшері 14,3%-ды құрайды. Құрал-жабдықтың баланстық құнын анықтаңыз.

Есеп 5. Негізгі құралдар қызмет етудің нормативті мерзімі – 6 жыл. Жыл сайынғы амортизациялық төлемдердің сомасы 10000 теңге құрайды. Негізгі құралдардың баланстық құны мен амортизация мөлшерін анықтаңыз.

Есеп 6. Құрал-жабдықтың баланстық құны – 28125 мың теңге. 4 жылдан кейін құрал-жабдықтың қалдық құны 15625 мың теңгені құрады. 4 жылдан, 6 жылдан кейін амортизациялық қордың көлемін, сонымен қатар жыл сайынғы амортизациялық төлемдер мен амортизация мөлшерін анықтаңыз.

6-10 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Амортизациялық қордың көлемі келесі формуламен анықталады:

$$A\Phi = PC - OC \quad (17)$$

$$\hat{A}\hat{O} = \hat{A}\hat{I}_{\hat{A}\hat{A}} * t \quad (18)$$

мұндағы ПС – негізгі қор объектінің бастапқы құны
ОС – негізгі қор объектілерінің қалдық құны
t – негізгі қор объектілерінің эксплуатациялауының нақты уақыты

Есеп 7. Жыл сайынғы амортизациялық төлемдер 12000 теңге құрайды. Егер 4 жылдан кейін негізгі қорлардың қалдық құны 36000 теңге құраса, 4 жылдан кейінгі амортизациялық қордың көлемі мен оның баланстық құнын анықтаңыз.

Есеп 8. Кәсіпорын құру кезінде балансық құны 32000 теңгеге тең негізгі қорлар енгізілген еді. 3 жылдан кейін негізгі қорлардың қалдық құны 20000 теңге құраған еді. Амортизация мөлшері мен кәсіпорынның негізгі қорлар қызмет етуінің нормативті мерзімін анықтаңыз.

Есеп 9. Ағымды жылдың басында кәсіпорының амортизациялық қоры 12000 теңге құраған еді. Амортизация мөлшері - 5%. Негізгі қорлардың баланстық құны – 360000 теңге. Берілген негізгі қорлардың эксплуатациялауға енгізуден бастап ағымды жылдың юбасына дейінгі қызмет ету мерзімін және жыл сайынғы амортизациялық төлемдердің көлемін анықтаңыз.

Есеп 10. Негізгі қорлар қызмет етуінің нормативті мерзімі – 10 жыл. Жыл сайынғы амортизациялық төлемдердің көлемі 2300 теңге құрайды. 7 жылдан кейін негізгі қорлардың қалдық құнын есептеңіз.

Есеп 11. Есепті жылдың басында негізгі қорлардың баланстық құны 100 млн.теңгені құраған еді. Амортизация мөлшері - 15%. Есепті жылдың 12 наурызында баланстық құны 250 мың теңгеге тең негізгі қорлар шығарылады. Есепті жылдың ақпанында, наурызында, сәуірінде амортизациялық төлемдердің сомасын есептеңіз.

11,12 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Заңнамалық талаптарға сәйкес негізгі қордың баланстық құны (бастапқы және қалпына келтірілген) ай сайынғы амортизациялық тозумен байланысты шығынның қатынасы жолымен ауыстырылады.

Амортизациялық түсім объект құнын толық өтелгеннен кейін айдың бірінші күнінен басталады немесе аяқталады.

Есеп 12. Есепті жылдың басында негізгі қорлардың баланстық құны 500000 теңге құрайды. Амортизация мөлшері - 6%. Есепті жылдың 14 мамырында өндіріске жаңа құрал-жабдықтар енгізілген. Жаңа құрал-жабдықтардың баланстық құны 350000 теңге құраған еді. Есепті жылдың екінші тоқсанында амортизациялық төлемдердің сомасын есептеңіз.

Есеп 13. Шөлді-құмды алқапта орналасқан химиялық өнімдерді өндіретін кәсіпорын жүк көтергіші 1,5 т автомобильдерді өнімді тасымалдауға қолданады. Амортизация мөлшері – 14,3%. Жүк автомобильдер үшін түзету

коэффициенті – 1,1, шөлді-құмды алқаптарда жұмыс істейтін автомобильдер үшін түзету коэффициенті – 1,3. Егер осы автомобильдердің баланстық құны 680000 теңгеге тең болса, олар үшін амортизациялық төлемдер көлемін анықтаңыз.

13-14 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Өндірудің жеке түрлерінің ерекшелігі, машиналар мен құрал-жабдықтардың эксплуатациялау режимі, табиғи шарттар және қоршаған ортаның ықпалы, олар негізгі қорлардың тозуын төмендетеді немесе жоғарылатады, сәйкес түзету коэффициенттерін қолданумен есептеледі. Амортизацияның анықталатын нормасы келесі формула арқылы есептеледі:

$$\dot{I}_{a2} = \dot{I}_{a1} * \hat{E}_1 \quad (19)$$

$$\dot{I}_{a2} = \dot{I}_{a1} * (\hat{E}_1 + \hat{E}_2 - 1) \quad (20)$$

$$\dot{I}_{a2} = \dot{I}_{a1} * (\hat{E}_1 + \hat{E}_2 + \hat{E}_3 - 2) \quad (21)$$

мұндағы N_{a2} – түзетілген амортизация нормасы
 N_{a1} – нақты амортизация нормасы
 K_1, K_2, K_3 – жөндеу коэффициенті

Есеп 14. Кәсіпорынмен үнемі тасымалданатын радиобайланыс құрал-жабдығы пайдаланылады. Берілген құрал-жабдықтың амортизациялық мөлшері – 7,8%. Осы құрал-жабдық үшін түзету коэффициенті – 1,4. Баланстық құны 150000 теңгеге тең транзисторлық күшейткіштер үшін жыл сайынғы амортизациялық төлемдер көлемін анықтаңыз.

Есеп 15. Есепті жылдың басында корпорация балансында толық құны 540000 теңгеге тең құрал-жабдық бар. Жылдың басында амортизациялық қор 170000 теңгені құрайды. Негізгі қорды қайта бағалаудан кейін амортизациялық қордың жаңа көлемі мен құрал-жабдықтың қалпына келтірудің қалдық құнын есептеңіз. Қайта бағалау коэффициенті – 1,25.

Есеп 16. Корпорация балансында құрал-жабдықтың екі түрі бар. Бірінші құрал-жабдықтың баланстық құны – 115000 теңге. Нарықта осы құрал-жабдықтың құны статистика мәліметтері бойынша 150000 теңгеге тең. Екінші құрал-жабдықтың баланстық құны – 70000 теңге. Жылдың басында нарықты осы құрал-жабдыққа жаңа баға қалыптасқан еді – 80000 теңге. Жылдың басында «негізгі қорлардың тозуы» шотында 40000 теңге көлемінде сальдо қалыптасқан. Қайта бағалаудан кейін амортизациялық қордың көлемін анықтаңыз.

Есеп 17. «АВС» корпорациясы амортизациялық төлемдерді есептегенде жеделдетілген әдісті қолданады. Амортизация мөлшері - 9%. Егер берілген құрал-жабдықтың баланстық құны 415000 теңгеге тең болса, онда оның жыл саынғы амортизациялық төлемдер көлемін анықтаңыз.

Есеп 18. Эксплуатация мерзімі 5 жылға және құны 100000 теңгеге ең негізгі қор объектісі сатып алынған еді. Жеделдетілген коэффициент – 2. Қалдықты төмендету әдісі бойынша негізгі қорлардың 1,2,3 жылдардағы амортизация төлемдері мен жылдық амортизация мөлшерін анықтаңыз.

Есеп 19. 150 млн.теңгеге тең негізгі қордың объектісі сатып алынған еді. Қызмет етудің нормативті мерзімі – 5 жыл. Негізгі қордың қызмет етуінің әр жылына амортизациялық төлемдірдің мөлшерін анықтаңыз.

Есеп 20. Құрал-жабдықтың баланстық құны – 156000 теңге. Қызмет ету мерзімі – 9 жыл. Құрал-жабдықтың қызмет етуінің әр жылына амортизациялық төлемдердің көлемін анықтаңыз.

Есеп 21. Төменде берілген мәліметтер негізінде негізгі қорлар құрылымының өзгеруін талдаңыз. Өндірістік және өндірістік емес негізгі қорлардың үлесін анықтаңыз. Нәтижесін келесі кестеде көрсетіңіз.

Негізгі құралдар тобы	Жыл басында		Жыл аяғында		Құрылымның өзгеруі
	Мың. теңге	Құрылым, %	мың. теңге	Құрылым, %	
Негізгі қор барлығы	3518		3992		
Оның ішінде:					
Өндірістік ғимарат	1146		1415		
Тұрғын-үй ғимарат	635		685		
Күш машиналары мен құрал-жабдық	116		168		
Жұмыс машына мен құрал-жабдық	1079		1120		
Тұрғын үй құрал-жабдығы	184		207		
Емхана құрал-жабдығы	321		287		
Өлшеу құралдары мен аппаратура	22		17		
Шаруашалық құралдар	15		23		
Өндірістік қорлар					
Өндірістік емес қорлар					

Есеп 22. Жыл аяғында негізгі қордың орташа жылдық құнын, жалпы және негізгі қордың әр тобы бойынша жаңару мен шығару коэффициенттерін анықтаңыз. Нәтижені келесі кестеде көрсетіңіз.

	Ғимарат	Машина мен құрал-жабдық	МБП	Басқа	БАРЛЫҒЫ
Жыл басына негізгі қордың құны, мың теңге	2300	1940	50	425	
Жаңа енгізілген қордың орташа жылдық құны, мың теңге	-	370	15	86	
Шығарылатын қордың орташа жылдық құны, мың теңге	-	18	-	2	
Жыл аяғында қордың орташа жылдық құны, мың теңге					
Жаңару коэффициенті					
Шығару коэффициенті					

22 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқау

Негізгі қорлардың қозғалысы бойынша келесі көрсеткіштер анықталады және талданады: шығу коэффициенті және жаңару коэффициенті

Шығару коэффициенті = (есептік периодта шығарылған негізгі құралдардың құны) / (есептік периодтың соңында негізгі құралдардың құны) қатынасына тең.

Жаңару коэффициенті = (есептік периодта эксплуатациялауға енгізілген негізгі құралдардың құны) / (есептік периодтың соңында негізгі құралдардың құнының) қатынасына тең.

Есеп 23. Барлық негізгі қорлардың тозу және жарамдылық коэффициенттерін жыл басына және жыл аяғына сәйкес анықтаныз. Шешімді келесі кестеде орынданыз.

Негізгі қорлар тобы	Негізгі қорлардың баланстық құны (млн. теңге)		негізгі қорлардың қалдық құны (млн. теңге)		Тозу коэффициенті, %		жарамдылық коэффициенті, %	
	Жыл басында	Жыл аяғында	Жыл басында	Жыл аяғында	Жыл басында	Жыл аяғында	Жыл басында	Жыл аяғында
Ғимараттар	1250	1400	788	840				
Жабдықтар	2340	2685	1895	2357				
Транспорт	280	250	151	138				
Құралдар	115	132	104	76				
Өзге қорлар	265	202	122	89				

23 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқау

Жыл басындағы және жыл аяғындағы негізгі қорларға берілген мәліметтер бойынша тозу және жарамдылық коэффициенттерін табыңыз.

Тозу коэффициенті келесі формула арқылы анықталады:

$$K_u = \frac{\text{есептелетін тозудың қалғаны}}{\text{объектінің баланстық құны}} * 100\% \quad (22)$$

Жарамдылық коэффициенті келесі формула арқылы есептеледі:
 $K_z = 100\% - K_u$

Есеп 24. Кестеде көрсетілген баланстық мәлімет негізінде алдыңғы және есепті жылдардағы өндірістік өнеркәсіптегі негізгі қорлардың динамикасы мен құрылымын есептеңіздер. Мәліметтер бойынша негізгі қорлардың активті және пассивті үлестерін анықтаныз.

1) Алдыңғы және есепті жылдағы өндірістік өнеркәсіптегі негізгі қорлардың құрылымын

2) Есепті жылдағы негізгі қор құрылымындағы өзгерістерді

3) Есепті жылдағы негізгі қорлардың жалпы динамикасын соммада және пайызбен

4) Есепті жылдағы негізгі қорлардың активтегі және пассивтегі динамикасын және үлесін

Негізгі қорлардың түрлері, топтары	алдыңғы жылы, млн. тнг	есепті жыл, млн. тнг	Құрылым, %		Динамика	
			Алдыңғы жылы	Есепті жылы	Алдыңғы жылы	%
1. Ғимараттар	220,0	222,6				
2. Құрал-жабдық	40,0	40,0				
3. Байланыс құралдары	15,0	15,0				
4. Көліктер және жабдықтар	342,5	440,0				
5. Транспорттық қорлар	220,0	225,5				
6. Өндірістік және шаруашылық	12,0	12,6				
7. Жұмыс малы	0,5	0,5				
8. Малдар	4,0	4,0				
9. Көпжылдық елімдер	3,0	3,9				
10. Жер участкелері және табиғи қолданыстағы объектілер	1,0	1,9				
11. Негізгі қорлардың басқалай түрлері						
Барлығы	890,0	996,0				
Оның ішінде:						
А) активті бөлігі	863,3	969,3				
Б) пассивті бөлігі						

Есеп 25. Кестеде көрсетілген мәліметтер негізінде, өндірістік өнеркәсіптегі негізгі қорлардың амортизациялық тозуының жылдық сомасын біркелкі сызықтық және жеделдетілген әдістермен есептеңіз.

1) сызықтық әдіспен амортизацияны есептеу

Негізгі қорлардың объектілері	Жыл басында мың тңг	Кірістірілді		Шығарылды		Жыл аяғында, мың тңг	Амортизацияның жылдық нормасы, %
		ай	мың тңг	ай	мың тңг		
1. Екі қабатты ғимарат	2120,0	-	-	-	-	2120,0	1,2
2. Құрал-жабдықтар	-	V	120,0	-	-	120,0	20
3. Байланыс құралдары (трубопровод)	-	IV	48,2	-	-	48,2	5
4. Машиналар және құралдар:							
- экскаватор	-	IV	120,0	-	-	120,0	10
- автотиегіш	-	VI	205,0	-	-	205,0	10
- автократ 15т	-	IV	430,0	-	-	430,0	10
- кран	-	VI	210,0	-	-	210,0	10
- бульдозер	185	-	-	V	185	-	10
4 Топ бойынша барлығы							
5. Транспорт							
6. Өндірістік және шаруашылық инвентарь:	40	-	-	-	-	40	10
- жұмысшы	12	-	-	IV	12	-	20
- жұмыссыз							
Басқалай негізгі қорлар	20	-	-	-	-	20	12,5
БАРЛЫҒЫ							

2) Жеделдетілген амортизацияны есептеу

Негізгі қор объектілері	Жыл басында, мың теңге	кірістірілді		шығарылды		Жыл аяғында, мың теңге	Амортизацияның жылдық нормасы, %
		ай	Мың тңг	ай	Мың тңг		
4. Машиналар және құралдар:							
- экскаватор	-	IV	120,0	-	-	120,0	1,5
- автотиегіш	-	VI	205,0	-	-	205,0	1,5
- автокран 15 т	-	IV	430,0	-	-	430,0	1,8
- кран	-	VI	210,0	-	-	210,0	1,5
- бульдозер	185	-	-	V	185	-	1,1
4 топ бойынша барлығы.							

Есеп 26. Төмендегі мәліметтер негізінде негізгі өндірістік қорлардың қорқайтарымдылығы мен рентабельділігін анықтаңыз. Қорытындыны жазбаша көрсетіңіз.

Көрсеткіштердің атауы	Өткен жылы	Есепті жылы	Динамика	
			Млн. тенге	%
1. Өндірілген тауардың жылдық көлемі, млн. тенге	900,2	974,4		
2. Негізгі өндірістік қорлардың орташа жылдық құны, млн. тенге	79,3	81,2		
3. Кәсіпорынның баланстық құны, млн.тенге	9,2	10,9		
Қорқайтарымдылығы				
Қорғиімділігі				

Есеп 27. Кестеде берілген мәлімет бойынша «Восток» сауда кәсіпорынының негізгі қор құрылымына талдау жасаңыз. Талдау нәтижесінде шешім қабылдап келесі сұрақтарға жауап беріңіз:

1) тауарлы-техникалық үрдісте кәсіпорынның барлық негізгі қорлары қандай бөлімге жатады?

2) талдаған кезең уақытында негізгі қор құрылымында қандай өзгерістер болды?

3) кәсіпорынның негізгі қорлары бағытына қарай қандай топтарда ұсынылады?

4) талданған кезең уақытында валюта балансында негізгі қорлардың үлесі қалай өзгерді?

Негізгі қор топтары	01.01.200X	01.01.200X+1	кемшілігі
<i>I.машиналар мен құралдар</i>			
сумма, мың. тенге	18 270	158 538	
Негізгі қорлардың жалпы сомасының үлес салмағы, %			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
1. сауда құралдары:			
сомма, мың. тенге	1 618	9 651	
Негізгі қорлардың жалпы сомасының үлес салмағы, %			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
2. құралдар байланысы:			
сумма, тыс. тенге	3 434	23 086	
Негізгі қорлардың жалпы сомасының үлес салмағы, %			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
3. есептеу техникасы:			

сумма, тыс. тенге	3 743	71 772	
Негізгі қорлардың жалпы сомасының үлес салмағы, %			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
4. жұмыс машиналары мен құралдар::			
сумма, тыс. тенге	9 475	54 029	
Негізгі қорлардың жалпы сомасының үлес салмағы, %			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
II. өндірістік және шаруашылық инвентарь:			
сумма, мың. тенге	13 144	35 490	
Негізгі қорлардың жалпы сомасының үлес салмағы, %			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
Барлығы			
сумма, тыс. тенге			
Мүліктің жалпы құнының үлесі доля в общей, %			
Барлық мүліктің құны	237 638	729 921	

ТАҚЫРЫП 4. КОРПОРАЦИЯНЫҢ АЙНАЛЫМ АКТИВТЕРІН БАСҚАРУ

Осы тақырыптың материалдарын зерделеп, сіз білесіз:

- *айналым капиталының экономикалық мазмұнын сипаттауды, оның бейөндірістік үрдістегі рөлін, құрамын, құрылымы және айналым сатыларын;*
- *қаржылық басқару мақсаттары үшін бірқатар белгілері бойынша айналым активтерін жіктеуді;*
- *айналым активтерімен басқару тиімділігінің критерийлері мен түйінді көрсеткіштерін аударуды;*
- *ағымдағы қаржылық қажеттіліктерін модельдеу және болжау әдістемесін және жоспарлау көлемі мен айналым активтерінің құрылымының мазмұнын түсінуді;*
- *айналым активтерін қаржыландыруда корпорация әр түрлі типтегі саясаттарды таңдау себептерін түсіндіруді.*

4.1 Негізгі теориялық жағдайы

Сонымен қатар, инвестициялармен бірге шотта ақша қаражаттарының қоры бола тұра, корпорацияның өндіріс процесін қамтамасыз ету үшін негізгі капитал - шикізат, материалдар, ыдыстар және т. б. сатып алуы қажет.

Шаруашылық жүргізуші субъект процестің үздіксіздігін жүзеге асыру үшін дайын өнімнің белгілі бір көлемінен жинақтауы тиіс. Дайын өнімге есеп айырысу үшін, өз кезегінде, кейде дебиторлық берешек тудыра отырып, айналымнан ақша құралдарын әкетеді. Корпорация өтімділікті қолдау үшін уақытша бос ақшалай қаражатты әр түрлі қысқа мерзімді салымдар ретінде орналастыруы мүмкін, олар жоғары өтімділікте және ақшалай қаражаттарға тағы да еркін айналатын болуы тиіс. Осылайша, өндірісті қамтамасыз ету үшін корпорация айналым капиталын қалыптастыруы қажет.

Айналым капиталы – бұл ағымдағы активтердің бүкіл жиынтығын білдіретін ақшалай көрінісі, ол кәсіпорынның және өндіріс процесін қамтамасыз ету үшін пайдаланылатын және өнімдерді іске асыру мен қысқа мерзімді қаржы құралдарын салу жолымен табыстарды өсіруді ұсынатын мүлкінің бөлігі.

Айналымдағы (ағымдағы) активтер ағымдағы өндірістік-коммерциялық қызметі қызмет көрсететін және толығымен бір өндірістік цикл тұтынатын кәсіпорынның мүлктік құндылықтарының жиынтығын сипаттайды.

Кәсіпорынның айналымдағы активтерін мақсатты бағытталған басқару-олардың алдын ала жіктеу қажеттілігін анықтайды:

- 1) өндіріс процесіндегі функционалдық рөліне байланысты (5-сурет):
 - өндірістік айналым қорларына;
 - қорлар айналымына.

Сурет 5– Айналым капиталының өндіріс процесіндегі функционалдық рөліне байланысты классификациясы(жіктелімі).

2) қаржы көздерін қалыптастыру сипаты бойынша бөледі:

- жалпы айналым активтері (немесе жалпы айналым активтері) ;
- таза айналым активтері меншікті және ұзақ мерзімді қарыз капиталы есебінен қалыптасқан олардың көлемінің бөлігін сипаттайды;
- меншікті айналым активтері меншікті капитал есебінен қалыптасқан олардың көлемінің бөлігін сипаттайды.

3) материалдық-заттық мазмұнына байланысты:

- еңбек заттары (шикізат, материалдар және жартылай фабрикаттар);
- дайын өнім және тауарлар;
- ақшалай қаражаттар (есеп айырысу шоты және касса);
- есеп айырысудағы қаражаттар (ДЗ және КФВ);

4) операциялық процесінде қатысу сипаты бойынша:

- кәсіпорынның өндірістік цикл қызметін көрсететін айналым активтері;
- кәсіпорынның қаржылық (ақшалай) цикл қызметін көрсететін айналым активтері;

5) айналым активтерінің жұмыс істеуі кезеңі:

- айналым активтерінің тұрақты бөлігі (маусымдық және циклдық сату тербелісіне байланысты емес);
- айналым активтерінің ауыспалы бөлігі (қосымша, маусымдылығымен және сату циклінің ауытқуымен туындаған).

6. жоспарлауды қамту бойынша:

- нормаланған айналым құралдары (өндірістік қорлар, аяқталмаған өндіріс, РБС, дайын өнім);

- нормаланбаған айналым құралдары (ақша қаражаттары, есеп айырысудағы қаражаттар, сатып алушыға жөнелтілген өнім, бірақ әлі төленбеген).

7. өтімділік деңгейі бойынша:

- тез арада сатылатын (шоттардағы және кассадағы ақша қаражаты);

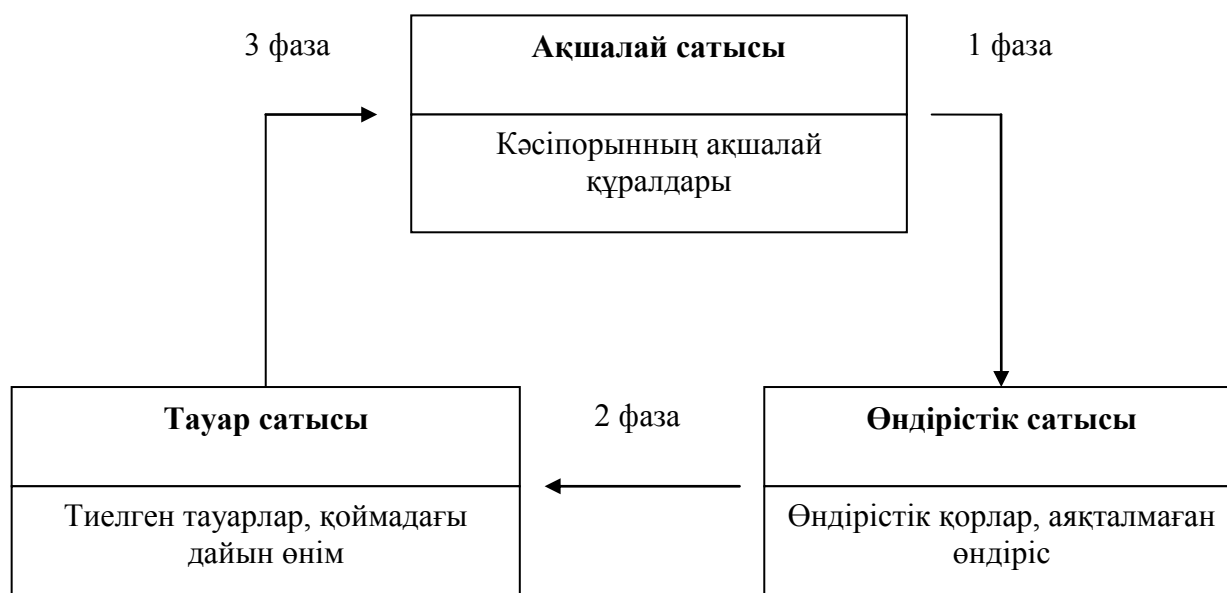
- тез іске асырылатын (өтімділігі жоғары бағалы қағаздарға салымдар, талап қою мерзімі өтпеген кепілмен немесе кепілгерлікпен қамтамасыз етілген дебиторлық берешек;

- баяу сатылатын (өндірістік қорлар);

- қиын сатылатын (жатып қалған дайын өнімдердің және шикізаттардың қорлары);

- өтімді емес (үмітсіз қарыздар).

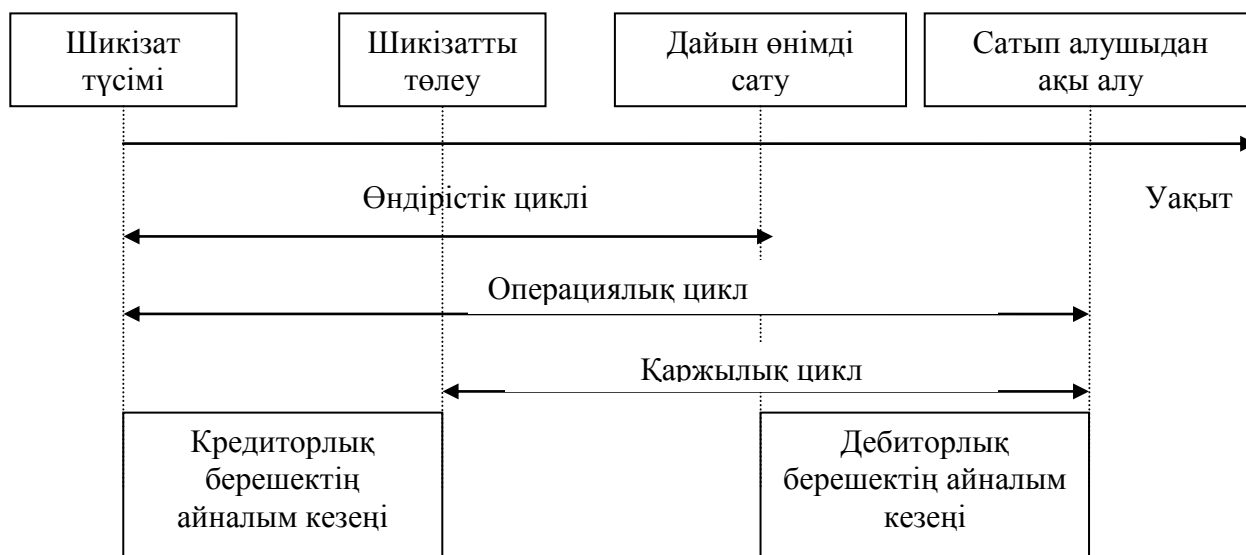
Өндірістік циклде айналым активтерінің қозғалысы келесі сызба бойынша жүреді, (6-суретті қараңыз) [5, с.281].

Сурет 6 – Айналым капиталының ауыспалы айналым сатылары

Өндіріс процесінде ақшалай қаражат түрлі формада затқа айналады, шикізатты сатып алған (түскен) сәттен бастап, сатып алушыдан дайын өнімнің ақысын төлеу аяқталғанша (7 суретті қараңыз).

Шикізат түскен сәттен, кезеңнен бастап корпорациясының дайын өнімін сатып алушыдан төлемді алу сәтіне дейінгі кезең **операциялық циклді** құрайды. Басқаша операциялық циклді – бұл айналым құралдарының жалпы сомасының айналымы деп те айтуға болады.

Сурет 7 –Операциялық, өндірістік және қаржылық циклдардың ара-қатынасы

Операциялық цикл = Өндірістік цикл + дебиторлық берешек айналымның кезеңі

Шикізат келіп түскен кезден дайын өнімді сату (тиеп-жөнелту)сәтіне дейін **өндірістік цикл** деп аталады. Өндірістік цикл өндірістік түрдегі затқа айналған айналым капиталының айналым кезеңіне тең.

Өндірістік цикл = Қорлар айналымының кезеңі + Аяқталмаған өндіріс айналымының кезеңі + Дайын өнім айналымының кезеңі

Корпорацияның шикізатқа ақысын төлеу кезеңінен өндірілген өнім үшін төлем түрінде ақшалай қаржыны қайтару сәтіне дейінгі кезең **қаржы циклі** деп аталады.

Қаржылық цикл = Өндірістік цикл + дебиторлық берешек айналымының кезеңі –Кредиторлық берешек айналымының кезеңі = Операциялық цикл - Кредиторлық берешек айналымының кезеңі.

Корпорацияның нарықтық экономикасында айналым қаражатының қажеттілігін өздері анықтайды. Айналым қаражаттарының мөлшерін анықтау және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету- корпорацияның қаржылық тұрақтылығы мен тиімді қызметінің негізгі шарттарының бірі.

Егер қолма-қол айналым қаражаты олардың ұтымды (рационалды) мөлшерінен аз болса,корпорация өндірісті тоқтата тұруға, жұмысшыларға еңбеақыларын беруді кешіктіруге мәжбүр. Егер қолма-қол айналым құралдары ұтымды мөлшерінен көп болса,онда айналым қаражатының "жансыздануы"жүреді,корпорациясының активтерінің табыстылығы төмендейді.

Нормалау – кәсіпорынның шаруашылық қызметін қалыпты жүзеге асыру және ұйымдастыру үшін қажетті айналым қаражатының оңтайлы шамасын белгілеу.

Айналым құралдарының нормасы – ТМҚ қорларының экономикалық негізделген көлемінің, әдетте, күнмен белгіленетін ең төменгі салыстырмалы шамасы.

Айналым қаражаттарының нормативі – ең төменгі қажетті ақша қаражатының сомасы қамтамасыз ететін қалыпты кәсіпкерлік фирманың қызметі.

Қазіргі уақытта базалық нормативті есептеу үшін аналитикалық және коэффициенттік–жыл сайынғы нормативті түзету үшін тікелей шотының әдісі қолданылады.

Тікелей шот әдісі мынада: алдымен айналым қаражатының әрбір элементіне аванстық шамасы анықталады, одан кейін оларды жинақтаумен жиынтық айналым қаражаттарының фирмадағы нормативі айқындалады.

Айналым қаражатының жеке элементінің нормативі мына формула бойынша есептеледі:

$$I = \frac{\hat{I}}{O} * I_{\varepsilon} \quad (23)$$

мұндағы N – меншікті айналым қаражатының элементі бойынша нормативі

O – айналым (шығын, шығарылым) осы элемент бойынша кезеңде

T – кезеңнің ұзақтығы

N_{ε} – айналым қаражатының осы элемент бойынша қор нормасы

Нормативтің есеп айырысуын тікелей есептеу әдісі, егер кәсіпорын оған ертерек есеп жасамаған жағдайда жүргізіледі. Бұл әдіс көп еңбекті қажет ететін, бірақ ол кәсіпорынның айналым құралдарының қажеттілігін есептеуге өте дәл мүмкіндік береді.

Нормативті түзетуді екі әдіспен жүргізуге болады: аналитикалық және коэффициенттік.

Талдау әдісі – барлық нормаланатын айналым құралдарын екі топқа бөледі:

1) өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты айналым қаражатының баптары;

2) өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты емес айналым қаражатының баптары.

Айналым қаражаттарының бірінші тобы бойынша норматив айналым қаражаттарының айналымдылық және іске асыру көлемі өзгергенде түзетіледі.

Екінші тобы бойынша норматив жыл сайын қайта қаралмауы мүмкін, ал бірқатар алдыңғы жылдардың орташа материалдық құндылықтарының қалдықтары деңгейінде белгіленеді.

Коэффициенттік әдісі кезінде нормативті түзету айналым құралдарының тиісті баптарына сәйкес, айналым қаражатының айналым жылдамдығы және сату көлемі өзгергенде түзетілген коэффициенттердің негізінде жүргізіледі.

Корпорацияның айналым қаражатының пайдалану тиімділігі кесте 1-де келтірілген көрсеткіштерді пайдалана отырып бағаланады.

Кесте 1-Корпорацияның айналым қаражатын қолдану тиімділігінің көрсеткіштері

Көрсеткіш атауы	Бұл көрсетеді	Есептеу формуласы
Бір айналымның ұзақтығы	Өнімді өткізуден оның айналым қаражаты ақшалай түсім түрінде, қандай мерзімде корпорацияға қайтарылатынын көрсетеді	$D_{об} = OC * t / RP \quad (24)$ (мұндағы OC –кезеңдегі айналым қаражатының орташа жылдық қалдығы, t – күндер саны, RP – өткізілген өнімнің құны)
Айналымдылық коэффициенті	Корпорацияның айналым қаражатының белгілі бір кезеңде жасалған айналымдарының саны туралы хабарлайды. Операциялық қызметі үшін айналым саны жоғары болса, қаражаты аз болуы қажет.	$K_{об} = RP / OC \quad (25)$
Жүктеу коэффициенті	Сатылған өнімнің айналым қаражатының шамасын бір бірлікке көрсетеді.	$K_3 = OC / RP \quad (26)$
Айналым қаражаттарының рентабельділігі	Айналым қаражатының, әрбір теңгеге алынған пайдасының шамасын сипаттайды.	$R_{oc} = П / OC \quad (27)$ (мұндағы П – таза (жалпы) пайда)

Айналым қаражаттарының айналымдылығы жеделдеуі немесе баяулауы мүмкін. Айналымдылықты бәсеңдеуі кезінде айналымға қосымша қаражат тартылады. Айналымдылықты жеделдету корпорацияның мұқтаждықтары үшін пайдаланылатын, не есеп-шотында жинақталатын айналым активтерінің бөліктерін босатуға әкеледі. Айналым қаражатын есептеу мына формула бойынша жүзеге асырылады:

$$\dot{Y}_{ie} = (\ddot{A}_{ia.1} - \ddot{A}_{ia.0}) * \frac{\dot{D}I_1}{t} \quad (28)$$

Айналым капиталының өсімін молайту көздері 5 топқа бөлінеді.

1. Өзіндік қаражат. Меншікті көздеріне өндірісті кеңейтуге әкелетін корпорацияның таза пайдасының бір бөлігі жатады.

2. Тұрақты пассивтер – бұл корпорацияға тиесілі емес, бірақ оның айналымына орналасқан құралдар: ең төменгі жалақы бойынша берешек; алдағы төлемдер резерві; сатып алушылар аванстары ; ыдыстардың кепілдік құны бойынша берешек және т. б.

Жалақы бойынша ең төменгі берешек корпорацияның жалақысы есеп айырысу шотына өнімді тұрақты жеткізілімнен түскен түсімдер нәтижесінде қалыптасады, ол шотқа шоғырланып, айына бір рет беріледі. Жалақы төлеу күндерінің арасындағы, шоттағы қаражат шикізатты, материалдарды және басқа да айналым капиталының түрлерін сатып алу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Кәсіпорын өнімінің өзіндік құны деңгейінде тербелісті болдырмау үшін ұзақ уақытқа ақшалай сомалардың белгілі бір қорын жасай отырып, кейбір біркелкі жұмсалмайтын сомаларды резервтеуді жүзеге асырады. Осы резерв жұмсалған сәтке дейін айналым капиталын молайтуға жіберілуі мүмкін (28)

Сатып алушылардың аванстық төлемдері бойынша ең аз берешегі айналым капиталын молайту көзі ретінде, негізінен кәсіпорындарда ұзақ өндірістік циклмен аяқталмаған өндіріс бойынша шығындарды жабу үшін пайдаланылады.

Ыдыстың кепілдік құны бойынша ең аз берешегі кәсіпорындарда қайтарымды ыдыспен өз өнімдерін жөнелтетін орынды алады. Жеткізуші-кәсіпорындар сатып алушыдан айналым қаражатын сатып алу үшін, ыдысты қайтару сәтіне дейін оны пайдалануға болатын ыдыстың кепілдік құнын алады.

3. Банктердің қысқа мерзімді несиесі (1 жылға дейін)

4. Бюджеттік қаржы бөлу

5. Өзге көздері (шетелдік инвестициялар, несиелік берешек және т. б.).

Айналым капиталын қалыптастыру көздерінің құрылымы кәсіпорынның өтімділігі мен төлем қабілеттілігіне байланысты.

Айналым активтерін қалыптастыру саясаты оның менеджерлері қабылдауға дайын компания қызметінің қауіптері және тиімділігі арасындағы ара-қатынасымен анықталады. Портфельдік теориясына сәйкес, айналым активтерін қалыптастыруды үш принципті көзқарасқа бөлуге болады (2-кестені қараңыз): консервативті, қалыпты және агрессивті.

Кесте 2 – Корпорацияның айналым активтерін басқару тәсілдерін қолдану.

Тәсіл	Тәжірибеде іске асыру	Қауіп пен табыстылық ара-қатынасы
ҚОРЛАР		
Консервативтік	Сақтандыру және резервтік қорлардың жоғары мөлшердегі көлемін қиындық туындамайтын жағдайда және басқа да формажорлық мән-жайларда жеткізуді қалыптастыру	Кірістіліктің төмендеуі ретінде сақтау қорларының үлкен шығындары және олардың айналымынан құралдарды алып тастау. Өндірістің тоқтап қалуының қауіп деңгейі – өте төмен.
қалыпты	Типтік ақаулық жағдайларда резервтерді қалыптастыру	Орташа табыс – орташа қауіп.
агрессивтті	қорларды "дәл мерзімде" жеткізу минимумы	Максималды кірістілік, бірақ аз ғана іркілістер өндіріс тоқтату(кешіктіру) қауіпін тудырады

ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕК		
Консервативті	Несие берудің қатаң саясаты және берешекті инкассациялау, ең төменгі төлемді кейінге қалдыру, тек сенімді клиенттермен жұмыс	Төлемді кідірту мен үмітсіз берешектің тууынан пайда болған ең төменгі шығындар, бірақ сату деңгейі мен бәсекеге қабілеттілігі көп емес
қалыпты	Жеткізу және төлеу шарттарын орта нарықтық (стандарты) ұсыну	Орташа табыс – орташа қауіп.
Агрессивті	Несиелеудің икемді саясаты, ұзаққа кейінге қалдыру	орта нарықтықтан жоғары баға бойынша сатудың үлкен көлемі, бірақ сонымен бірге мерзімі өткен дебиторлық берешектің пайда болу ықтималдығы жоғары.
АҚШАЛАЙ ҚАЖАТ		
Консервативті	Шоттардағы ақша қаражаттарының үлкен сақтандыру қалдықтарын сақтау	Жоспарланған төлемдерді уақытылы жасау мүмкіндігі және тіпті инкассацияның уақытша проблемалары олардың құнсыздануына әкелуі мүмкін
қалыпты	Шағын сақтандыру резервтерін салыстырмалы түрде қалыптастыру, тек ең сенімді бағалы қағаздарға инвестициялау	Орташа табыс – орташа қауіп.
Агрессивті	Ең аз ақша қаражаттарын сақтау, бос ақша қаражатын жоғары өтімді бағалы қағаздарға салу	Корпорация мерзімдік міндеттемелер төлемеуге қауіптенеді немесе жоспарланбаған қысқа мерзімді қаржыландыруға тартудан шығындарға ұшырауы мүмкін.

Айналымдағы активтерді басқару саясаты ағымдағы активтер мен олардың қаржыландыру көздерінің құрылымы деңгейімен анықталады. Оларды таңдау капиталды пайдалану тиімділігі деңгейі және корпорацияның қаржылық тұрақтылығы және төлем қабілеттілігі қауіпінің деңгейінің ара-қатынасы анықтайды.

4.2 Бақылау сұрақтары

1. Айналым капиталы дегеніміз не және қайтаөндіріс процесінде оның рөлі қандай?
2. Функционалдық белгісі бойынша айналым капиталының құрамы қандай?
3. Айналым қаражаттарының айналымдылық көрсеткіштерін атаңыз. Оны есептеудің әдістемесі қандай?
4. Айналым қаражатын мөлшерлеу нені білдіреді? Айналым қаражатын мөлшерлеуге және мөлшеріне түсінік беріңіздер.
5. Айналым капиталының қалыптасу көздері мен оларды қалыптастыру тәсілдерін атаңыздар.

4.3 Тесттік сауалдар

1. Кәсіпорынның мүлдіктік құндылықтар жиынтығы сипаттайтын, операциялық қызметіне және бір операциялық цикл толығымен тұтынылатын қызмет ішінде көрсететін кәсіпорынның активтері қалай аталады?

- A) айналымнан тыс
- B) айналым
- C) меншікті
- D) инвестициялық
- E) материалдық емес

2. Төменде аталғандардың қайсысы айналым активтер оң ерекшеліктеріне жататынын көрсетіңіз

A) олар іс жүзінде инфляция әсерінен шығынға ұшырамайды, демек, олар жақсы қорғалған

B) олар ықпал етеді, айтарлықтай шығындарды төмендету қорларын ТМҚ кәсіпорынның процесінде оларды сақтау

C) басым бөлігінде олар тобына жатады слаболиквидных активтердің құралы бола алмайды ағынын қамтамасыз ету төлемдер , қызмет көрсетуші операциялық кәсіпорынның қызметі

D) трансформацияның жоғары құрылымдық дәрежесіне ие

E) олар инфляция процесінде нақты құнын айырылуға айтарлықтай бейім

3. Төменде аталғандардың қайсысы айналым активтер кемшіліктеріне жататынын көрсетіңіз:

A) олар кәсіпорынның қызмет ұйымына операциялық әртараптандыру процесінде өзгерістерге оңай беріледі

B) негізгі басқару шешімдері қысқа уақыт ішінде олардың айналымына байланысты іске асырылады

C) жоғары өтімділік дәрежесіне ие

D) табиғи апаттарға байланысты ТМҚ қорлар шығындарға тұрақты бейім

E) трансформацияның жоғары құрылымдық дәрежесіне ие

4. Төменде аталғандардың қайсысы айналым қорларына жатады.

A) шикізат және материалдар

B) арзан бағалы және тез тозатын заттар

C) дайын өнім және ақша қаражаттары

D) негізгі өндірістік қорлар мен еңбек құралдары

E) өндірістік қорлар және еңбек заттары

5. Төменде аталғандардың қайсысы өндірістік айналым қорларына жататынын көрсетіңіз

A) қоймадағы дайын өнім

B) қаражат қорлары мен өндіру

C) қоймадағы мен тиелген тауарлар

D) банкте шотындағы және кассадағы ақша қаражаттары

E) дебиторлық берешек

6. Толық айналымының бүкіл сомасын айналым активтерінің процесіндегі кезең, оның ауысуын олардың жекелеген түрлерін ... деп аталады:

- А) өндірістік циклі бар кәсіпорындар;
- В) қаржылық циклі бар кәсіпорындар;
- С) операциялық циклі бар кәсіпорындар;
- Д) фискалдық циклі бар кәсіпорындар;
- Е) тарату циклі бар кәсіпорындар.

7. Материалдық элементтердің айналым активтерінің толық айналым кезеңі, өндірістік процеске қызмет көрсету үшін пайдаланылатын, шикізат түскен сәттен бастап, кәсіпорынға материалдарды және сатып алушыларға өнімді тиеу сәтінің аяқталуы, аталады:

- А) өндірістік циклі бар кәсіпорындар;
- В) қаржылық циклі бар кәсіпорындар;
- С) операциялық циклі бар кәсіпорындар;
- Д) фискалдық циклі бар кәсіпорындар;
- Е) тарату циклі бар кәсіпорындар.

8. Ақшалай қаражаттың толық айналым кезеңі, инвестицияланған айналым активтері, алынған шикізаттар, материалдар үшін кредиторлық берешекті өтеу сәттен бастап және дайын өнімде дебиторлық берешектің жеткізілген инкассациясының аяқталуы, аталады:

- А) өндірістік циклі бар кәсіпорындар;
- В) қаржылық циклі бар кәсіпорындар;
- С) операциялық циклі бар кәсіпорындар;
- Д) фискалдық циклі бар кәсіпорындар;
- Е) тарату циклі бар кәсіпорындар.

9. Айналым активтерін қалыптастыру көзқарасы барлық оның түрлерінің ағымдағы қажеттіліктерін толық қанағаттандыруды ғана көздемейді, күтпеген қиындықтары оның резервін жоғары мөлшерге жасау қандай?

- А) консервативті;
- В) қалыпты;
- С) агрессивті;
- Д) қисынды;
- Е) резервтік.

10. Айналым активтерін азайтуды көздейтін барлық нысандарын сақтандыру резервтерін жекелеген түрлері бойынша осы активтерде қандай көзқарас қалыптастырылады?

- А) консервативті;
- В) бірқалыпты;
- С) агрессивті;
- Д) ақылға қонымды;
- Е) резервтік.

4.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есен 1. Бір жыл ішіндегі кәсіпорын жайлы келесі мәліметтер белгілі:

Көрсеткіштер	Мерзімі	
	базистік	есептік
Табыс, мың тенге	72000	87120
Айналымдық қаражаттардың орташа қалдығы, мың.тенге	3440	3870
Кезең ұзақтығы, күн	360	360

Талап етіледі:

1. күнмен есептегендегі айналымдық қаражаттардың айналымын (бір айналымның ұзақтығын) анықтандар
2. айналым коэффициентін табыңыз
3. айналым қорының айналымдылығын жеделдету (баяулату) нәтижесінде айналымнан босатылған (қосымша кірістірілген) ақшалай қор сомасын анықтаңдар және баға беріңдер.

Есеп 2. Келесі берілген негіздерде кәсіпорынның қаржылық циклі және өндірістік, операциялық ұзақтығын анықтаңдар: ҚҚС қоспағанда өнімді сатудан түскен кіріс 395,8 мың. тенге, өндірістік қорлардың орташа жылдық қалдығы– 38 тыс. тенге, аяқталмаған өндірістің орташа жылдық қалдығы – 56 мың. тенге, дайын өнімнің орташа жылдық қалдығы – 120 мың. тенге, ақшалай қаражаттың орташа жылдық қалдығы – 50 мың. тенге, дебиторлық берешектің орташа жылдық қалдығы – 120 мың. тенге, кредиторлық берешектің орташа жылдық қалдығы – 87 мың. тенге.

Есеп 3. Жоспарланған тоқсанға шикізат пен материалдарға айналымдық қорлардың қажеттілігін анықтаңыз, келесі мәліметтер бойынша айналым қорларының қажетті өсім көлемін және айналым құралына деген жалпы қажеттілікті анықтаңыз:

- шикізат және материалдардың өнім дайындауға кеткен тоқсандық шығыны – 3000 мың тенге;
- қор нормасы – 26 күн;
- басқа айналымдық қорларға қажеттілік – 5000 мың тенге;
- болашақ жоспарланған тоқсан басындағы айналым қорларының сомасы – 3450 мың тенге.

Есеп 4. Қаржылық жоспарды құрған кезде жоспарланған кезең бойынша айналым қорларына қажеттілікті есептеу елеулі рөлді атқарады. Яғни жоспарланған кезең басында айналым қорының құнына оның қажетті өсімін. Жоспарланған тоқсан бойынша айналым қорларының қажетті өсімін келесі элементтер бойынша есептеңіз:

- a) шикізат және материалдар бойынша: шикізат және материалдар бойынша шығын – 2520,0 мың тенге, қор нормасы – 28 күн
- b) аяқталмаған өндіріс бойынша: өнімнің өзіндік құн бойынша шығарылуы – 7112,0 мың тенге, қор нормасы – 3 күн

- с) дайын өнім бойынша: өнімнің өзіндік құн бойынша шығарылуы – 7112,0 мың тенге, қор нормасы – 2 күн
 d) тауарлық қор бойынша: тауар айналымы сатып алу бағасы бойынша оборот – 1800,0 мың тенге, қор нормасы – 2 күн
 e) ақшалай қор бойынша: тоқсандағы тауар айналымы – 2250,0 мың тенге, қор нормасы – 1 күн

анықтандар:

- жоспарланған кварталдың аяғында айналым қорларының жалпы қажеттілігін, егер жоспарланған тоқсанда өзге де айналым қорлары 400000 мың теңгені құраса
- айналым қорларының қажетті өсімін, егер жоспарланған тоқсан басында айналым қорларының сомасы 1425,0 мың теңге болса

Есеп 5. Аяқталмаған өндірістегі айналым қор нормативін есептеңіз. Бұйымның өндірістік өзіндік құны 300 теңге. Өндірістік циклдің ұзақтығы – 8 күн. Өндіру үшін кеткен шығын бірінші күні 30 теңге, екінші күні 15 теңге, үшінші күні 18 теңге, ал қалған күндері 19 теңге құрады. Болашақ жылдың 4 тоқсанындағы өндірілетін жалпы өнім көлемі смета шығыны бойынша – 810 мың теңге, кезеңдегі күн саны – 90.

5 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Аяқталмаған өндіріс бойынша норматив өндірістік циклдің ұзақтығы мен шығын коэффициентінің өсіміне тәуелді болады:

$$I_{ii} = C_{ii} * I_{ci} * \hat{E}_{ic} \quad (29)$$

мұндағы $Z_{нп}$ – ішкі өнімді өндірудегі бір күндік шығындар

$H_{нп}$ – аяқталмаған өндіріс бойынша айналым қорларының нормасы

$K_{нз}$ – шығын өсімінің коэффициенті

Өсу шығындарының коэффициенті келесі формула бойынша анықталады:

$$\hat{E}_{ic} = \frac{C_1 * \dot{O}_1 + C_2 * \dot{O}_2 + C_3 * \dot{O}_3 \dots + 0,5 * C_{нд} * \dot{O}}{\tilde{N} * \dot{O}} \quad (30)$$

мұндағы $Z_1, Z_2, Z_3 \dots$ – өндірістік циклдың күндері бойынша шығындар

$T_1, T_2, T_3 \dots$ – қазіргі сәттен бастап өндірістік циклдің аяқталғанға дейінгі бір жолғы шығындар

Z_{cp} – өндірістік цикл аралығында біртекті өндіру шығындары

C – өндірістік бұйымдардың өзіндік құны

T – өндірістік циклдың ұзақтығы

Есеп 6. Дайын өнімдегі айналым қор нормативін есептеңіз. қоймадағы дайын өнімнің қоры бойынша айналым қорының нормасы- 4 күн, отгруженный

тауар бойынша айналым қор нормасы – 3 күн, 4-ші тоқсандағы өндірістік өзіндік күн бойынша жобаланған дайын өнімді шығару – 3600 мың теңге.

Есеп 7. Тауар қоры бойынша айналым қорына қажеттілікті анықтаңыз. Ағымдағы жылдың екінші тоқсанындағы сатып алынған баға бойынша тауар айналымы – 980000 мың теңге, тауар қорының нормасы – 6 күн.

Есеп 8. Айналым қорының бір айналым ұзақтығын есептеңіз. Есепті жылдағы өзіндік күн бойынша тауарлы өнімнің көлемі – 60 млн теңге есепті жылдың соңындағы айналым қор сомасы негізінде – 8 млн теңге.

Есеп 9. Аяқталмаған өндіріс, дайын өнім, тауар қоры бойынша айналым қорына қажеттілікті, бір тоқсандағы айналым қорының өсімін есептеңдер. Өзіндік күн бойынша өнім шығарылымы – 27 млн теңге, дайын өнім бойынша айналым қорының нормасы – 3 күн, аяқталмаған өндіріс нормасы -2 күн. Сатып алынған баға бойынша тауар айналымы – 9 млн теңге, тауар қорының нормасы – 2 күн. Тоқсан басында айналым қор сомасы – 1,546 млн теңгені құрады.

Есеп 10. Компанияның таза айналым капиталын есептеу қажет, егер фирма келесі балансты көрсетсе:

АКТИВ	Мың. тенге	ПАССИВ	Мың. тенге
Ақшалай қаражат	30	Кредиторлық берешек	30
Дебиторлық берешек	60	Еңбекақы бойынша берешек	20
Тауарлық-материалдық қоры	100	Бюджетке төленуге жататын салықтар	60
Айналымнан тыс активтер	810	Ұзақмерзімді несие	260
		Жарғылық капитал	470
		Бөлінбеген пайда	160
БАЛАНС	1000	БАЛАНС	1000

Есеп 11. Кестеде келтірілген баланстық деректері бойынша "Актив" фирмасының айналым қаражатының құрылымын сипаттаңыз, сондай-ақ онда ағымдағы активтердің қандай бөлігі ұзақ мерзімді кредиттер және өз қаражаты есебінен қаржыландырылады, ал қандай – банктің қысқамерзімді несиелердің қарыз есебінен қоса алғанда.

Актив	Сомма, мың. тенге	Пассив	Сомма, мың. тенге
Айналымнан тыс активтер – барлығы	25358	Капитал және резервтер	29207
Айналым активтері – барлығы	13670	Ұзақ мерзімді міндеттемелер	-
Оның ішінде:		Қысқа мерзімді міндеттемелер – барлығы	9821
Қорлар	7151	Оның ішінде:	
Шикізат, материалдар және басқа да ұқсас құндылықтар	1045	Қысқа мерзімді банк несиелері	1207

Өндірісте шығындар аяқталмаған	1165	Қысқамерзімді берешек	8614
Дайын өнім және қайта сатуға арналған тауарлар	46		
Болашақ кезеңдердің шығыстары	6		
Дебиторлық берешек	4044		
Ақша қаражаттары және қысқа мерзімді қаржылық салымдар	213		
Барлық активтер	39028	Барлық пассивтер	39028

5. ТАҚЫРЫП КОРПОРАЦИЯ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ЖӘНЕ САТУ ШЫҒЫНДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Осы тақырыптың материалдарын зерделеп, сіз білесіз:

- *шығындар ерекшеліктері басқару құралы ретінде атауды;*
- *корпорациясының өнімдерді өндіру мен сату шығындарын атау және оларды нақтылауды сипаттауды;*
- *операциялық левериджаны (тежегішті) қолдана отырып, шығындармен және маржалық табыспен басқару жүйесіне сипаттама беруді.*

5.1 Негізгі теориялық жағдайы

Корпорацияның ағымдағы (операциялық) қызметі құрылған кезден бастап материалдық, еңбек және ақша ресурстарының әр түрлі шығындарының жүзеге асырылуына байланысты.

Шығындар – бұл материалдық, еңбек, қаржылық және өзге де ресурстардың есепті кезеңдегі ұйымның пайдаланылған шаруашылық қызметіндегі құндық көрінісі. Шығындар не активтерге, немесе шығындарға жатқызылуы мүмкін.

Өнімнің өндіру процесі ұйымдастыру құралдарының шаруашылық айналымының бір сатысы болып табылады. Осы сатыда өнім дайындауға, жұмыстарды орындауға және қызмет көрсетуге байланысты кәдімгі қызмет түрлерінің шығыстары болып саналатын шығыстар анықталады. **Ұйымның шығыстары** болып активтердің шығып қалу салдарынан экономикалық пайданың азаюы (ақша қаражаты, өзге де мүліктер) және (немесе) қатысушылардың (мүліктің меншік иелері) шешімі бойынша салымдарының төмендеуін қоспағанда, осы ұйымның капиталының азаюына әкеп соғатын міндеттемелердің пайда болуы танылады. Ұйымдардың шығыстары олардың сипатына қарай, ұйымның қызметін жүзеге асыру мен бағыттары жағдайларына қарай бөлінеді: қарапайым түрдегі шығындар және басқа да шығындар.

Шығындарды басқарудың мәні болып корпорацияның барлық жағынан көпмәртелі шығындары табылады.

Басқарудың мәні ретінде шығындардың ерекшеліктері:

- динамизм, олар тұрақты қозғалыста, өзгерісте; оларды статистикада шартты қарау нақты өмірге әсерін тигізбейді;
- көп түрлілігі, ол әдістердің, тәсілдердің көптүрлілігін және шығындарды басқару тәсілдерін негіздейді;
- шығындарды дәл өлшеу әдістері және есепке алудың болмауынан өлшеу, есепке алу және бағалау қиындығы;
- экономикалық нәтижеге әсер ететін күрделілігі мен қарама-қайшылығы.

Ақшалай шығыстарды экономикалық мазмұнын негізге ала отырып, үш топқа бөлуге болады:

1) пайда табуға байланысты шығыстар- өндірістік процестің қызмет көрсетуге жұмсалатын шығындарын, өнімді іске асыруға арналған шығындарын, жұмыстардың өнімін, қызмет көрсетуді, инвестицияны қамтиды;

2) пайда табуға байланыссыз шығыстар – бұл тұтынушылық сипаттағы шығындар, сонымен бірге қайырымдылық және гуманитарлық мақсаттағы шығындар. Осында кәсіпорынның жұмысшыларына көтермелеу төлемдерін қосуға болады, мемлекеттік емес сақтандыру және зейнетақы қорларына аударымдар, әлеуметтік-мәдени сала және саясатты дамыту аударымдары. Осы түрдегі шығындар оның беделін қалыптастыра отырып, компанияның табыстылығына тікелей әсер етуі мүмкін;

3) мәжбүрлеу шығыстары – бұл салықтар мен салықтық төлемдер, мемлекеттік бюджеттен тыс қорларға аударымдар, міндетті сақтандыру бойынша шығыстар, резервтер құру, айыппұл санкциялары.

Пайдалар мен залалдар туралы есепті жасау кезінде шығыстар кәдімгі қызмет түрлері және басқа да шығындар бойынша шығыстарға жіктеледі.

Кәдімгі қызмет түрлері бойынша шығыстар – бұл өнімдерді (жұмыстарды, қызметтерді) дайындауға және сатуға, сонымен бірге тауарларды сатып алуға және сатуға байланысты шығыстар. Кәдімгі қызмет түрлері бойынша шығыстар бухгалтерлік есепте сомамен көрсетіледі, құндық формада білдіріледі, ақшалай тең шамада ақы төлеу немесе өзгеше түрде немесе кредиторлық берешек шамасында.

Кәдімгі қызмет түрлері бойынша шығыстарға кіреді:

- материалдық шығындар (шикізат пен материалдар, жартылай фабрикаттар мен жиынтықтаушы бұйымдар, отын мен энергияның барлық түрлері, ыдысқа арналған шығыстар және ыдыс материалдары шығындары, АТЗ сатып алуға байланысты шығындар қызмет көрсетулері үшін өндірістік сипаттағы және т. б.) басқа ұйымдарға берілген құралдар;

- еңбекке ақы төлеуге арналған шығындар (ақшалай және корпорацияның жұмысшыларына жұмыс күшінің қалыпты өсімін молайтуды қамтамасыз ету үшін табиғи төлемдер);

- әлеуметтік қажеттіліктерге аударымдар (қосымша демалыстардың төлемдері, бір жолғы жәрдемақы, барлық салықтар мен салықтық төлемдері төлегеннен кейін корпорациясының иелігінде қалатын пайда есебінен жүргізілетін өтемақы және басқа да төлемдер);

- амортизация;

- өзге де шығындар.

Бухгалтерлік есепте басқару мақсаттары үшін шығыстар баптары бойынша шығындарды есепке алу ұйымдастырылады. Шығындар баптарының тізбесін ұйым дербес белгілейді.

Басқа да шығыстар мыналарды қамтиды:

- операциялық шығындар (сатуға, шығарылуына және басқа да негізгі құралдарды және өзге де активтерді есептен шығаруға байланысты шығыстар; ақша қаражаттарын пайдалануына бергені үшін ұйым төлейтін пайыздар, патенттерден оған өнеркәсіптік үлгілер және басқа да зияткерлік меншік көрсету үшін ақы құқықтарын ұсынуға байланысты туындайтын шығыстар);

Бухгалтерлік есепте мынадай шарттар сақталған кезде шығыстар мойындайды:

1) шығыс нақты шартқа, заңнамалық және нормативтік актілері талаптарына, іскерлік айналым дағдыларына сәйкес жүргізіледі;

2) шығыстар сомасы анықталуы мүмкін;

3) нақты операциялар нәтижесінде ұйымның экономикалық пайдасының азаюы жүреді деген сенім бар;

4) амортизация ұйым қабылдаған амортизацияның есептеу тәсілдерінің және пайдалы қолдану мерзімінің амортизацияланатын активтерінің құнының негізінде анықталатын амортизациялық аударымдардың шамасының шығындары ретінде танылады.

Егер осы ең болмағанда бір кәсіпорынның шығыстарына қатысты жағдай орындалмаған болса, онда есепте бұл шығындар дебиторлық берешек деп танылады.

Өнімді өндіруге және өткізуге ақшалай түрдегі шығындар **өнімнің өзіндік құнын** құрайды. Өнімнің өзіндік құнын құрайтын шығындарды жоспарлау, есепке алу және талдау кезінде 8-суретте көрсетілген топтардың мынадай түрлерін қолданады.

1. Күнтізбелік кезеңдер бойынша:

- ағымдағы шығындар, олардың әрбір өндірістік циклде орны бар немесе ішінара кезеңділігі (бір айдан кем) бар;

- өндірісті дайындауға байланысты бір жолғы шығындар немесе белгілі бір шарттарға байланысты (жылдық жөндеулер) болашақ кезеңдердің шығындары деп аталатын жоспарлы немесе есепті кезеңдер уақытының ішінде өндіріс процесімен қамтамасыз ететін кезеңдік шығындар.

2. Өндіріс көлеміне байланысты:

- тұрақты шығындар – өнімнің шығару көлемі өзгерген кезде, шамасы өзгермейді. Бұл шығыстар өндірістік үй-жайларды жылыту және жарықтандыру, басқару персоналының еңбекақысы, негізгі құралдардың амортизациясы, материалдық емес активтердің тозуы, жарнамалық шығындар, қызметкерлердің біліктілігін арттыру және т. б.;

- айнымалы шығындар – өнімді шығару көлемінің өзгеруіне сәйкес олардың көлемі ұлғаяды немесе азаяды. Бұл - шикізат шығыны және негізгі материалдар, технологиялық энергия мен отын, өндіріс жұмысшыларының еңбекақысы және т. б.

1. Өндіріс процесіне керек-жарақтар бойынша:

- өндірістік шығындар өндіріс процесі барысында пайда болады;

- өндіріске қатысты емес шығындар өнімді өткізумен байланысты және сатып алушылардан өтелмейді (жарнама шығындары, сыраға т. б.)

2. Тағайындау бойынша:

- негізгі шығындар өндірістің белгілі бір жағдайларынан тыс қалмайды;

- үстеме (қосымша) – бұл, негізінен, ұйымның өндірістік шығыстары.

Сурет 8 –Өнімді өндіру және өткізу шығындарының классификациясы

3. Өнімнің өзіндік құнына қосу тәсілі бойынша:

- өндірістің белгілі бір өнім түрлеріне байланысты тікелей шығындар (шикізат, материалдар, жұмысшылардың жалақысы). Олар тікелей калькуляцияның сол немесе басқа объектісіне жатады.
- жанама шығындар (жалпы өндірістік және жалпы шаруашылық шығындар, негізгі құралдарды ұстауға жұмсалатын шығындар және т. б.) өндіріспен бірнеше өнім түрлеріне байланысты және калькуляциялау объектілері бойынша базаға сәйкес барабар бөлінеді.

Өнімнің өндіру және жүзеге асыру шығындарын жоспарлау ең алдымен кәсіпорынның оңтайлы баға саясатын анықтау үшін маңызды. Бұның қажетті шарты айнымалы және тұрақты шығындарды бөлек жоспарлау және өндірістік қорлардың ең үнемді мөлшерін анықтау болып табылады.

Ауыспалы шығындарды тұрақты экономикалық жоспарлау жағдайы екі бірін-бірі толықтырушы әдістер арқылы жүзеге асырылады: өнім бірлігіне шығындардың эмпириялық нормасы және өнімнің өзіндік құны туралы өткен кезеңдегі нақты деректер бойынша.

Шығарылатын өнімнің ауыспалы шығындарының бір бірлігіне нормаларды белгілеу- шығарылған өнім көлемі шығындарының жиынтық көлемін анықтауға мүмкіндік береді. Айнымалы шығындардың тұрақты құны

кезінде олардың жалпы шамасы мынадай формула бойынша анықталуы мүмкін:

$$VC_{iE} = AVC_i * Q_{iE} \quad (31)$$

мұнда, VC_{iE} – айнымалы шығындардың ақшалай түрде жоспарланған сомасы;
 AVC_i – ақшалай түрде өнімнің бірлігінде шығындар нормасы;
 Q_{iE} – шығарылған өнімнің заттай мәнде жоспарлы көлемі.

Егер жоспарлау кезінде есепті кезеңнің нақты деректеріне сүйенетін болсақ, онда ауыспалы шығындардың жоспарланып отырған сомасы төмендегідей есептелуі мүмкін:

$$VC_{iE} = VC_{i0} * \frac{Q_{iE}}{Q_{i0}} \quad (32)$$

мұнда, VC_{i0} – ауыспалы шығындардың есепті кезеңдегі нақты сомасы;
 Q_{i0} – есептік кезеңде шығарылған өнімнің заттай көріністегі нақты көлемі.

Тұрақты шығындарды жоспарлау үшін өндірістік тапсырыстар және өндірістік мүмкіндіктердің алдағы уақытта шығарылу туралы максималды ақпараты және олардың құрылымынан күтілетін егжей-тегжейлі талдауы қажет. Тұрақты шығындар сыртқы жағдайлардың әсерінен өзгеруі мүмкін: бағалар мен тарифтердің өсуінен, негізгі қорлардың нормаларын қайта бағалаудан, амортизациялық аударымдар нормаларының өзгеруінен және т. б.

Корпорацияның қаржысын басқару кезінде левериджа (leverage), немесе тетік ұғымын қолданады, ол аталған релеванттық кезеңде қосымша пайда алу мақсатында оның көлемі тұрақты болып қалатын пайдалану шығындарын білдіреді. **Операциялық леверидж** (operating leverage) корпорацияның тұрақты шығындары (Fixed Costs, FC) бар жағдайларда, өндіріс көлеміне (сату) әсерінсіз байқалады. Қысқа мерзімді кезеңде ауыспалы шығындардың (Variable Costs, VC) тұрақтыдан айырмашылығы өндіріс көлемінің түзетулерінің әсерінен өзгеруі мүмкін. Операциялық тетіктің әсері кез келген өндіріс көлемінің өзгеруі ол операциялық пайданың, яғни пайданың пайыздар мен салықтарға дейін шегеруінен бұрын (Earnings before Interest and Taxes, EBIT) барабар үлкен өзгерістеріне әкеледі. Қазақстандық тәжірибеде " EBIT " ұғымы " (P_r) сату пайдасы (шығыны) " терминіне сәйкес

Практикалық есептеулерде операциялық тетіктің күшінің әсерін анықтау үшін ауыспалы шығындарды өтеуден кейін өнімді өткізудің нәтижесін қолданады, ол маржиналды табысы (пайдасы) деп жиі аталады:

$$MD = Q - VC \quad (33)$$

мұнда, MD – маржиналды кіріс;
Q – өнім өндіру көлемі құндық көріністе.

$$MD = FC + P_r \quad (34)$$

Мүмкіндігінше маржиналды кіріс тұрақты шығындарды жаппауы керек, бірақ бұл операциялық пайданы қалыптастыру көзі қызметін атқарады. Маржиналды кірісті анықтаудан кейін операциялық тетік күшінің әсерін (СВОР) мынадай формула бойынша есептелеуге болады:

$$\hat{N} \hat{A} \hat{D} = \frac{MD}{P_r} \quad (35)$$

Өндірістік тетік күштерінің әсерінің көрсеткіші сатудан түскен түсімнің 1% - дық өзгеруінде пайданың қанша есе өзгергенін айқындайды. Сатудан түскен түсім төмендеген кезде, СВОР артады. Түсімнің әрбір процентке төмендеуі, пайданы төмендеуінің үлкен және одан да үлкен пайызын көрсетеді.

СВОР аталған фирмамен байланысты кәсіпкерлік қауіптің деңгейін көрсетеді: СВОР көп болса, кәсіпкерлік қауіп соғұрлым көп. Сондықтан тұрақты шығындарды шамадан тыс ұлғайтуға болмайды, өйткені өндіріс көлемінің төмендеуімен пайданы жоғалту бірнеше есе жоғары болуы мүмкін. Керісінше, егер корпорация болашақта өзінің өнімінің сұранысына сенімді болса, онда тұрақты шығындарды қатаң үнемдеу режимінен бас тартуға болады. Корпорация олардың жоғары үлесінен пайданың қомақты өсуін алуына болады.

5.2 Бақылау сұрақтары

1. «Шығындар» түсінігіне анықтама беріңіздер.
2. Кәсіпорынның барлық шығындарын қандай топтарға жіктеуге болады?
3. Өнімді өндіруге және өткізуге кеткен шығындарға не кіреді?
4. Айнымалы шығындардан тұрақты шығындардың айырмашылығы неде?
5. Өнімді өндіру және өткізу шығындарын жоспарлау процесі неден тұрады?
6. Өнімді өндіру және жүзеге асыруда кәсіпкерлік қызметтің түпкілікті нәтиже шығындар құрылымының әсері қандай?
7. Операциялық тұтқаға әсет етуші күшті не сипаттайды?

5.3 Тесттік сауалдар

1. Пайда алуға байланысты шығындарды көрсетіңіз.
 - А) кәсіпорындардың қызметкерлеріне жалақы төлемдері;
 - В) Жеке сақтандыру және зейнетақы қорларының төлемдерді;

- C) өнімдерін сату үшін салықтар мен салық төлемдері;
 - D) шығыстар, инвестициялар;
 - E) қайырымдылық шығындары.
2. Корпорация шығынтарының міндетті бабтарын көрсетіңіз:
- A) салықтар мен салық төлемдері;
 - B) Жеке сақтандыру және зейнетақы қорларының төлемдері;
 - C) өнім сату құны, инвестициялар;
 - D) кәсіпорындардың қызметкерлеріне жалақы төлемдері;
 - E) қайырымдылық шығындары.
3. Коммерциялық қабылдауға байланысты емес шығыс баптарын көрсетіңіз.
- A) өндірістік процестің қызмет көрсетуге жұмсалатын шығындар;
 - B) әлеуметтік - мәдени сала және саясатты дамытуға арналған шығындар;
 - C) инвестициялар;
 - D) жұмысқа еңбек ақы төлеу шығындары;
 - E) өнімді іске асыруға арналған шығындар.
4. Табиғи ресурстар өндіру, шикізат, материалдар, отын, негізгі құралдардың, еңбек және оны өндіру және сату басқа да шығындар барысында пайдаланылатын бағалау - бұл:
- A) өзіндік құн;
 - B) шығымдылығы;
 - C) пайда;
 - D) тұрақты шығындар;
 - E) айнымалы шығындар.
5. Өндірістік процесстің өнімді шығару және ұйымдастыру ұйымның шығындары ғана емес, оны іске асыруын құрайды:
- A) гильдия өзіндік құны;
 - B) өндірістік өзіндік құны;
 - C) толық өзіндік құны;
 - D) тікелей өзіндік құны;
 - E) жанама өзіндік құны.
6. Маржиналды корпорацияның табысы қалай есептелетінін көрсетіңіз.
- A) түсім мен рентабельділік шегі арасындағы айырмашылық;
 - B) пайдасы және айнымалы шығындар арасындағы айырмашылық;
 - C) түсім мен тұрақты шығындар арасындағы айырмашылық;
 - D) пайдасы және рентабельділік шегі арасындағы айырмашылық;
 - E) түсім мен айнымалы шығындар арасындағы айырмашылық.
7. Материалдық шығындарды көрсетіңіз:
- A) жалпы және әкімшілік шығыстар;
 - B) тауарларды өткізу бойынша шығыстар;
 - C) электр энергиясы;
 - D) амортизациялық шығыстар;
 - E) нарықты зерттеу бойынша шығыстар.
8. Шығындарды қаржыландыру көздері:
- A) бюджеттен тыс қаражат;
 - B) лизинг;

- С) негізгі емес қызметтен алынатын кіріс;
- Д) меншікті және тартылған;
- Е) алдағы кезеңдердің шығыстары.

9. Коммерциялық шығындар – бұл:

- А) әкімшілік-басқарушылық шығындар;
- В) амортизациялық аударымдар;
- С) дайын өнімді іске асыруға байланысты шығыстар;
- Д) жалпы өндірістік шығындар;
- Е) электр энергиясын төлеу.

10. Тұрақты шығындар көрсетіңіз:

- А) коммерциялық шығындар;
- В) қоймалардағы дайын өнім ыдысқа және қаптамадағы бұйымдарды шығындары;
- С) жалдау бойынша шығыстар;
- Д) шикізат және материалдар төлеуге жұмсалатын шығыстар;
- Е) өндірістік қызметкерлердің жалақысы.

5.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Бухгалтерлік есептің берілгені бойынша тауарлық өнімнің өзіндік құны 250 мың. тенге құрды. Шикізатпен материалдар шығындарды – 190 мың. тенге. Есепті талдау кезінде 4%- ға материалдарды және шикізатты жұмсауда төмендету нормаларын үнемдеу есебінен белгіленген және бағаның төмендеуі есебінен материалдар 6 %. Көрсетілген факторлар өнімнің өзіндік құнына қалай әсер етті.

1 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Материалдар бағасы және баға шығынының нормасының материалдар есебінен өзіндік құн өзгеруі келесі формула бойынша анықталады:

$$\Delta \tilde{N} = \left(1 - \frac{I_N}{I_0}\right) * \frac{VC_m}{TC} \quad (37)$$

мұндағы I_N – материалдар және шикізат шығындарының нормасын өзгерту индексі

$I_{Ц}$ – материалдар және шикізат бағасының өзгеру индексі

VC_m – материалдық шығындар

TC – өнімнің жалпы өзіндік құны

Есеп 2. Өндіріс көлемінің өсуі өзіндік құнының өзгеру шартына қалай әсер етеді, бұл жағдайда өндіріс көлемі 20% - ға артады, тұрақты шығындар 2 % өседі. Тұрақты шығынның үлес салмағы өзгеіссіз қалады және 35 % құрайды.

2 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Тұрақты шығындардың өзгеріссіз үлесінде өндіріс көлемін ұлғайту есебі кезінде өзіндік құнды өзгерту келесі формула бойынша анықталады:

$$\Delta \tilde{N} = \left(1 - \frac{I_{FC}}{I_Q}\right) * \frac{FC}{TC} \quad (38)$$

мұндағы I_{FC} – тұрақты шығындардың өзгеру индексі
 I_Q – өндіріс көлемінің өзгеру индексі
 FC – тұрақты шығындар

Есеп 3. Есепті жылы тауарлық өнімнің өзіндік құны 360 мың. тенге. Құрды. 1 теңгеге шаққандағы шығындар тауар өнімінде – 0,9 теңге. Болашақ жылы өнімді өндіру көлемін 10 % арттыруды жоспарлауда. 1 теңгеге шаққандағы шығындар тауарлық өнімде 0,85 теңге деңгейінде белгіленген. Болашақ жылдағы тауарлық өнімнің өзіндік құнын анықтаңдар.

Есеп 4. Бухгалтерлік есеп деректерінің төменде келтірілген негізінде, өткен және есепті жылдардағы коммерциялық ұйымның құрылымының шығыстарын және соммасын және олардың динамикасын есептеу талап етіледі.

Бастапқы деректер (мың. тенге)

Қызмет түрлері бойынша шығындар атауы	Өткен жыл, мың. тенге	Есепті жыл, мың. тенге
Өнімді өндіру үшін материалдар мен шикізатты сатып алуға (шығындар) шығыстар	620	680
Отын, электр, жылу энергиясын және газға шығыстар	100	120
Еңбекке ақы төлеуге арналған шығыстар	180	200
Әлеуметтік мұқтаждықтарға арналған шығыстар	50	60
Амортизациялық аударымдар	62	68
Коммерциялық шығындар	20	22
Операциялық шығындар (берілген ақыға уақытша пайдалануға активтер), жарғылық капиталдарына басқа да ұйымдардың қатысуы	2	2
Пайыздарды төлеу үшін кредиттер мен қарыздар	10	12
Төленген айыппұлдар, өсімпұлдар	40	35
Басқа ұйымдардың қойма капиталдарына қаражатты енгізу бойынша шығыстары, акцияларды сатып алу	10	10
Қайырымдылық қызметіне шығыстар	5	5

Төменде көрсетілген кестеге сәйкес есепті шешу талап етіледі

Өнеркәсіптегі коммерциялық ұйымдардың құрылымының шығыны және сомасының есебі

Қызмет түрлері бойынша кірістер атауы	Өткен жыл		Есепті жыл,		Динамика, %
	сомма, мың. тенге	қорытынды құрылым, %	сомма, мың. тенге	қорытынды құрылым, %	
1. Негізгі қызмет түрлері бойынша шығыстар					
1.1 Материалдық шығындар: шикізат және материалдарды сатып алуда-өнімді дайындаумен және сатып алуға байланысты шығындар					
1.2 Еңбек ақы төлеуге арналған шығындар					
1.3 Әлеуметтік қажеттіліктерге аударымдар					
1.4 Негізгі қорлар амортизациясы					
1.5. Басқалай шығындар (коммерциялық және басқару шығындары)					
2. Басқалай шығындар					
2.1 Операциялық шығындар: -Жарғылық капиталда басқа ұйымдардың қатысуымен байланысты шығындар -Негізгі қорлардың есептен шығарылуына және шығуымен байланысты шығындар - Төленген пайыздар					
2.2 Өткізуден тыс шығыстар -Төленген айыппұлра, өсімпұлдар - өткен жылдардағы шығындар					
2.3 Төтенше шығындар Төтенше жағдайлар бойынша шығыстар (табиғи апаттар)					
2.4. Басқалай шығыстар					

Есеп 5. Өндіріс шығындары бойынша деректерді талдауда, фирма оларды саралауда тұрақты және айнымалы мәселелеріне. Әсіресе бұл тауарларды жеткізу шығындарына қарасты болды. Осы шығындар бойынша берілгендер кестеде көрсетілген. Ең жоғары және ең төменгі нүктелерін пайдалана отырып, тауарларды жеткізу бойынша шығындарды саралаңдар.

Айы	Сатылған тауарлар саны, дана	Тауарларды жеткізу бойынша шығындар, тенге
Қаңтар	450	8000
Ақпан	500	8500
Наурыз	350	7000
Сәуір	600	9000
Мамыр	700	9500
Маусым	650	9400

Шілде	630	9300
Тамыз	600	9000
Қыркүйек	750	10000
Қазан	720	9800
Қараша	750	10000
Желтоқсан	800	10200

5 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Ең жоғарғы және ең төменгі нүктелері шығындар әдісін саралауда берілген екі кезеңі- өндірістің ең көп және ең аз көлемін (сату көлемі) таңдаудың барлық жиынтығына негізделген. Алдымен өнім бірлігінің өзіндік құнында орташа айнымалы шығындар (AVC) шамасы анықталады:

$$AVC = \frac{TC_{\max} - TC_{\min}}{Q_{\max} - Q_{\min}} \quad (36)$$

Бұдан әрі тұрақты шығындардың жалпы сомасы анықталады:

$$FC = \tilde{Q}_{\max} - AVC * Q_{\max} \quad (37)$$

ТАҚЫРЫП 6. КОРПОРАЦИЯ ТАБЫСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ, БӨЛІНУІ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

Осы тақырыптың материалдарын зерделеп, сіз білесіз:

- *пайданың негізгі көрсеткіштері мен корпорацияның табыстарына сипаттама беру;*
- *жоспарланған пайда және залалсыздық нүктесіне қол жеткізу үшін өнімнің шығару көлемін анықтау;*
- *корпорацияның кірістерін жоспарлаудың негізгі әдістерін сипаттау.*

6.1 Негізгі теориялық жағдайы

Табыс (түсім) – бұл келіп түскен активтердің (өзге мүліктің ақша қаражатынын) нәтижесінде экономикалық пайдасының ұлғаюы және (немесе) қатысушылардың салымдарын қоспағанда, осы ұйымның капиталын көбейтуге әкеп соғатын міндеттемелерін жабу (меншік иелерінің).

Түсім – ол кәсіпорынның меншікті қаржы ресурстарын қалыптастырудың негізгі көзі. Ол кәсіпорынның үш негізгі бағыты бойынша қызметінің нәтижесінде қалыптасады: негізгі, инвестициялық және қаржылық.

Негізгі қызметті сатудан түскен түсім өнімді өткізуден түскен түсім түрінде көрінеді, (орындалған жұмыстардың, көрсетілген қызметтердің).

Инвестициялық қызметтен түскен түсім айналымнан тыс активтерді, дивидендтерді сатудан түскен қаржылық нәтиже және ұзақ мерзімді қаржылық салымдар бойынша пайыздар түрінде көрінеді.

Қаржылық қызметтен түскен түсім инвесторлар арасында кәсіпорын акциялары мен облигацияларын орналастыру нәтижесін қамтиды.

Өнімді өткізудің екі әдісін көрсетуге болады:

- тауарларды тиеп-жөнелту (жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету) және контрагентке есеп айырысу құжаттарын ұсынуы – есептеу әдісі;
- төлем шамасына қарай – кассалық әдіс.

Осы әдістердің арасында елеулі айырмашылық бар. Бірінші жағдайда, іске асыру сәті бойынша, түсім болып тиеу күні саналады немесе кәсіпорын үшін тиеп-жөнелтілген өнімге түскен ақшалай қаржы түсімін анықтаушы фактор болып табылмайды. Бұл әдістің негізінде тауарды меншік құқықтарына ауыстырудың заңдық қағидасы жатыр. Түсімді есепке алудың бұл әдісі дамыған нарықтық елдерде кеңінен қолданылады, онда ақша нарықтары мен қордың болуы едәуір дәрежеде тауар өндірушілерді төлем жасамаудан сақтандырады және олардың қаржылық қаупін азайтады.

Отандық тәжірибеде екінші әдіс- кәсіпорынның ақшалай шотына қаржының нақты түсімін анықтау неғұрлым кең таралған. Салық салу мақсаттары үшін келіп түскен түсімнің пайда болу сәті кәсіпорынның шотына қаржының түскен күні есептеледі. Түсімнің тәртібін осылай есепке алу

бюджетпен және бюджеттен тыс қорлармен уақтылы есеп айырысу жүргізуге мүмкіндік береді.

Түсімді қолдану сызбасы келесі сызбада көрсетілген (сурет 9 қараңыз):

Сурет 9 –Өнімді өткізуден түскен түсімді пайдалану сызбасы

Өнімді өткізуден түскен түсімнің шамасына, кәсіпорынның қызметіне тікелей тәуелді келесі факторлар әсер етеді:

- өндіріс саласында: өндіріс көлемі, оның құрылымы, шығарылатын өнімнің сапасы және өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, өндіріс ырғағы;

- айналымы саласында: қолданылатын бағалар деңгейі, ырғақтық тиіп-жөнелту, дер кезінде төлем құжаттарын ресімдеу, шарттық талаптарды сақтау, қолданылатын есеп айырысу түрлері.

Кәсіпорынның қызметіне тәуелді емес факторлардың қатарына кәсіпорынға материалдық-техникалық ресурстар жеткізуде келісім-шарттарының бұрмалаушылығын, жұмыстағы көліктердің іркілісін, сатып алушының ақы төлеуге қабілетсіздігі салдарынан уақтылы ақысын төлемеуді жатқызуға болады.

Егер кәсіпорынның шотына түсімнің келіп түсуі қаржының ауыспалы айналымының аяқталғанын ұсынса, онда оны пайдалану жаңа ауыспалы айналымның басталғанын, сонымен бірге тарату процестерінің сатысын ұсынады.

Бөлінбеген пайда корпорацияның меншікті капиталының негізгі элементі болып табылады. Пайда қаржыны басқарудың негізгі мақсаттарын іске асыру негізінде жатыр. Ол компанияның қаржы-шаруашылық қызметін нәтижесінде алынған әсерін сипаттайды; өзіндік капиталды қалыптастырудың негізгі ішкі көзі болып табылады; капиталдың бағасымен салыстыру кезінде салыстырмалы мәнде корпорация құнының өзгеруін сипаттайды.

Пайда – бұл кірістердің шығыстардан артығы. Кері ереже залал деп аталады. Экономикалық тұрғыдан пайда – бұл ақша түсімдері мен ақша төлемдері арасындағы айырым. Шаруашылық тұрғысынан пайда – бұл кәсіпорынның мүліктік жай-күйінің есепті кезеңнің басындағы және аяғындағы арасындағы айырмашылығы.

Пайда функциялары:

1) пайда- кәсіпорын қызметінің өлшемі мен көрсеткішінің тиімділігі болып табылады;

2) пайда- ынталандыру функциясына ие;

3) пайда- түрлі деңгейдегі бюджеттердің табысын қалыптастырудың кіріс көзі болып табылады.

Пайданың келесі көрсеткіштері: баланстық пайда; өнімді сатудың пайдасы, тауарлар мен қызметтердің пайдасы; өзге сатылымдардың пайдасы; операциялардан тыс өткізудің қаржылық нәтижелері; салық салынатын табыс; таза пайда.

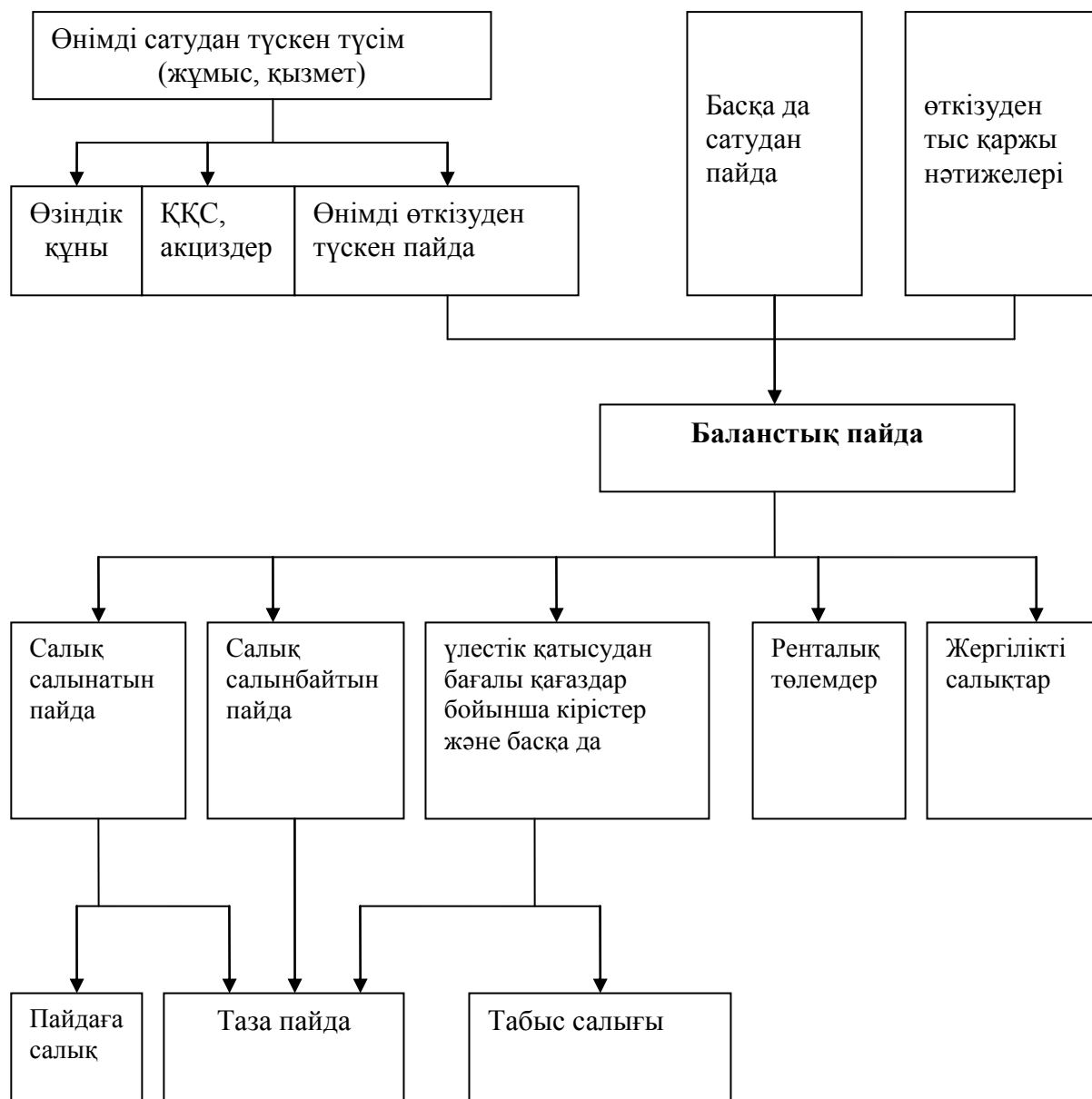
Баланстық пайда, өнімді сатудың, басқа да салылымдардың, өткізу операцияларынан тыс табыстардың қаржылық нәтижелерін қамтиды (10-суретті қараңыз).

Басқа сатылымдардың пайдасы - бұл негізгі құралдарды сатудан түскен пайда, олардың өзгеше шығуы, кәсіпорынның өзге де мүліктерін сату – ол кәсіпорынның негізгі қызметінің түрлерімен байланысты емес қаржы нәтижесі. Ол корпорация теңгерімінде тұрған әр түрлі мүлікті басқа жаққа сатудың өзге де сатылымдарының пайдасын (шығынын) көрсетеді.

Корпорация өзінің мүлкіне дербес билік етеді. Ол есептен шығаруға, сатуға, жоюға, беруге, басқа кәсіпорындардың жарғылық қорына ғимараттарды, құрылыстарды, жабдықтарды, көлік құралдарын және басқа да негізгі қорларды, ғимараттарды, имараттарды бұзу және бөлшектеу процесінде алынған материалдық құндылықтарды, құрылыстарды, жекелеген объектілерді, тауарлық-материалдық құндылықтар мен басқа да мүлік түрлерін сатуға құқылы. Тек аталған мүліктің түрлерін сату кезінде ,сонымен бірге кейбір жағдайларда амортизация жасалмаған объектілерді шығарған кезде ғана қаржылық нәтиже орын алады. Негізгі қорларды іске асыру кезінде қаржылық нәтижесі негізгі құралдар жағында сату бағасымен сатылған және олардың сату кезінде шеккен шығыстарын ескере отырып, қалдық құны арасындағы айырма ретінде айқындалады.

Корпорациясының өзге мүліктері ретінде шикізат, материалдар, отын, қосалқы бөлшектер, материалдық емес активтер (патенттер, лицензиялар, сауда маркалары, ЭЕМ-ға бағдарламалық өнімдер, және т. б.), валюталық құндылықтар, бағалы қағаздар түсініледі. Кәсіпорынның осы мүлік түрлері мен

сату бағасы арасындағы айырмашылық және олардың баланстық құны (осыған байланысты шеккен шығындар ескере отырып) қаржылық нәтижені құрайды.

Сурет 10– Корпорацияның баланстық пайдасын қалыптастыру сызбасы

Операциялардан тыс сатудың қаржылық нәтижелері– бұл кәсіпорынның негізгі қызметіне қатысы жоқ және өнімді, негізгі құралдарды, кәсіпорынның өзге де мүліктерін өткізумен байланысты емес, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсетудің түрлі сипаттағы операциялары бойынша пайда. Қаржы нәтижесі жүзеге асырылмаған операциялар бойынша шығыстарды шегергендегі кірістер ретінде анықталады.

Пайданы қалыптастыру процесіне екі топ факторлар әсер етеді:

1) сыртқы факторлар деп кәсіпорын өніміне нарықтық баға белгілеу шарттары, сонымен бірге жүзеге асырылмаған кірістер мен шығыстардың кейбір баптарын қалыптастыру жағдайы түсініледі.

2) ішкі факторлар шығындарды қалыптастыру шарттарын, сонымен бірге кірістер мен шығыстардың жекелеген баптарын қамтиды.

Пайданы бөлу процесіне сонымен қатар бірқатар ішкі және сыртқы факторлар да әсер етеді. Сыртқы факторлар болып салық салу саласындағы заңнамалық актілері табылады; ішкі факторлар кәсіпорынның қажеттілігі немесе акционерлер алдында дивидендтер төлеу және т. б. міндеттемелері болады.

Пайданың ерекше түрі – таза пайда-оның негізгі мақсаты болып саналады: кәсіпорынның әлеуметтік және өндірістік дамытуы; арнайы резервтік базаны қалыптастыруы; мұнда сонымен бірге қайырымдылыққа аударымдар; қызметкерлерді көтермелеу кіреді.

Пайданың абсолюттік мөлшерінен басқа табыстылығы да кәсіпорынның тиімділігінің көрсеткіші.

Табыстылықтың негізгі көрсеткіштері:

1) өнімнің табыстылығы - кәсіпорынның негізгі қызметіндегі шығындардың іске асыру процесінде өнімнің бірлігіне шығатын пайдасын сипаттайды (өткізуден түскен пайда / сатылған өнімнің толық өзіндік құны * 100%);

2) сату табыстылығы- кәсіпорынның негізгі қызметінің табыстылығын сипаттайды (өткізуден түскен пайда / жанама салықтарсыз табыс * 100%);

3) активтердің табыстылығы - капиталды пайдалану тиімділігін сипаттайды (баланстық немесе таза пайда / активтердің орташа шамасы * 100%);

4) ағымдағы активтердің табыстылығы- ағымдағы активтерге салынғанда алынатын әрбір теңге пайданың шамасын сипаттайды (таза пайда / ағымдағы активтердің орташа шамасы * 100%);

5) меншікті акционерлік капиталдың табыстылығы- аталған кәсіпорынның акционерлері салымдарынан алынған әрбір теңге пайданың шамасын сипаттайды, (таза пайда / меншік капиталдың орташа шамасы * 100%).

Табыстылық көрсеткіштері- кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметі, қаржылық жоспарлау, басқару шешімдерін әзірлеу, әлеуетті кредиторлар мен инвесторлар шешімдерін қабылдаудың талдау процестеріне белсенді қатысады.

Түсімді және пайданы алдағы жылға, тоқсанға және жедел жоспарлау кәсіпорынның қаржы қызметтерімен жүзеге асырылуы мүмкін.

Түсімнің және пайданың жылдық жоспарлауына тұрақты экономикалық жағдай тиімді. Бірақ тұрақсыздық жағдайына байланысты, сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы қиын болжамды өзгерістерге және заңды тұлғалардың салық, несие және қаржы салаларындағы заңнамамен белгіленген жүргізілу ережелерінің үнемі өзгеріп отыруына тиесілі, жылдық жоспарлау кәсіпорын үшін объективті бағдар болуы мүмкін емес.

Сондықтан, пайданы анықтау үшін тоқсандық жоспарлау мүмкін және қажет.

Түсім және пайданы жедел жоспарлау тиіп-жөнелтілген өнімге кәсіпорынның ақша шоттарына ақша уақтылы түсуін бақылау үшін пайдаланылады.

Жоспарлы түсімді анықтаудың екі әдісі бар: тікелей шот және есеп айырысу.

Тікелей шот әдісі кепілді сұранысқа негізделген. Болжам бойынша, бүкіл өндірілген өнім көлемі алдын-ала ресімделген пакеті тапсырыстарға келеді. Бұл - түсімді жоспарлаудың ең сенімді әдісі, өнімнің шығару жоспары және өткізу көлемі алдын-ала тұтынушылық сұраныспен байланысты, қажетті ассортименті мен шығарылған құрылымы белгілі, тиісті бағасы белгіленген. Сол кезде түсімді сатудан мынадай формула бойынша анықтауға болады:

$$TR_{i\ddot{e}} = P_i * Q_i \quad (38)$$

мұнда $TR_{пл}$ – өнімді сатудан түскен жоспарлы пайда

P_i – i -ші түрдегі өнім бірлігінің сату бағасы

Q_i – i -ші өнім түрін заттай көрінісінде жоспарлап шығару

Пайданы жоспарлау кезінде тікелей шот әдісін тұрақты экономикалық жағдайдың талаптары орындалған кезде корпорациялар пайдаланылуы мүмкін:

- шығарылатын өнімнің шағын ассортименті;
- алдын-ала қалыптастырылған тапсырыстар портфелінің болуы;
- шикізат, материалдардың және т. б. тұрақты өнім бағасы;

Жоспарланған пайда мына формула бойынша анықталады:

$$Pr_{пл} = Pr_{pn} + Pr_{np} + Pr_{вн} \quad (39)$$

мұнда Pr_{pn} – өнімді өткізуден болжамды пайда

Pr_{np} – басқа сатулардан болжамды пайда

$Pr_{вн}$ – операциялардан тыс өткізудің болжамды пайдасы

Бірақ нарықтық қатынастар жағдайында бүкіл өндірілген өнім көлеміне көптеген кәсіпорындардың кепілдендірілген сұраныстары жоқ. Бұл жағдайда түсімді жоспарлау үшін **есептік әдісі** қолданылады.

Түсімді жоспарлау жоспарлы кезең басындағы сатылмаған өнімнен күтілетін қалдықтарының есебінде, жоспарлы кезеңде тауар өнімін шығаруды болжайтын және жоспарлы кезеңнің соңына сатылмаған өнімнің қалдықтарын болжаумен анықталады. Сатудан түскен түсімді жоспарлау мынадай формула бойынша жүзеге асырылады:

$$TR_{пл} = O_n + ПП - O_k \quad (40)$$

мұнда O_n – жоспарлы кезеңнің басындағы дайын өнімнің жұмсалмаған қалдығы

ТП – жоспарлы кезеңде шығаруға арналған тауарлы өнім

O_k – жоспарланатын кезеңнің соңында дайын өнімнің жұмсалмаған қалдықтары

Сатудан түскен жоспарланған пайда мынадай формула бойынша айқындалады:

$$Pr_{pn} = Pr_{mn} + Pr_{он} - Pr_{ок} \quad (41)$$

мұнда $Pr_{тп}$ – тауар өнімін шығарудан пайда

$Pr_{он}$ – жоспарланатын кезеңнің басындағы өткізілмей қалған өнім қалдықтарының пайдасы

$Pr_{ок}$ – жоспарланатын кезеңнің соңына өткізілмей қалған өнім қалдықтарының пайдасы

Пайданы жоспарлау кезіндегі **талдау әдісі** шығарылатын өнімнің үлкен ассортиментін жоспарлау кезінде пайдаланылады, тікелей әдіске қосымша қызмет етеді. Есептеу жүзеге асырылуы мүмкін:

- тауарлық өнімінің 1 теңгеге шығыны арқылы ;

- базалық табыстылықтың пайызы арқылы.

1 теңгеге тауарлы өнім шығындары арқылы пайданы жоспарлау мына формула бойынша жүзеге асырылады:

$$Pr_{nl} = TR_{nl} (1 - Z_1) \quad (42)$$

мұнда Z_1 – 1 теңгеге тауарлық өнім шығындары (шығындарының үлесі)

Базалық табыстылықтың пайызын пайда арқылы жоспарлау мына формула бойынша жүзеге асырылады:

$$R_{баз} = Pr_o / TC_o \quad (43)$$

$$Pr_{nl} = TR_{nl} * R_{баз} \quad (44)$$

мұнда Pr_o – күтілетін пайда мөлшері

TC_o – күтілетін шығындар

Табыстылық шегінде пайдалануға негізделген әдіс. Пайданы жоспарлау процесінде қандай да бір факторлардың есебінен олардың өсетінін немесе төмендейтінін анықтау маңызды. Сату көлемінен пайда тәуелділігі туады. Жоғары жарғылық үлесте өнімнің өзіндік құнының тұрақты шығындары өнімнің бірлігіне келетін , тұрақты шығындар үлесінің төмендеуі есебінен , сату көлемінің өсуі пайданың үлкен өсуіне әкеледі.

Шығынсыздықты талдау шеңберінде, әдетте, маржалық пайданың есептеу көрсеткішін қамтитын, айнымалы және тұрақты шығындарды бөлуге

негізделген кірістер және шығындар туралы есептен айырмашылығы, барлық шығындарды өндірістік (өнімнің өзіндік құны) және өндірістік емес (коммерциялық және басқарушылық шығыстар) деп бөлетін, кіріс туралы есептің форматы пайдаланылады.

Шығынсыздық нүктесін есептеу үшін сату көлемінің, айнымалы және тұрақты шығындардың шамасының пайдасына байланысты базалық моделі пайдаланылады. Өзара байланыстылық формуласының келесі түрі:

$$Pr = P * Q - AVC * Q - FC \quad (45)$$

мұнда Pr – талданып отырған кезеңдегі сатудан пайда;

P – өнім бірлігін іске асыру бағасы;

Q – талданып отырған кезеңде заттай өлшем бірліктерінде сату көлемі;

AVC – өнім бірлігіне орташа айнымалы шығындар;

FC – талданып отырған кезеңде тұрақты шығындар шамасы (жиынтық).

Залалсыздық нүктесі мынадай сату көлемін сипаттайды, сатудан түскен табыс нөлге тең, немесе басқа сөздермен айтқанда, кәсіпорынның жиынтық шығындарына тең.

Залалсыздық нүктесі өндірістік қуаттарды тіркелген коэффициентте аталған өндіріс көлемі үшін айнымалы және тұрақты шығындарының жиынтығының сату кірісіне тең деңгейін көрсетеді. Зиянсыздық нүктесін анықтау пайданы жоспарлау мәселелерін шешуді жеңілдетеді. Мысалы, шығынсыздық нүктесі төмен болса, ықтимал пайда соғұрлым жоғары және өзге де тең жағдайларда операциялық қауіп төмен.

Заттай түрде (сату көлемінің өлшемі (критерийі), шығарылатын тауардың шекті саны), сонымен бірге құндық мәнде (табыстылық шегі, шығынсыздық нүктесі) есептеледі.

Сату көлемінің өлшемі (критерийі) өнім бірлігінде мына формула бойынша анықталады:

$$Q_{\min} = \frac{FC}{P - AVC} \quad (46)$$

Залалсыздық нүктесі құндық мәнде (табыстылық шегі) мынадай формула бойынша айқындалады:

$$PR = \frac{FC * TR}{MD} = \frac{FC * TR}{TR - VC} \quad (47)$$

"Шығындар – сату көлемі – пайда" талдау сұраныс тербелісінің әсерін бағалау үшін пайда шамасының «Қауісіздік шегі (қаржылық беріктілік қоры)», көрсеткіші арқылы пайдаланылуы мүмкін, ол сатудың түсімі (жоспарлы немесе іс жүзіндегі) және шығынсыздық нүктесіндегі түсім арасындағы айырмашылық ретінде есептеледі.

$$\zeta \hat{O} \ddot{I} = TR - PR \quad (48)$$

Қауіпсіздік шегі пайызбен де есептелуі мүмкін. Бұл жағдайда, ол компанияның қызметі шығынды болып шықпас бұрын, сатудан түскен пайда қанша пайызға азайтылғанын көрсетеді. Оны есептеу үшін келесі формула қолданылады:

$$\zeta \hat{O} \ddot{I} = \frac{TR - PR}{TR} * 100 \quad (49)$$

"Қауіпсіздік шегі" көрсеткішінің мәні көп болса, бизнес жүргізу қаупі аз және басқа тең жағдайларда осы кәсіпорынды инвестициялау қауіпсіз болады. Қатаң бәсекелестік және сату бағасына қатысты тез шешім қабылдау қажеттілігі жағдайында, осындай салыстырмалы көрсеткіштермен модельдеу арқылы қауіпсіздік шегін талдаудың баға деңгейі мен тұрақты шығындардың шамасы өте пайдалы және өнімді іс-шара болуы мүмкін.

6.2 Бақылау сұрақтары

1. Өнімді өткізуден түскен пайданың көлеміне әсер ететін объективті және субъективті факторлары қандай?
2. Өнімді өткізуден түскен пайда кәсіпорынмен таңдалған есеп саясатының қандай шамасында жоспарланады?
3. Пайдаға анықтама беріңіздер
4. Пайданың қызметі қандай?
5. Корпорацияның кірістерін жоспарлауда қандай фактор әдістері әсер етеді?
6. «Тиімділік шегі» нені білдіреді?
7. «Шығын– сату көлемі – пайда» талдаудың негізгі мақсатын атаңыздар.

6.3 Тесттік сауалдар

1. Төменде аталғандардың қайсысы әдеттегі қызмет түрлерінің пайдасына жататынын атаңыз.
 - A) негізгі құралдарды сатудан түскен түсімдер және басқа активтер
 - B) банкпен ақшалай қаражатты қолдануда, осы банкте корпорация шотында орналасқан пайыздар
 - C) қызметтерді көрсетуде жұмыстарды орындауға байланысты түсімдер, өнімдерді сатудан түсетін кірістер және тауарлар;
 - D) келісім-шарт талаптарын бұзғаны үшін тұрақсыздық айыбы, айыппұлдар, өсімпұлдар
 - E) шаруашылық қызметінің төтенше жағдайларының салдары ретінде туындайтын түсімдер (өрт, авариялар және т. б.)
2. Төменде аталғандардың қайсысы кірістің әдеттегі қызмет түріне жататынын атаңыздар.

- A) негізгі құралдарды сатудан түскен түсімдер және басқа активтер
- B) келісім-шарт талаптарын бұзғаны үшін тұрақсыздық айыбы, айыппұлдар, өсімпұлдар
- C) корпорациясымен бірлескен қызмет нәтижесінде алынған пайда
- D) қызметтерді көрсетуде жұмыстарды орындауға байланысты түсімдер, өнімдерді сатудан түсетін кірістер және тауарлар;
- E) шаруашылық қызметінің төтенше жағдайларының салдары ретінде туындайтын түсімдер (өрт, авариялар және т. б.)

3. Төменде аталғандардың қайсысы төтенше табыстарға жататынын атаңыз.

- A) негізгі құралдарды сатудан түскен түсімдер және басқа активтер
- B) шаруашылық қызметінің төтенше жағдайларының салдары ретінде туындайтын түсімдер (өрт, авариялар және т. б.)
- C) корпорациясымен бірлескен қызмет нәтижесінде алынған пайда
- D) қызметтерді көрсетуде жұмыстарды орындауға байланысты түсімдер, өнімдерді сатудан түсетін кірістер және тауарлар;
- E) келісім-шарт талаптарын бұзғаны үшін тұрақсыздық айыбы, айыппұлдар, өсімпұлдар

4. Экономикалық категория ретінде кіріс нені көрсетеді?

- A) өнімді сатудан кәсіпорынның шығыстар сомасы және оны өндіруге, сатуға байланысты емес шығыстар;
- B) қолданыстағы бағаларды негізге ала отырып, сатылған өнім көлемі негізінде есептелген табыс;
- C) кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижесі және кәсіпорынның қаржылық ресурсының негізгі элементі болады;
- D) қызметкерлер жалақысының шамасы, оның жұмыс күшінің өсімін молайту қажеттілігімен анықталады;
- E) өндіріс тиімділігі.

5. Корпорацияның баланстық пайдасы өзіне нені көрсететеді?

- A) бұл салықтарды және акциздерді шегерілгеннен кейін өнімді сатудан түскен пайда;
- B) бұл өнімді өткізу пайдасының сомасы, басқа қызмет нәтижелерінде, өткізу операцияларынан тыс түскен кірістер;
- C) бұл коммерциялық және басқару шығындарының азаюындағы, өнімді сатудан түскен пайда;
- D) бұл, кәсіпорын бөлуінен қалған бюджетке төленетін және салықтық алымдарынан кейін төленген пайда;
- E) бұл сатылған өнім көлемінің арасындағы ақшалай айырма және тұрақты шығындар.

6. Корпорацияның таза кірісі нені ұсынады?

- A) бұл салықтар мен акциздерді шегеріп сатудан түсетін түсімдерді;
- B) бұл түсімдер өнімдерін, шығындар сату және әкімшілік желісін сатудан түскенін;
- C) бұл түскен сомманың өнімді өткізуден түскен пайданың, өзге де іс-шаралар нәтижесінде емес, сату операциялардан түскен табысты айтады;

D) бұл ақша және тіркелген шығындар тұрғысынан сату көлемінің арасындағы айырмашылықты айтады;

E) бюджетке салықтар мен баждарды төлегеннен кейін тарату компаниялардың қалған пайдасын айтады.

7. Рентабельділік сату осы өнімнен пайда және іске асыру қатынасы ретінде есептеледі :

A) толық сатылған өнімнің өзіндік құны

B) коммерциялық шығындар сомасына

C) ауыспалы шығындардың сомасына

D) өнімді сатудан түсім

E) негізгі қорлар мен материалдық айналым ның құны

8. Рентабельділік сату осы өнімнен пайда және іске асыру қатынасы ретінде есептеледі :

A) негізгі қорлар мен материалдық айналым құралдарының құны

B) корпорацияның мүлік құны

C) толық сатылған өнімнің өзіндік құны

D) негізгі өндірістік қорлардың құны

E) өнімді сатудан түсім

9. Пайда (шығын) өткізу операцияларынан тыс айырмасы ретінде айқындалады:

A) айырма арасындағы өнімді өткізуден қолданыстағы бағада (ҚҚС және акциздерсіз) және шығындардың шамасымен өнімді өндіруге және өткізуге, жұмыстарды, қызметтердің өзіндік құнына қосылатын;

B) нарықтық баға үшін сатылған мүлік, материалдық құндылықтар кәсіпорынға тиесілі, және олардың бастапқы немесе қалдық құны;

C) жалпы пайданы және салық пайдасы;

D) операциялық емес кірістер мен шығыстар бойынша , яғни кірістер мен шығыстарға өнім өндірумен, қызмет көрсету, жұмыстарды орындаумен, мүлкін сатуға байланысты емес

E) жалпы табысты және акцизді

10. Корпорация қаржылық қорының беріктігін қалай есептелетінін көрсетіңіз.

A) түсім мен тұрақты шығындар арасындағы айырмашылық

B) түсім мен айнымалы шығындар арасындағы айырмашылық

C) түсім мен рентабельділік шегі арасындағы айырмашылық

D) пайдасы және рентабельділік шегі арасындағы айырмашылық

E) пайдасы және айнымалы шығындар арасындағы айырмашылық

6.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Кәсіпорын бір ғана тауар түрін 600 теңгеге өндіреді. Бір өнімге деген ауыспалы шығын 560 теңге. Тұрақты шығындардың жалпы көлемі – 840 мың теңге. Накладной шығындардың өсу нәтижесінде тұрақты шығындар 7 % артты. Шығарылатын өнім көлеміне тұрақты шығынның өсімі қалай әсер ететінін анықтаңдар.

Есеп 2. Бұйым бағасы бірінші тоқсанда – 250 теңге құрады, ал екінші тоқсанда 8% өсті. Кәсіпорынның тұрақты шығыны өзгеріссіз қалып – 2500 мың теңге болды. Бірінші тоқсандағы айнымалы шығынның үлесі 70 теңге, ал екінші тоқсанда - 5% өсті. Бағаның өзгеруі өнімнің өткізілген критикалық көлеміне әсер еткенін есептеңдер.

Есеп 3. Бірінші тоқсанда бұйым бағасы – 200 теңге болды, ал екінші тоқсанда 5% артты. Бір бұйым үшін айнымалы шығын – 120 теңге, тұрақты шығын – 3500 мың теңге. Бұйым бағасының өсуі өнім өндірудің критикалық көлемінің өзгеруіне қалай әсер ететінін анықтаңдар.

Есеп 4. Кестеде кәсіпорын қызметінің бірнеше нұсқасы бойынша мәлімет берілген. Сонымен қоса барлық нұсқада жалпы тұрақты шығынбірдей. Кестені толтырыңыз және қай нұсқада пайда жоғары болатының анықтаңдар.

Нұсқа нөмірі	баға	шығару және өткізу	Табыс	Бір өнімге кеткен айнымалы шығындар	Жалпы айнымалы шығындар	Бір өнімге кеткен тұрақты шығындар	Жалпы тұрақты шығындар	Бір өнімнің өзіндік құны	Өнімнің жалпы өзіндік құны	Бір өнімнен түсетін пайда «шығын»	Жалпы пайда (шығын)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	74	2300		23,6			132000		186300		
Б	106				370200		132000	93	502200		
В	92			49			132000	82			
Г					356000		132000	80			48800
Д	120	3500				37,7	132000	99			

4 есептерді шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Өнімді сатудан түскен пайда (TR) сату көлемінің бірлігіндегі шығарма (Q) және іске асыру бағасы (p) ретінде анықталады:

$$TR = p * Q \quad (50)$$

Шығындардың жалпы сомасы (TC), өндіріс және өнім өндірумен байланысты Тұрақты (FC) және айнымалы шығын (VC) ретінде анықталады:

$$TC = VC + FC \quad (51)$$

Бухгалтерлік есеп тәсілге сәйкес пайда (шығын) корпорация кірісі және оның шығысы арасында оң (теріс) айырмасы бар

$$Pr = TR - TC \quad (52)$$

Есеп 5. Шығарылатын өнім түрі бойынша келесі мәлімет белгілі: бағасы – 98 теңге, өткізу көлемі – 2 мың дана, бір бұйымның өзіндік құны – 92 теңге, жалпы тұрақты шығын – 126 мың теңге. Берілген мәліметке негізделе отырып, анықтаңдар: табыс, жалпы өзіндік құнды, жалпы пайданы, бір бірлікке пайданы, жалпы айнымалы шығынды, тұрақты және айнымалы шығынның үлесін.

Есеп 6. Кәсіпорын қаңтарда – 1200 бұйым, ақпанда – 1900 бұйым, наурызда – 1800 бұйым шығарды. Бір бұйым бағасы 70 теңге тұрады. Бір бұйымның өзіндік құны: қаңтарда – 55 теңге, ақпанда – 57 теңге, наурызда 52 теңге болды. Үш айда шығарылған өнім рентабельділігін салыстырыңдар.

6 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Корпорация тиімділігінің көрсеткіші ретінде абсолюттік пайда мөлшерін рентабельділігі алады.

Өнім рентабельділігі келесі формула бойынша есептеледі (53):

$$R_i = \frac{Pr}{\Delta N} * 100 \quad (53)$$

Есеп 7. Бұйым бойынша жоспар көрсеткіші келесіні құрады:

Көрсеткіштер	1-інші бұйым	2-інші бұйым
Бұйымның өзіндік құны, тенге	170	60
Бір бұйымның бағасы, тенге	210	75
Шығару және өткізу көлемі, дана	840	3500

Кәсіпорын бірінші бұйым бойынша өзіндік құның - 8%, екінші бұйым бойынша өзіндік құнын - 3% төмендетті. Өткізу бағасы өзгеріссіз қалды. Өнімнің фактілік рентабельділігі екі бұйым бойынша жоспарлымен салыстырғанда қалай өзгергенін анықтаңдар.

Есеп 8. Кәсіпорын 1000 бұйым шығара алады, ол 20 мың теңгемен сатылады. Тұрақты шығын – 4 млн теңге құрайды, бір өнімге кеткен айнымалы шығын – 12 мың теңге. Анықтаңдар: 1) өткізудің критикалық көлемін; 2) табыс 3% өсетін болса, пайда қалай өзгереді («операциялық рычагтың әсер ету күші» көрсеткішін қолдаңыңдар).

Есеп 9. Фирма есепті жылы 200 тауар бірлігін 250 теңге бағасымен шығарды. Сонымен қоса, айнымалы шығын үлесі – 140 теңге, ал жалпы тұрақты шығын – 20 мың теңге құрады. Сатудың шығынсыз көлемін ақшалай нысанда анықтаңыз.

Есеп 10. Қаңтарда 7000 бұйым дайындалып өткізілді, әр бұйымның құны 80 теңге. Кәсіпорынның жалпы тұрақты шығыны 75 мың теңге. Айнымалы шығынның үлесі – 55 теңге. Ақпанда қаңтарға қарағанда пайда көлемін 15% өсіру жоспарланған. Пайда 15%-ға өсу үшін қосымша өткізу көлемі қандай болу керек?

10 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқаулар

Қосымша пайда алу үшін (ΔPr) өткізу көлемі (ΔQ), келесі формуламен анықталады:

$$\Delta Q = \frac{\Delta Pr}{p - AVC} \quad (54)$$

Есеп 11. Сатудың рентабельділік деңгейін анықтаңдар және абсолютті және қатысты бағадағы қаржылық мықтылық қорын анықтаңдар, егер келесі мәліметтер белгілі болса: өнімнің өткізу көлемі – 2000 мың теңге, тұрақты шығындар – 400 мың теңге, айнымалы шығындар – 1500 мың теңге.

Есеп 12. Өнімді өткізуден түсетін табыс алдыңғы жылдағы табыс деңгейінде алу жоспарланады, ол 20350 мың теңгеге тең. Еңбекті төлеу қоры – 4250 мың теңге, жалақыға түсім – 850 мың теңге, айнымалы шығын деңгейі – табыстан 30% құрайды. Амортизациялық тозу және жөндеу қоры – 247 мың теңге. Тұрақты шығын сомасы- 2000 мың теңге. НДС 14%. Өнімді өткізуден түсетін жоспарланған пайда сомасын табу қажет.

Есеп 13. Төменде берілген мәліметке негізделіп алдыңғы және есепті жыл бойынша кәсіпорындағы өнімнің рентабельділік деңгейін және тауарлы өнімді өткізуден түскен жылдық пайда сомасын анықтаңыз. Динамика көрсеткішін есептеп, қорытынды жазыңдар.

Жылдық пайда сомасы мен өнім рентабельділігінің есебі

Көрсеткіштердің атауы	Сомма, млн. тенге		Динамика	
	Алдыңғы жыл	Есепті жыл		Алдыңғы жыл
1. Жыл ішінде тауарлы өнімді көтерме бағамен сатудан түскен табыс	270	283,5		
2. Өзіндік құн (өнімді шығару мен өткізуге кеткен шығындар)	253,8	265,2		
3. Өнімді өткізуден түсетін пайда				
4. Өнім рентабельділігі, %				
5. Сату рентабельділігі, %				

Есеп 14. Фирманың өткізу көлемі қаңтарда 10 мың бұйымды құрады, бір бұйымның бағасы 200 теңге. Осы айдағы фирманың шығындары 1800 мың теңгені құрады, сонмен қоса тұрақты шығындар – 600 мың теңге. Пайда 10%-ға өсу үшін келесі айда фирманың өткізу көлемі қаншаға өсуі қажет

Есеп 15. Ұйым салыстырылатын үш өнім «А», «В», «С» және салыстырылмайтын «Д» өнімді шығаруды жоспарлайды. Тауар шығарылу көлемі сәйкесінше 300, 450, 600 және 280 бірлікке тең. Өнімнің толық өзіндік құны «А» - 2 мың теңге, «В» - 2,2 мың теңге, «С» - 3,5 мың теңге және «Д» - 4 мың теңге. Өткізудің жоспарлы бағасы «А» - 2,7 мың теңге, «В» - 3,2 мың теңге, «С» - 4,2 мың теңге және «Д» - 5,7 мың теңгеге тең. Жоспарланған жылдың соңына дайын өнім қалдығы тауар шығарылуына байланысты - 3% деңгейінде және өзіндік құнға байланысты - 2% деңгейінде болжамдалады. Тікелей есептеу әдісін қолдана отырып ұйымның болжамдалатын пайдасын есептендер.

Өнім атауы	Жоспар бойынша шығару, бірлік	Бір бірліктің бағасы, мың теңге	Бір бірліктің жоспарланған өзіндік құны, мың теңге	Жобалау бойынша тауар шығару бағамен, мың теңге	Жобалау бойынша тауарлы шығару өзіндік құн бойынша	Пайда, мың тнг
Салыстырылатын						
«А»						
«В»						
«С»						
Барлығы						
салыстырылмайтын						
«Д»						
барлығы						
Жоспарланған жылдың басына дайын өнім қалдығы						
Жоспарланған жылдың аяғына дайын өнім қалдығы						
Тауарлы өнімді өткізуден шыққан барлық сома						

Есеп 16. Тауарлы өнімнің шығарылуы нарықтық бағамен 3500 мың теңгені құрауы қажет, өнімнің бір теңгеге кеткен шығыны – 0,87 теңге. Операционды кірістен түсетін жобаланған пайда сомасы – 70 мың теңге, өткізілмейтін операциялардан түсетін пайда – 100 мың теңге. Аналитикалық әдісті қолданып жобаланған пайда көлемін есептендер.

Есеп 17. Есепті кезеңде сатудан түскен табыс – 6800 мың теңге, өнімді өндіру мен өткізуге кеткен шығындар – 5200 мың теңге, сонымен қоса тұрақты шығындар – 1700 мың теңге құрады. Сату рентабельділігі және сатудан түскен пайданың өзгеруін бағаландар, егер ұйымда өнім бағасы 15% көтеруге

мүмкіндік бар, бірақ келесі шарт бойынша бір өнімге кеткен айнымалы және тұрақты шығындар өзгеріссіз қалса.

Есеп 18. Кәсіпорын 1000 мың теңгеге 48000 өнім бірлігін өндірді, жалпы шығын 780 мың теңге құрады, оның ішінде 75%ын айнымалы шығындар құрады. Кәсіпорын өндіріс мықтылығының (прочность) диапазоның есептеңіз.

ТАҚЫРЫП 7 КОРПОРАЦИЯНЫҢ МЕНШІКТІ ЖӘНЕ ҚАРЫЗ КАПИТАЛЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ. ТАРТЫЛҒАН КАПИТАЛДЫҢ ҚҰНЫ ЖӘНЕ ОРТАША БЕЗБЕНДЕЛГЕН КАПИТАЛДЫҢ ҚҰНЫ

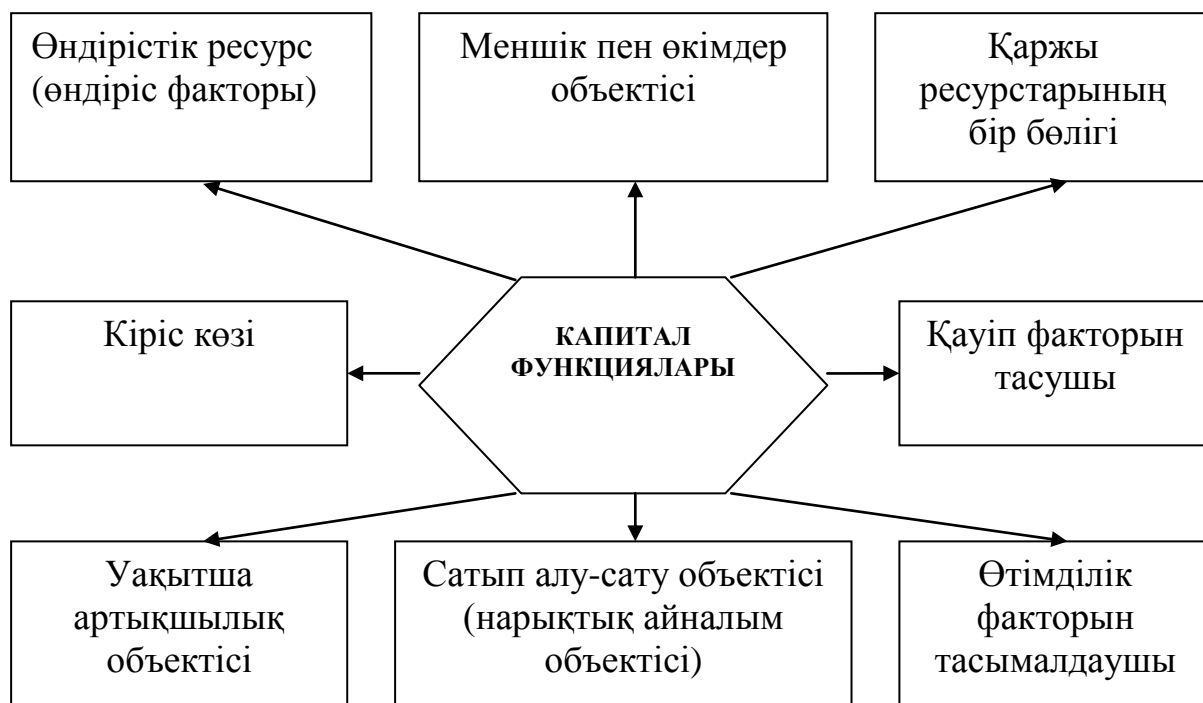
Осы тақырыптың материалдарын зерделеп, сіз білесіз:

- корпорацияның капиталы туралы және оның құрылымы мен тағайындауы туралы түсінік алу;
- корпорацияның әр түрлі капиталының түрлерін жіктеу;
- корпорацияның капитал көздерін қалыптастыруды анықтау;
- капиталдың құнын бағалаудың негізгі қағидаларын сипаттау;
- капиталдың орташа өлшенген құнының есебін көрсету және анықтама беру.

7.1 Негізгі теориялық жағдайы

Корпорацияның капиталы қаражаттың оның активтерін қалыптастыруда инвестицияланған ақшалай, материалдық және материалдық емес түрде жалпы құнын сипаттайды.

11-суретте келтірілген корпорация капиталының экономикалық мәнін қарастыра отырып, ең алдымен оның функцияларын атау.

Сурет 11 –Корпорация капиталының негізгі функциялары

Корпорацияның капиталын негізгі жіктеу белгілері бойынша жүйелеуге болады.

1. Корпорацияға тиесілігі бойынша:

- *меншікті капитал* корпорация қаражатының өзіне тиесілі меншік және оның активтерінің белгілі бір бөлігін қалыптастыру үшін оны пайдаланылатын жалпы құнын сипаттайды;

- *қарыз капиталы* қайтарымды негізде корпорацияның дамуын қаржыландыру үшін тартылатын ақшалай қаражаттарды немесе басқа да мүлктік құндылықтарды сипаттайды.

2. Қолдану мақсаттары бойынша:

- *өндірістік капитал* өндірістік-коммерциялық қызметті жүзеге асыру үшін оның операциялық активтеріне инвестицияланған кәсіпорынның қаражаттарын сипаттайды;

- *қарыз капиталы* пайдаланылатын инвестициялау процесінде ақша құралдары (қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді депозиттік салымдар, банктер) ретінде, сонымен бірге борыштық қаржы құралдары (облигациялар, векселдер және т. б.) ретінде қолданылатын бөлігін білдіреді;

- *алып-сатарлық капитал* оның алыпсатарлық (баға айырмашылығына негізделген) қаржылық операцияларын жүзеге асыру барысында пайдаланылатын бөлігін сипаттайды.

3. Инвестициялау түрлері бойынша:

- ақшалай түрдегі капитал;
- материалдық түрдегі капитал;
- материалдық емес түрдегі капитал.

4. Инвестиция түрлері бойынша:

- *негізгі капитал* оның айналымнан тыс активтерінің барлық түрлеріне инвестицияланған кәсіпорын пайдаланылатын капиталдың бөлігін сипаттайды;

- *айналым капиталы* оның айналым активтерне инвестицияланған бір бөлігін сипаттайды.

5. Ауыспалы айналым процесінде орналасқан түрлері бойынша:

- ақшалай түрдегі капитал;
- өндірістік түрдегі капитал;
- тауар түріндегі капитал.

6. Меншіктілік түрлері бойынша:

- жеке капитал
- мемлекеттік капитал

7. Ұйымдастыру – қызметінің құқықтық түрлері бойынша:

- акционерлік (АҚ);
- пай (ЖШС капиталы, коммандиттік серіктестік);
- жеке (жеке кәсіпорындардың капиталы).

8. Шаруашылық процесінде пайдалану сипаты бойынша:

- *жұмыс істейтін капитал* кәсіпорынның операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметімен қамтамасыз етуін және кірісін қалыптастырудағы тікелей қатысы бар оның бір бөлігін сипаттайды.

- *жұмыс істемейтін (немесе "өлі") капитал* ол кәсіпорындардың шаруашылық қызметінің әр түрлі түрлерін жүзеге асыруға тікелей қатысы жоқ және оның кірістерінің (мысалы, пайдаланылмайтын үй-жайлар мен

жабдықтарға инвестицияланған кәсіпорын капиталы) активтерге инвестицияланған бір бөлігін сипаттайды.

9. Меншік иелерінің пайдалану сипаты бойынша:

- *тұтынатын ("проедаемый") капитал* оны мақсаттарға бөлгеннен кейін капитал тұтыну функциясын жоғалтады (дивидендтерді төлеу мақсатында айналымнан тыс және айналымдағы активтерден капиталдың бөлігін алып қою, персоналдардың әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыру);

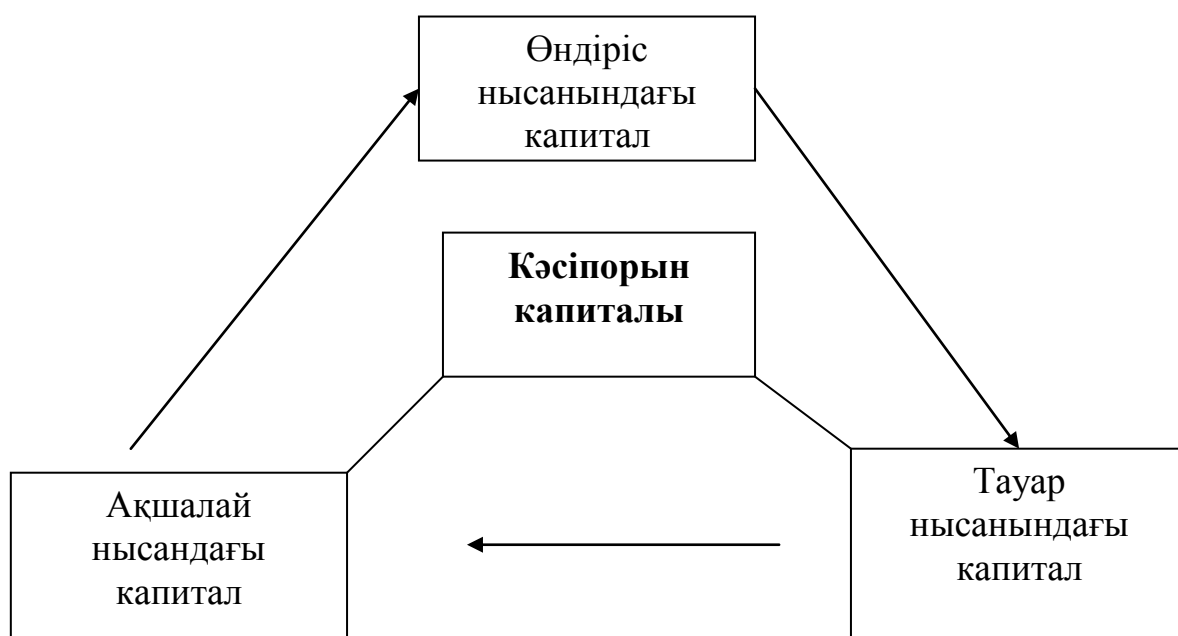
- *жинақталатын капитал* сипаттайды түрлі нысандары, оның өсу процесінде капиталдандыру пайда дивидендтік төлемдер және т. б.

10. Тарту көздері бойынша:

- ұлттық (отандық) капитал;

- шетелдік капитал.

Ауыспалы айналым процесінде кәсіпорынның капиталы үш сатыдан өтеді (12- сурет).

Сурет 12– Корпорация капиталының ауыспалы айналым сатылары

Бірінші сатысында капитал ақшалай формада операциялық активтерге инвестицияланады, осылайша өндірістік форма қалыптастырады.

Екінші кезеңде өндірістік капитал өнім өндіру барысындағы тауар формасына өзгертіледі.

Үшінші сатыда тауар капиталы өндірілген тауарлардың сатылуына және қызметтеріне қарай ақшалай капиталға айналады.

Корпорацияның қаржылық негізін онымен қалыптастырылған **меншікті капиталын** құрайды, ол мынадай элементтерді қамтиды: жарғылық капитал, резервтік капитал, қосымша капитал, бөлінбеген табыс, АҚ-дан олардың иелерінен қайта сату немесе кейін жою үшін сатып алынған меншікті акциялар [8, с.207].

Жарғылық капитал. Ол шаруашылық қызметін жүзеге асыруды бастау үшін оның активтерін қалыптастыруға инвестицияланған корпорация капиталының бастапқы меншікті сомасын сипаттайды. Оның мөлшері корпорацияның жарғысымен айқындалады. Жарғылық капиталдың ең төменгі мөлшері заңнамасымен реттеледі.

Резервтік капитал. Ол оның шаруашылық қызметін ішкі сақтандыру үшін арналған корпорацияның меншікті капиталының резервке қалдырылған бөлігін білдіреді. Резервтік қорды қалыптастыру корпорацияның пайдасы есебінен жүзеге асырылады. Резервтік қорға пайдадан аударылатын аударымдардың ең төменгі мөлшері заңнамамен реттеледі.

Қосымша капитал. Ол құрылады: негізгі қорларды қайта бағалау нәтижесінде мүліктің құнының өсуі есебінен; эмиссиялық кірістің (номиналды акциялардан сату бағасының артуы есебінен); өндірістік мақсаттарға өтеусіз алынған ақшалай және материалдық құндылықтардың есебінен. Ол мүлікті басқа кәсіпорындар мен тұлғаларға жарғылық капиталды ұлғайтуға өтеусіз берген, есепті кезеңде кәсіпорынның жұмыс нәтижелері бойынша анықталған залалды өтеудің шығындарын жабуға пайдаланылуы мүмкін.

Бөлінбеген пайда. Ол корпорацияның алдындағы кезеңде алынған және меншік иелері және персоналдардың тұтынуға пайдаланылмаған пайдасының бөлігін сипаттайды. Пайданың бұл бөлігі капиталдандыруға арналған, яғни өндірісті дамытуда қайта инвестицияланған. Өзінің экономикалық мазмұнына байланысты ол алдағы кезеңде оның өндірістік дамуын қамтамасыз ететін, корпорацияның белгі бір меншікті қаржы қаражаты резервінің формасы болып табылады.

Қарыз капиталы қайтарымды негізде корпорациясының дамуын қаржыландыру үшін тартылатын ақша қаражаттарын немесе басқа да мүліктік құндылықтарды сипаттайды.

Қаржы міндеттемелері қазіргі шаруашылық тәжірибеде былайша сараланады:

1) ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер: ұзақ мерзімді банк несиелері мен ұзақ мерзімді қарыз қаражаттары;

2) қысқа мерзімді қаржылық міндеттемелер: қысқа мерзімді банк несиелері, қысқа мерзімді қарыз қаражаттары, әр түрлі кредиторлық берешек түрлері.

Шаруашылық қызметін кеңейту үшін корпорацияға тартылатын қарыз капиталы құрамында басты рөлді банктік және коммерциялық кредиттер алады.

Банк несие мақсатты пайдалану үшін белгіленген мерзімге, белгілі бір пайызбен клиентке банк ұсынатын ақшалай қарыз қаражаттары болып түсініледі. Несие беру нысандары төменде келтірілген.

1. *Бланктік (қамтамасыз етілмеген)* несие - жекелеген шаруашылық операцияларын жүзеге асырушы. Әдетте, ол корпорацияның есеп айырысу-кассалық қызмет көрсетуін жүзеге асыратын коммерциялық банктен ұсынылады. Формальды түрде сипаты қамтамасыз етілмеген, бірақ іс жүзінде оның есеп айырысу құралдарымен және сол банктің басқа да шоттарында корпорацияның дебиторлық берешегі шамасымен қамтамасыз етіледі. Сонымен

қатар, бұл несиені түрі "өзін-өзі жоюшы" болып табылады,әдетте, ол арқылы жүзеге асырылған шаруашылық операциясы оны жеткілікті түрде толық өтеу үшін ақша ағынын туындатады. Несиенің бұл түрі, әдетте, тек қысқа мерзімді кезеңде беріледі.

2. Контокорренттік несиені – бұл банктік несиеленудің классикалық түрі. Бұл терминде несиені былай түсінуге болады, банк немесе басқа кредиттік институт клиенттерге ұсынады және клиент содан кейін шартта белгіленген сома шеңберінде оны қажетті көлемде пайдалана алады. Контокорренттік несиені пайдалану кезінде контокорренттік шот ашылады, қаражаттарының қозғалысы онда түсімдер, төлемдер және соманы көрсетеді. Осы шоттан клиент өз төлем құжаттарын төлей алады.Осындай несиенің мақсаты- егер оның ағымдағы немесе есеп айырысу шотындағы қаражаты болмаған жағдайда қарыз алушыны төлемдерді жүргізу мүмкіндіктерімен қамтамасыз ету. Басқа сөзбен айтқанда, несиені есебінен несиелік мекемелер клиенттерінің айналым активтерін құру жүргізіледі.

3. *Несиелік желіні ашу.* Өйткені қысқа мерзімді банктік несиені қажеттілік оны нақты мерзімді кезеңде пайдаланумен байланысты бола бермейді, ол туралы шартты кәсіпорын банктен несиені желісін ашу түрінде алдын ала рәсімдей алады. Осы шартта, оған нақты сұраныс қажет болғанда мерзімі, шарттары және банктік несиені ұсынудың шекті сомасымен байланыстырылады. Әдетте, банк несиені желісінен пайдаланылмаған лимит көлемінде несиені беру бойынша өзінің қаржы міндеттемелері үшін комиссиялық сыйақының мөлшерін (комиссиялық пайызды) белгілейді. Кәсіпорын үшін несиенің осы түрінің ерекшелігі, ол қарыз қаражатын өзінің оған нақты қажеттіліктеріне қатаң сәйкес пайдаланады. Әдетте несиені желісі бір жылға дейінгі мерзімге ашылады.Банктік несиенің бұл түрінің ерекшелігі ол сөзсіз келісімшарттық міндеттемелер сипатында емес болып табылады және кәсіпорынның – клиенттің банктің қаржылық жай-күйі нашарлағанда жойылуы да мүмкін.

4. *Револьверлік (автоматты түрде жаңартылатын) несиені.* Ол белгілі бір кезеңде берілетін несиелік қаражатты кезең-кезеңмен "таңдау" ретінде рұқсат етілетін банктік несиенің бір түрін сипаттайды,сонымен бірге ол міндеттемені кезең-кезеңмен ішінара немесе толық өтеу(негізгі борыш сомасының амортизациясы). Міндеттемелерін өтеу шотына енгізілген қаражат несиені шартының әрекет ету кезеңінде кәсіпорын ішінде қайта қарызға алынуы мүмкін (белгіленген несиелік лимит көлемінде).Негізгі борыштың қалған өтелмеген сомасын төлеу және одан қалған пайызы несиені шартының қолданыс мерзімі өткен соң жүргізіледі.Бұл несиенің түрінің несиелік желіні ашумен салыстырғандағы артықшылығы,әдетте, банктен салынатын пайыздық мөлшерлеме деңгейі жоғары болғанмен, оның ең төменгі шектеулері болып табылады .

5. *Онколдық несиені.*Бұл несиенің түрінің ерекшелігі ол қарыз алушыға оның пайдалану мерзімі көрсетілмей (қысқа мерзімді несиені беру аясында) соңғы өтеу міндеттемесімен оны кредитордың бірінші талабы бойынша өтеу болып

табылады. Осы несиені өтеу кезінде, әдетте, жеңілдікті кезең ұсынылады (қолданыстағы тәжірибе бойынша – үш күнге дейін).

6. *Ломбардтық несие*. Мұндай несие кәсіпорынға кепілінің өтімділігі жоғары активтерді қою арқылы алынуы мүмкін, (вексельдер, мемлекеттік қысқа мерзімді облигациялар және т. б.) несие беру кезеңінде банкке беріледі. Кредит мөлшері бұл жағдайда берілген кепілзат активтерінің белгілі бір (барлық емес) құнының бір бөлігіне сәйкес келеді. Әдетте, несиенің бұл түрі қысқа мерзімдік сипатта[9].

7. *Ролловерлік несие*. Ол белгілі бір кезеңмен пайыздық мөлшерлемесін қарастыратын ұзақ мерзімді несиенің түрінің бірі болып табылады (яғни қаржы нарығының конъюнктурасының өзгеруіне байланысты перманентті "қайта несиелеу"). Еуропалық тәжірибеде ролловерлік несиені беруде пайыздық мөлшерлемені қайта қарау тоқсанына бір рет немесе жарты жылдықта жүзеге асырылады (жоғары инфляция жағдайы және жиі ауысым орталық банктің есептік мөлшерлемесінің несие үшін пайыздық мөлшерлемелерін қайта қараудың мерзімділігінің неғұрлым жиі болуы).

8. *Консорциумдық (консорциалдық) несие*. Банктің несие саясатына белгіленген кредит беру нормативтерінің жүйесі немесе жоғары қауіп деңгейі кейде кәсіпорынның-клиенттің несиеге қажеттілігін толық қанағаттандыруға мүмкіндік бермейді. Бұл жағдайда кәсіпорынға қызмет көрсететін банк өзінің клиентін басқа банктердің несиелеуіне тарта алады, осындай несиелік операцияларды жүзеге асыру үшін банктердің одағы "консорциум" деп аталады. Кәсіпорын-клиентпен несие шарты жасалғаннан кейін банк басқа банктердің қаржыларын және оларды қарыз алушыға, борышқа қызмет көрсету кезінде пайыздардың сомасын бөле отырып шоғырландырады. Консорциумдық несиені ұйымдастыру үшін жетекші банк (клиентке қызмет көрсетуші) белгілі бір комиссиялық сыйақы алады.

Тауарлық (коммерциялық) несие - қазіргі заманғы коммерциялық және қаржылық тәжірибеде кеңірек таратылған, берілетін шикізат, материалдар немесе тауарларға төлемді кейінге қалдыру түрінде кәсіпорындар ұсынатын несиенің түрі.

Тауарлық несие мынадай негізгі түрлеріне бөлінеді:

1. Келісім-шарт шарттарына сәйкес төлем мерзімін кейінге қалдыратын тауарлық несие. Бұл- қазіргі уақытта тауарлық несиенің ең кең таралған түрі, ол тауарларды жеткізу келісімшарт шарттарында келісіледі және арнайы құжаттарды әзірлеуді талап етпейді.

2. Берешек вексельдің тууын ресімдейтін тауарлық несие. Бұл- тауарлық несиенің ең перспективалы түрлерінің бірі, ол нарықтық экономикасы дамыған елдерде және біздің шаруашылық тәжірибеде белсенді түрде енгізіліп келе жатқан несие. Тауар несиесі бойынша вексельдік айналым қарапайым және аударым вексельдері арқылы қызмет көрсетеді.

3. Ашық шот бойынша тауарлық несие. Ол кәсіпорынның шаруашылық қатынастағы оның тұрақты жеткізушілерімен алдын ала келісілген номенклатурасының өнімді ұсақ партиялармен бірнеше рет жеткізу кезінде пайдаланылады. Бұл жағдайда өнім беруші жөнелтілген тауарлардың құнын

кәсіпорынға ашқан дебет шотына жатқызады, ол өзінің берешегін келісілген келісім-шарттың мерзімінде өтейді (әдетте айына бір рет).

4. Тауарлық несиенің консигнация түрінде жұмыс істейді. Ол операциялардың сыртқы экономикалық комиссиялық түрі болып табылады, жеткізуші (консигнант) тауарларды жүзеге асыруын тапсырып, сауда кәсіпорындарының (консигнант) қоймасына тиейді. Консигнантпен есеп айырысу жеткізілген тауар сатылғаннан кейін ғана жүзеге асырылады. Консигнация тауарлық (коммерциялық) несиенің бір түрі ретінде қарастырылады, ол кәсіпорын үшін қаржылық қатынаста ең қауіпсіз сипатын әкеледі.

Кәсіпорынның шаруашылық қызметінің тиімділігі көбінесе оның капиталын мақсатты қалыптастырумен анықталады. Осылайша, белсенді капиталдың оңтайлы көлемін және құрылымын анықтау өте маңызды болып табылады, сонымен бірге оны жабу көздерінің ара-қатынасы.

Осыны ескере отырып, кәсіпорынның капиталын қалыптастыруды мынадай қағидаларға бөлуге болады (13 суретті қараңыз).

Сурет 13–Капиталдың оңтайлы құрылымын қалыптастырудың негізгі қағидалары

Капиталдың құрылымын басқару меншікті және қарыз көздерінің оңтайлы қатынасын білдіретін оның аралас құрылымын құру болып табылады, онда капиталдың орташа алынған құны барынша азайтылады және нарықтық құны ең жоғарғы шекке жеткізіледі.

Көздерін жабу құрылымын қалыптастыру оның құрамдас бөліктерінен әрбір ерекшеліктерін ескерумен тығыз байланысты (3-кестені қараңыз).

3 кесте – Меншікті және қарыз капиталын пайдаланудың ерекшеліктері

Капиталдың түрлері	Пайдаланудағы ерекшелігі	Пайдаланудағы кемшіліктері
Меншіктік капитал	Тарту қарапайымдылығы	Тарту көлемінің шектеулілігі
	Пайда қызметінің барлық салаларында жоғары қабілеті генерациялау	Капиталды қалыптастыру баламалы қарыз көздерімен салыстырудың жоғары құны
	Кәсіпорынның дамуының қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету, оның ұзақ мерзімді кезеңдегі төлем қабілеттілігі	
Қарыз капиталы	Жеткілікті кең тарту мүмкіндіктері	Кәсіпорынның шаруашылық қызметінде неғұрлым қауіпті қаржылық қауіптерді жинақтау
	Оның шаруашылық қызметі қарқыны көлемінің өсу жағдайында кәсіпорынның қаржылық әлеуетінің өсуімен қамтамасыз ету.	Қарыз капиталының есебінен қалыптастырылған активтер өзге де тең жағдайлар кезінде пайда нормасының аз жинақтау
	меншікті капиталмен салыстырғанда ең төмен құны	Қаржы нарығының конъюнктурасының ауытқуына орай, қарыз капиталы құнының тәуелділігі
		Тарту рәсімінің күрделілігі

Капиталдың құны оның әр түрлі көздерден тартуына байланысты кәсіпорын төлейтін бағасын білдіреді.

Капитал құнын бағалау процесі мынадай негізгі қағидаттарға негізделеді:

1) капитал құнын элементті алдын ала бағалау қағидасы

. Кәсіпорынның пайдаланылатын капиталы біртекті емес элементтерден тұрады (ең алдымен – олардың түрлерінің меншікті және қарыз, ал олардың ішінде – қалыптастыру көздері бойынша), оны бағалау үдерісінде жекелеген құрамдас элементтеріне тарату қажет, олардың әрқайсысы бағалау есептерін жүзеге асыру объектісіне тиіс;

2) капитал құнын қорытынды бағалау қағидасы. Осылайша қорытындыланған көрсеткіші болып **капиталдың өлшенген орташа құны** табылады. капиталды элемент барысында бағалаудан алынған деректер оны қалыптастырудың бастапқы базасы болып табылады.

$$ССК = \sum C_i * Y_i \quad (55)$$

мұнда C_i - капитал жекелеген элементтерінің құны, %

Y_i – капиталдың жалпы сомасындағы жекелеген элементтерінің ондық бөлшекпен көрсетілген үлес салмағы

3) меншікті және қарыз капиталының бағалау құнын салыстыру қағидасы баланс пассивінде көрсетілген СК және БҚ пайдаланылатын сомасының тең келмейтін мәні бар. БҚ нарықтық құнға жақын бағамен бағаланады, СК – айтарлықтай төмендеп отырады. Сондықтан, сомасы СК ағымдағы нарықтық бағалау көрінуі тиіс.

4) капиталдың серпінді құнын бағалау қағидасы. Капиталдың орташа өлшенген құнына әсер ететін факторлар көрсеткіші өте серпінді, сондықтан жекелеген элементтерінің құнының өзгеруі оның орташа сараланған мәніне түзетулер енгізуі тиіс.

5) кәсіпорын капиталының алдағы орташа өлшенген құны және ағымдағы бағалауының өзара байланысының қағидасы.

б) қосымша тартылған капиталды тиімді пайдалану шекарасын анықтау қағидасы

Қаржы менеджерінің басты міндеттерінің бірі— қаржылық қауіптің берілген деңгейдегі кезінде меншікті капиталдың табыстылығын барынша арттыру. Осы міндетті іске асыру механизмдерінің бірі болып "қаржылық леверидж" табылады.

Қаржылық леверидж кәсіпорынның қарызқаражаттарын пайдалануын сипаттайды, ол меншікті капиталдың табыстылық коэффициентін өзгертуге әсер етеді. Басқаша айтқанда, қаржылық леверидж кәсіпорын пайдаланылатын капитал көлеміндегі қарыз қаражатының пайда болуымен оған меншікті капиталға қосымша пайда алуға мүмкіндік беретін, объективті факторды білдіреді.

Қарыз қаражатының әр түрлі үлесін пайдалануда меншікті капиталдан қосымша туындайтын пайданың деңгейін көрсететін көрсеткіші қаржылық левериджінің әсері деп аталады. Ол мынадай формула бойынша есептеледі:

$$\text{ЭФЛ} = (1 - C_{\text{нп}}) * (КВР_a - ПК) * БҚ / СК \quad (56)$$

мұнда $C_{\text{нп}}$ – ондық бөлшекпен айқындалған, пайдаға салынған салық мөлшерлемесі

$КВР_a$ – жалпы активтердің табыстылық коэффициенті (жалпы пайданың орташа активтер құнына қатынасы), %

$ПК$ – қарыз капиталын пайдаланғаны үшін кәсіпорын төлейтін несиенің орташа пайыз мөлшері, %.

$БҚ$ – кәсіпорынның қарыз капиталын пайдаланатын орташа сомасы

$СК$ – кәсіпорынның меншікті капиталының орташа сомасы

Қаржылық леверидж әсерін есептеу формуласын үш негізгі құрамдас бөліктерге бөлуге болады:

1) *қаржылық леверидждің салық корректоры* $(1 - C_{\text{нп}})$, ол салық салу пайдасының әр түрлі деңгейіне байланысты ЖТ әсері қандай дәрежеде көрінетінін көрсетеді.

2) *қаржы левериджін саралу (дифференциал)* $(КВР_a - ПК)$, ол жалпы активтердің табыстылығы және несие үшін орта мөлшердегі пайыз

коэффициенті арасындағы айырмашылықты сипаттайды. Ол оң ЭФЛ қалыптастырушының бірі болып табылады. Бұл әсер егер пайдаланылатын несие үшін пайыздың орташа мөлшері кәсіпорын активтерінен туындайтын жалпы пайданың деңгейі жоғары болған жағдайда ғана көрінеді. ҚЛШ оң мәні жоғары болса, оның әсері соғұрлым жоғары болады. Теріс маңызы бар ҚЛШ қалыптастыру әрқашан меншікті капиталдың табыстылық коэффициентін төмендетуге әкеледі. Бұл жағдайда кәсіпорынның қарыз капиталын пайдалануы теріс әсер береді.

3) *қаржылық леверидж коэффициенті* (БҚ /СК), ол меншікті капиталдың бірлігіне есептелген кәсіпорын пайдаланылатын қарыз капиталының сомасын сипаттайды. КФЛ өсімі оның әсерінің одан да үлкен өсуін мультиплициалайды. Осылайша, кезінде өзгермеген саралауда КФЛ меншікті капиталға пайда деңгейі және сомасының өсуі ретінде және де бұл пайданы қаржылық жоғалту қаупінің басты генераторы болып табылады.

Қаржы левериджінің меншікті капиталдың пайдалылық деңгейіне әсер ету механизмін және қаржылық қауіпін білу кәсіпорын капиталының мақсатты түрде құнын басқаруға да, сонымен бірге құрылымын басқаруға да мүмкіндік береді.

ЭФР формулалары негізінде екі маңызды қағидаларды анықтайды:

- егер жаңа қарыз алу корпорацияға ЭФР деңгейін арттыру әкелсе, онда ол тиімді. Бірақ, бұл ретте саралаудың жай-күйін мұқият қадағалау қажет: қаржылық тетіктің иығын өсіруде несие беруші (кредитор) несие бойынша пайыздық мөлшерлемесін өсіріп, меншіктік қауіптің жоғарылауымен өтеуге бейімді;

- несие беруші қауіпін саралау шамасымен көрінеді: саралау көп болса, қауіп аз және керісінше [10, с.290].

7.2 Бақылау сұрақтары

1. Компанияның қаржылық жағдайының сипатында «меншікті капитал» түсінігіне не кіреді? Оның компоненттеріне салыстырмалы түсініктеме беріңдер.

2. Меншікті қаржылық ресурстарды қолдануда негізгі тиімділік көрсеткіштері қандай?

3. Корпорацияның қарыз қаражатын қалыптастыру көздерін сипаттаңыз, олардың жетістіктері мен кемшіліктері жеткізіңдер.

4. Әр түрлі банктік несиеге сипаттама беріңіздер.

5. Тауарлық несиені тарту мақсатын атаңыздар.

6. «Капитал құны», «капитал бағамы», «фирма құны», «нарықтық капиталдандыру» экономикалық терминдерге түсініктеме беріңіздер.

7. Олардың құны тұрғысынан коммерциялық ұйымның негізгі қызметінің қаржыландыру көздерін сипаттаңыз.

8. Ұзақ мерзімді сипатта шешімдерді қабылдау кезінде әр түрлі көздерден капитал құны қандай рөл атқарады?

9. Жекелеген қаржыландыру көздеріне қатысты капитал құны қалай есептеледі?

10. Меншікті немесе заемдық капиталдың қайсысы артығырақ және неліктен?

7.3. Тесттік сауалдар

1. Кәсіпорын капиталының ауыспалы айналым сатысын дұрыс кезектілікпен орналастырыңыз: 1) тауарлық капитал шамасына іске асыру қарай өндірілген тауарлар мен қызметтер ақшалай капиталға айналады; 2) өндірістік капитал өнім өндіру барысында тауар нысаны ауыстырылады; 3) капитал ақшалай нысанда операциялық активтерге инвестицияланады.

A) 1; 3; 2;

B) 1; 2; 3;

C) 3; 2; 1;

D) 2; 1; 3;

E) 3; 1; 2.

2. Дұрыс белгісін көрсетіңдер.

A) қамтамасыз ету түрі бойынша қарыз капиталы сыртқы көздері мен ішкі көздерінен тартылатын капиталға бөлінеді;

B) тарту көздері бойынша қарыз капиталы қамтамасыз етілмеген қарыз капиталы, кепілдемемен қамтамасыз етілген, кепілмен қамтамасыз етілген капитал болып бөлінеді;

C) тарту мерзімі қарыз капиталы ақшалай түріне, жабдық түрі мен тауар түріне тартылатын капитал болып бөлінеді;

D) тарту мақсаты бойынша қарыз капиталы шаруашылық немесе әлеуметтік мұқтаждарды қанағаттандыру үшін, айналымнан тыс активтерді қайта өндіруді қамтамасыз ету үшін, айналым активтерін толықтыру үшін тартылатын капиталдарға топтасады;

E) жұмылдыру түрі бойынша қарыз капиталы ұзақмерзімге және қысқамерзімге тартылатын капиталға бөлінеді.

3. Дұрыс белгісін көрсетіңдер.

A) қамтамасыз ету түрі бойынша қарыз капиталы сыртқы көздері мен ішкі көздерінен тартылатын капиталға бөлінеді;

B) тарту көздері бойынша қарыз капиталы қамтамасыз етілмеген қарыз капиталы, кепілдемемен қамтамасыз етілген, кепілмен қамтамасыз етілген капитал болып бөлінеді;

C) тарту мерзімі қарыз капиталы ақшалай түріне, жабдық түрі мен тауар түріне тартылатын капитал болып бөлінеді;

D) тарту мақсаты бойынша қарыз капиталы шаруашылық немесе әлеуметтік мұқтаждарды қанағаттандыру үшін, айналымнан тыс активтерді қайта өндіруді қамтамасыз ету үшін, айналым активтерін толықтыру үшін тартылатын капиталдарға топтасады;

E) жұмылдыру түрі бойынша қарыз капиталы ұзақмерзімге және қысқамерзімге тартылатын капиталға бөлінеді.

4. Дұрыс белгісін көрсетіңдер.

А) қамтамасыз ету түрі бойынша қарыз капиталы сыртқы көздері мен ішкі көздерінен тартылатын капиталға бөлінеді;

В) тарту көздері бойынша қарыз капиталы қамтамасыз етілмеген қарыз капиталы, кепілдемемен қамтамасыз етілген, кепілмен қамтамасыз етілген капитал болып бөлінеді;

С) тарту мерзімі қарыз капиталы ақшалай түріне, жабдық түрі мен тауар түріне тартылатын капитал болып бөлінеді;

Д) тарту мақсаты бойынша қарыз капиталы шаруашылық немесе әлеуметтік мұқтаждарды қанағаттандыру үшін, айналымнан тыс активтерді қайта өндіруді қамтамасыз ету үшін, айналым активтерін толықтыру үшін тартылатын капиталдарға топтасады;

Е) жұмылдыру түрі бойынша қарыз капиталы ұзақмерзімге және қысқамерзімге тартылатын капиталға бөлінеді.

5. "Капиталдың өлшенген орташа көрсеткіш құны" – нені көрсетеді

А) корпорация пайдасының салық салу деңгейін;

В) кредиторлар мен инвесторлар өз салымдарынан күтілетін минималды пайда нормасын;

С) жобаның ішкі кіріс нормасын;

Д) қарыздық капиталдың тартумен байланысты шығыстардың деңгейін өтеу;

Е) кредит құралдарының орташа нарықтық құнға ұқсас банктік несиеден құн өлшемінің ауытқуы.

6 Капитал құны - бұл:

А) кәсіпорын пайдаланатын меншікті және қарыз қаражатының қатынасы

В) кәсіпорын қаражатының жалпы құны материалдық және материалдық емес нысандарда

С) кәсіпорынның экономикалық ресурстар нысанындағы жиынтық мүліктік құндылықтарды пайдаланылатын шаруашылық мақсатында пайда алу

Д) кәсіпорын капиталды әр түрлі көздерден тарту үшін төлейтін баға

Е) жекелеген актив топтарын жаңарту қарқындылығының қажетті деңгейін қалыптастыру

7. Кәсіпорынның бөлім пайдасын осының алдындағы кезеңде алынған және пайдаланылған меншік иелері, персонал - бұл:

А) жарғылық қор

В) резервтік қор

С) арнайы қаржы қорлары

Д) бөлінбеген пайда

Е) болашақ кезеңдердің шығыстары

8. Кредит ұсынатын кәсіпорындар түрінде төлемді кейінге қалдыру үшін қойылған шикізат, материалдар және тауарлар:

А) контокорренттік несие

В) онколдық несие

С) қамтамасыз етілмеген несие

- D) несиелік желі
- E) тауарлық несие

9. Қарыз капиталының бағасы тәуелді:

- A) портфелдің қалыптастыру тәртібіне
- B) салық салу ставкаларына
- C) дисконттау ставкасына
- D) балама нұсқаларды орналастыру құралдарына
- E) дивидендтер мөлшеріне

10. Капиталдың бағасна әсер етпейтін факторлар:

- A) қаржылық ортаның жалпы жағдайы, оның ішінде қаржы нарығы
- B) қаржы нарығында қалыптасқан, ссудалық пайыздың орташа ставкасы
- C) қол жетімділігі әр түрлі қаржыландыру көздерінің нақты кәсіпорындар үшін
- D) тәуекел дәрежесі жүзеге асырылатын операциялар
- E) әлеуметтік сала көрсеткіштері

7.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Төменде берілгендер бойынша Капиталдың орташа салмақтық құнын есептеңіз:

Қаражат көздері	Орташа құны, %	Пассивтегі үлесі, %
Артықшылығы бар акциялар	60	10
Жай акциялар мен бөлінбеген пайда	80	50
Заемдық қаражат, дебиторлық берешекті қоса алғанда	50	40

Есеп 2. Төменде берілген кесте бойынша орташа шамадағы капитал құның есептеңіз. Кірістің ішкі формасы - 18%.

Қаражат көздерінің атауы	Қаражат көздерінің орташа құны, %	Осы қаражат көздерінің пассивтегі үлес салмағы
Артықшылығы бар акция	20	0,1
Жай акция және бөлінбеген пайда	25	0,5
к/з қоса алғандағы, қарыз қаражаты	20	0,4

Есеп 3. Коммерциялық банктердің ұсынысына сәйкес кәсіпорынға кредит 3 жылдық мерзімге келесі шарттармен ұсынылады:

Нұсқа1: жылдық кредиттік ставка деңгейі - 18%; кредит бойынша пайыз аванс түрінде өтеледі; қарыздың негізгі соммасы кредиттік период соңында өтеледі

Нұсқа 2: жылдық кредиттік ставка деңгейі - 16%; кредит бойынша пайыз әр жыл соңында төленеді; негізгі қарыз әр жыл соңында біркелкі амортизацияланады.

Нұсқа 3: жылдық кредиттік ставка деңгейі - 20%; кредит бойынша пайыз әр жыл соңында төленеді; негізгі қарыз сомасы кредиттік период аяғында өтеледі.

Нұсқа 4: жылдық кредиттік ставка деңгейі дифференциалды түрде бекітіледі: 1 жылы - 16%; 2 жылы - 19%; 3 жылы - 22%; кредит бойынша пайыз әр жыл соңында төленеді; негізгі қарыз сомасы әр кредиттік периодтың соңында өтеледі.

Кәсіпорын 100 мың теңге көлемінде кредит алады. Кредит бойынша орта нарықтық пайыз ставкасы - 20% жылына.

Кредиттеудің ең қолайлы вариантын таңдаңыз (грант – элемент)

3 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқау

Арнайы элемент – қаржылық нарықтағы орташа шарттардағы жеке коммерциялық банктердің шарттарына сәйкес қаржылық кредитті тарту құнын салыстыруға «грант-элемент» мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіш келесі формуламен есептеледі:

$$\tilde{Y} = 100 - \sum_{t=1}^n \frac{\hat{D} + \hat{A}}{\hat{A} \hat{E} (1+i)^n} * 100 \quad (57)$$

мұндағы ГЭ –грант-элемент көрсеткіші, несиелік құралдарын ұқсас ортанарықтық құнын, коммерциялық банкпен ұсынылған, қаржы несие жағдайында ауытқу құнының мөлшерін сипаттау,%;

ПР – несиелік кезеңінде (n) нақты аралықтағы төленетін пайыз сомасы;

ОД – несиелік кезеңінде (n) нақты аралықтағы амортизацияның негізгі қарыз сомасы;

БК – кәсіпорынмен тартылған банктіктік несиенің жалпы сомасы;

i – нарықта қалыптасқан орташа пайыздық ставк, ондық санау жүйесімен;

t –оған қатысты аралық саны айқындығы, несиелік кезеңнің жалпы ұзақтығы;

n – несиелік кезең бойынша нақты интервал, коммерциялық банкпен төлем құралдары бойынша жүзеге асырылуы.

Есеп 4. Екі кәсіпорын – 2 ай мерзіміне өз өнімдерін тауарлы-кредит шартына сәйкес ұсынады. Бірінші кәсіпорында қолма-қол төлемге 5% көлемінде бағалық жеңілдік болса, екінші кәсіпорында - 10%. Қай кәсіпорында тауарлық несие құны минималды болатынын анықтау керек.

4 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқау.

Тауарлық несие құнын тарту келесі формулада көрсетілген:

$$C_{TK} = ЦС / (1 - ЦС) * (360 / ПО) \quad (58)$$

мұндағы ЦС – өнімге төлем төлеу кезіндегі бағалық жеңілдіктің көлемі, ондық санау жүйесімен;

ПО – тауарлы-кредит шартына сәйкес төлемдерді уақытша ұзартулық көлемі, күн

Есеп 5. Екі кәсіпорын – өз тауарларын тауарлы-кредит шартына сәйкесуіне бейнесіне. Бірінші кәсіпорынның кредиттеу мерзімі – 2 ай, екінші кәсіпорынның кредиттеу мерзімі – 3 ай көлемінде бекітілді. Екі кәсіпорында қолма-қол төлемге 6%-қ бағалық жеңілдік қызмет етеді. Қай кәсіпорын тауарлы-кредит құны минималды болады.

Есеп 6. Қаржылық левиридж көрсеткіші көмегімен кәсіпорынға қай жағдайдағы банкпен кредит келісіміне отыру тиімді:

- жағдай 1. Пайдаға деген салық ставкасы - 24%; қарыз алушы активтерінің экономикалық рентабельділігі - 20%; кредитке деген орташа ставка -19%; кәсіпорынның меншікті қоры -120 млн теңге; тартылған қор – 150 млн теңге.

- жағдай 2: пайдаға деген салық ставкасы - 24%; қарыз алушы активтерінің экономикалық рентабельділігі - 20%; кредитке деген орташа ставка - 16%; кәсіпорынның меншікті капиталы – 120 млн теңге; тартылған қор – 140 млн теңге.

Есеп 7. Банк кәсіпорынға 500 мың теңге көлемінде ссуданы 3 жылға берді. Кредит бойынша төлемнің жалпы сомасын пайыздарды қоса анықтандар. Егер күрделі пайыз ставкасы қолданылса - 18% жылына.

Есеп 8. Банкпен кәсіпорынға 200 млн теңге аралас пайыз бойынша - 20% жылына ссуда берілді. 1,5 жылда аударылған пайыз көлемі қандай?

Есеп 9. Фирма 1000 мың теңге көлемде капиталға ие, салық салу ставкасы - 24%. Кредиттің пайыздық ставкасы - 16%. Сонымен қоса капиталды 2 вариантта қалыптастыруға болады: тек қана өз шотындағы меншік көздерінен, сондай – ақ, жеке меншік қорының ½ және тартылған қаражаттың ½ «банк кредиттері). Берілген варианттарда фирманың меншік қорының рентабельділігі қалай өзгеретінің анықтап, мәліметті келесі кестеде толтырыңыз:

№	Көрсеткіштер	Нұсқа	
		1	2
1	Несие бойынша пайыз бен табыс салығын төлеу алдындағы пайда, мың теңге	200	200
2	Меншікті капитал, мың. теңге	1000	500
3	Тартылған капитал, мың. теңге		
4	Тартылған қор бойынша қаржылық шығындар, мың теңге.		
5	Салық салынатын пайда, тыс. теңге		
6	Пайдаға салынатын салық, мың. теңге		
7	Таза пайда, мың. теңге		
8	Меншікті қорлардың таза пайдасы, %		

Есеп 10. Кәсіпорынның меншіктік капиталы 60 млн ақша бірлігі бола отырып өзінің шаруашылық қызметін тартылған капиталды тарту арқылы арттыруға бел буды. Активтерін ішкі рентабельділігінің коэффициенті – 10 % құрайды. Капиталдың қай құрылымы кезінде кәсіпорынның қаржылық рентабельділігі ең жоғарғы деңгейге жететінің анықтандар. Кестені толтырындар.

№	Көрсеткіштер	Есептік нұсқа			
		1	2	3	4
1	Меншікті капитал сомасы, млн а.б				
2	Тартылған капиталдың мүмкін сомасы, млн а.б.	---	15	60	120
3	Капиталдың жалпы сомасы, млн ден.а.б				
4	Қаржылық левиридж коэффициенті	---			
5	Активтердің ішкі рентабельділік коэффициенті, %				
6	Кредит үшін пайыздық ставка, %	---	8	9	10
7	Кредитке пайызсыз ішкі пайда сомасы, млн а.б				
8	Кредитке төленетін пайыз сомасы, млн а.б.	---			
9	Несие пайызы есебімен жалпы пайда сомасы млн а.б.				
10	Табыс салығының ставкасы, ондық жүйемен көрсетілген	0,3	0,3	0,3	0,3
11	Пайдаға салынатын салық сомасы, млн а.б.				
12	Кәсіпорында қалған таза пайда сомасы, млн. а.б.				
13	Қаржылық рентабельділік коэффициенті				

Есеп 11. Фирманың құрал-жабдықты лизинг немесе банк кредиті арқылы алуға мүмкіндік бар. Алынатын құрал-жабдық құны – 5 млн теңге.

Кредит келісімінің шарты мынадай: кредит мерзімі – 5 жыл; пайыздық ставка - 24% жылына; кредитті жабу жылына 1 рет біркелкі сомамен өтеледі, капитал бойынша пайызды қоса есептегендегі

Лизинг келісімінің шарты мынадай: мерзім – 5 жыл; пайыз, лизинг берушімен қосылатын қаржылық ресурстар, комиссияндық, сақтандыру айына - 2% тең. Қарызды төлеу ай сайын жүргізіледі.

Фирма үшін қайсысы қолайлы: банктік кредит немесе лизинг?

Есеп 12. Фирма дебиторлық берешекті 450 млн теңгеге сатуға факторинг келісімін жасады. Фактор – сатып алынатын дебиторлық берешектен 15% көлемде резерв қарыз алушылар төлеген жағдайда жабу үшін қолданады. Фактордан алынатын комиссияндық сыйақы 1,5% құрайды. Банктің пайыз ставкасы - 20% жылына. Фирманың факторинг операциясынан болған жалпы шығынды анықтаңыз.

Есеп 13. Фирма импортер елінде орналасқан фактор банкпен «тыныш» факторинг келісіміне отырады. Келісімге сәйкес фактор – банк келісімге отырғаннан кейін контрактың 70%-ын, ал қалған 30%-ды поставщиктің шотын төлегеннен кейін төлеуге міндеттенеді. Факторинг бойынша қызмет төлемдері төлем шотының сомасының 1%-ды құраса, ал келісім бойынша міндеттемені өтеу мерзімі – 60 күн, кредит бойынша пайыздық ставка - 20% жылына.

Болатын болса, осы операциядан түсетін банктің кірісін анықтаңыз. Келісілген келісімшарт құны – 200 мың долл.

13 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқау.

Факторингтік кредитті төлеу кезіндегі төлем құнын анықтау үшін келесі формула қолданылады:

$$D = (A * n * i + K) * R \quad (59)$$

мұндағы D- факторингтік операция үшін төлем

A – шот сомасына қатысты ұсынылатын кредит көлем, бірлікпен

n – есептеудегі айналым қорларының орташа мерзімі

i – бантік пайыздық ставка, бірлік жүйесімен

K – шот сомасына қатысты факторинг үшін вознограждение ставкасы, бірлік жүйесімен

R – келісімшарт құны

Есеп 14. Компания келесі ақпаратты көрсетті: өнім бағасы – 100 мың. тенге, өнімнің орташа айналымы шығыны – 50 мың. тенге, өнімнің орташа тұрақты шығыны – 10 мың. тенге, жыл сайынғы кредитке сату – 400 мың. өнім, дебиторлық берешекті өтеу мерзімі – 3 ай, пайда нормасы – 19 %

Компания төлемдерді 4 айға ұзартуды қарастырып отыр. Бұл жағдайда келесі нәтижелер күтіледі: сату көлемі 25% өседі; үмітсіз қарыздан болатын шығындар сату көлемінің 4 % көлемінде күтіледі. Инкассироваттауға кеткен шығын (есепті-кассалық қызмет көрсету) 48 млн теңге артады. Ұсынылған коммерциялық кредитті жүзеге асыру қажет әлде жоқ екенің анықтандар.

Есеп 15. Дельта» компаниясы жайлы келесі мәліметтер белгілі:

- пайызды және салықты төлеуге дейінгі пайда (EBIT) = 125 100 мың. тенге;

- пайдаға салық (T_c) = 0,24;

- қарыз көлемі (тартылған капитал) D= 375 500 мың. тенге;

- тартылған қорды қолданбағандағы активтердің экономикалық рентабельділігі (R_u) = 0,2;

- тартылған қор құны (қарыз) R_d = 0,16.

Компанияның левиреджді қолданбағандағы (V_u) және қолданғандағы (V_l) құның және акционерлік капитал көлемін (E) және оның құның (R_e) анықтандар.

15 есепті шешуге арналған әдістемелік нұсқау.

Модильяни-Миллердің бірінші теоремасына сәйкес, қарыз көздерін қолданбайтын компанияның құны салықсалуды есептегендегі келесі формуламен анықталады:

$$V_u = EBIT * (1 - T_c) / R_u \quad (60)$$

салықтарды есепке ала отырып, пайдаланатын қарыздарда, компанияның құны, (бірінші теоремалары Модильяни-Миллер, ол былай дейді: компанияның капитал құны оның капиталының құрылымына байланысты емес) тең:

$$V_l = V_u + T_c * D \quad (61)$$

Акционерлік капитал құны E V_l және D арасындағы айырмашылық арқылы анықталады. Модильяни-Миллердің екінші теоремасына сәйкес салық салуды қоса алғанда акционерлік компания құны келесі формула арқылы анықталады:

$$R_e = R_u + (R_u - R_d) * (D / E) * (1 - T_c) \quad (62)$$

ТАҚЫРЫП 8 КОРПОРАЦИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚҚА ЖЕТУ ЖОЛДАРЫ

Осы тақырыптың материалдарын зерделеп, сіз білесіз:

- *қаржылық талдаудың мақсаттары, міндеттері, әдістері мен көрсеткіштерін сипаттауға;*
- *қаржылық талдау нәтижелерінің әлеуетті пайдаланушылары мен ақпараттық қамтамасыз ету түрлерін топтастыру;*
- *корпорацияның қаржылық жай-күйін бағалау әдістемесін және талдау кезеңдерінің реттілігін көрсету;*
- *корпорацияның өтімділік, төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығының көрсеткіштерін есептеу;*

8.1 Негізгі теориялық жағдайы

Қаржылық талдау – бұл оның жай-күйі және объективті дәл бейнесін беретін кәсіпорынның қаржылық қызметінің негізгі нәтижелері мен қаржылық жағдайын зерттеу процесі.

Қаржылық талдау қаржылық басқару(менеджмент) және аудиттің елеулі элементі болып табылады. Кәсіпорындардың барлық қаржылық есебін пайдаланушылар іс жүзінде өз мүдделерін оңтайландыру бойынша шешім қабылдау үшін қаржылық талдау әдістерін пайдаланады.

Меншік иелері фирмалардың тұрақтылық жағдайын қамтамасыз ететін капитал табыстылығын арттыру үшін қаржылық есептерді талдайды. Кредиторлар мен инвесторлар өзінің қарыздары мен салымдары бойынша қауіптерін азайту үшін, қаржылық есептерді талдайды. Қабылданатын шешімдердің сапасы толығымен шешімнің аналитикалық негіздеу сапасына тәуелді екенін сеніммен айтуға болады.

Талдау субъектілері ретінде тікелей де, жанама түрде де кәсіпорын қызметінде ақпаратты пайдаланушылар мүдделі болып табылады. Бірінші пайдаланушылар тобына кәсіпорынның меншік иелері жатады, қарыз берушілер (банктер және т. б.), жеткізушілер, клиенттер (сатып алушылар) салық органдары, кәсіпорын қызметкерлері және басшылық.

Екінші топ бухгалтерлік есеп пайдаланушылары– бұл талдау субъектілері, олардың кәсіпорын қызметіне тікелей қызығушылығы жоқ, бірақ келісім-шарт бойынша бірінші топтың мүдделерін, есептілікті пайдаланушыларды, қорғауға тиіс. Бұл – аудиторлық фирмалар, кеңесшілер, биржалар, заңгерлер, баспасөз, қауымдастық, кәсіподақтар.

Қаржылық талдау әдістемесі өзара байланысты үш блоктан тұрады: 1) кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін талдау; 2) кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау; 3) кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің тиімділігін талдау

Қаржылық талдаудың **негізгі мақсаты** кәсіпорынның қаржылық жағдайының объективті және дәл көрінісінің параметрлері беретін негізгі

шағын санын (ең ақпараттық), дебиторлармен және кредиторлармен есебіндегі оның пайдасы мен залалдары, активтер құрылымындағы өзгерістер мен пассивтерді табу болып табылады.

Қаржылық талдаудың негізгі функциялары болып табылады:

- объектінің қаржылық жай-күйін талдауды тиімді(объективті) бағалау;
- қол жеткізілген жай-күйінің себептерін және факторларын анықтау;
- қаржы саласындағы қабылданып жатқан басқарушылық шешімдерді негіздеу және дайындау;
- бүкіл шаруашылық қызметінің тиімділігін арттыру және қаржылық жай-күйін жақсарту резервтерін жұмылдыру және анықтау.

Кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдау әдістерінің белгілі бір жіктелуі бар

1. Шаруашылық қызметін талдаудың классикалық әдістері және қаржылық талдау: шынжырлы орынға қою, арифметикалық айырмашылықтар, теңгерімдік, оқшауланған факторлардың әсерлерін бөлу, пайыздық сандар, дифференциалды, логарифмді, интегралды, қарапайым және күрделі пайыз, дисконттау.

2. Экономикалық статистиканың дәстүрлі әдістері: орта және салыстырмалы шамалар, топтастыру, графикалық, индекстік, динамика қатарларын қарапайым өңдеу әдістері.

3. Байланысты зерттеудің математикалық–статистикалық әдістері: корреляциялық талдау, регрессиялық талдау, дисперсиялық талдау, факторлық талдау, негізгі компонент әдісі, ковариациондық талдау, кластерлік талдау, т. б. әдістері.

4. Эконометрикалық әдістері: матрицалық әдістері, гармоникалық талдау, спектрлік талдау әдістері, өндірістік функциялар теориясының әдістері, салааралық теңгерім теориясының әдістері.

5. Экономикалық кибернетика және оңтайлы бағдарламалау әдістері: жүйелік талдау әдістері, машиналық имитация әдістері, сызықтық бағдарламалау, сызықтық емес бағдарламалау, динамикалық бағдарламалау, дөңес бағдарламалау, және т. б.

6. Операцияларды зерттеу және қабылдайтын шешім теориясының әдістері: графтар теориясының әдісі, ағаш әдістері, байесовтық талдау әдістері, ойындар теориясы, жаппай қызмет көрсету теориясы, желілік жоспарлау және басқару әдістері.

Жүргізіліп отырған кәсіпорында пайдаланылатын әдістерге байланысты қаржылық талдау теориясында мынадай негізгі қаржылық талдау жүйелері ажыратылады:

1. Көлденең (немесе трендовый) қаржылық талдау жекелеген қаржылық көрсеткіштерінің уақыт бойынша динамикасын зерделеуге негізделген. Осы жүйені талдаудың пайдалану процесінде бірқатар кезеңдеріндегі қаржылық есептілігінің жекелеген көрсеткіштерінің өсу қарқыны (өсім) есептеледі және олардың өзгеруінің(немесе трендінің) жалпы тенденциялары анықталады.

2. Тік (құрылымдық) қаржы талдауы қаржылық есептіліктің п/п жекелеген көрсеткіштерінің құрылымдық ыдырауына негізделген. Осы

талдауды жүзеге асыру барысында қаржылық көрсеткіштердің біріктірілген жекелеген құрылымдығын құрайтын үлес салмағы есептеледі.

3. Салыстырмалы қаржылық талдау жекелеген топтардың мәндерінің ұқсас көрсеткіштерінің бір-бірімен салыстыруына негізделген. Осы жүйені пайдалану процесінде талдау абсолюттік және салыстырмалы ауытқулардың салыстырылатын көрсеткіштерінің мөлшерімен есептеледі .

4. Қаржылық коэффициенттерді талдау (R-талдау) кәсіпорындардың қаржы қызметтерінің бір-бірімен әр түрлі абсолюттік көрсеткіштерінің арақатынасын есептеуге негізделген.

5. Интегралды қаржылық талдау жекелеген біріктірілген қаржы көрсеткіштерін қалыптастыру жағдайына неғұрлым тереңдетілген (көпфакторлы) баға алуға мүмкіндік береді.

Қаржылық талдау үшін негізгі ақпарат көзі болып №1 формалы бухгалтерлік теңгерім табылады. Ол қаржылық жай-күйін бағалау және талдаудың үшін ең ақпаратты түрі (4-кестені қараңыз). Оның басты сапасы -ол кәсіпорын мүлкінің құрамы және құрылымы, өтімділік және айналым қаражаттарының айналымдылығы, меншікті капитал және міндеттемелердің жағдайы мен дебиторлық және кредиторлық берешектің динамикасын анықтайды. Теңгерімнің бұл мәліметтері негізделген басқарушылық шешімдердің тиімділігін қабылдау , капиталдың болашақ салымдарының тиімділігін және қаржы қаупінің мөлшерін бағалау үшін негіз болып табылады.

Бухгалтерлік теңгерім – бұл кәсіпорын мүлігінің құны мен қаржыландыру көздері құнын бейнелейтін, белгілі бір уақыт сәтінде қаржылық жағдай туралы иелік етуші бірліктер ақпараты.

Кесте 4 - Бухгалтерлік теңгерімнің құрылымы

АКТИВТЕР	ПАССИВТЕР
1. Ағымды активтер	3 Ағымдағы (қысқа мерзімді) міндеттемелер
Тауарлық - материалдық қорлар	Қысқа мерзімді несиелер және овердрафт
Болашақ кезеңдердің шығыстары	Кредиторлық берешек
Дебиторлық берешек	4 Ұзақ мерзімді міндеттемелер
Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	Несиелер
Ақшалай қаражат	Кейінге қалдырылған салықтар
2. Айналымнан тыс активтер:	5. Меншікті капитал.
Материалдық емес активтер	Жарғылық капитал
Негізгі құралдар	Қосымша капитал
Аяқталмаған күрделі құрылыс	Резервтік капитал
Инвестициялар	Бөлінбеген кіріс (жабылмаған шығын)

Есепті күнге кәсіпорында көрсетілетін мүліктің және борыштық құқықтың құны активтің теңгерімінде көрінеді. Активтер экономикалық ресурстар немесе кәсіпорынның болашақ шығындарды жүзеге асыруының әлеуеті туралы белгілі бір ұсыныс береді.

Меншікті капитал, сонымен бірге кәсіпорынның несиелер, қарыздар мен несиелік берешектері бойынша міндеттемелері теңгерімінің пассивінде көрсетіледі. Осылайша, міндеттемелер (пассивтер) кәсіпорыннан алынған қаражат көлемін және олардың көздерін, ал активтері –бұл құралдарды пайдалану бағыттарын көрсетеді.Активтің жалпы сомасы пассивтің жалпы сомасына тең болуы тиіс.

Теңгерімнің жалпы жиыны теңгерім валютасы деп аталады және шаруашылық жүргізуші субъектінің қаражат мөлшерін сипаттайды.

Корпорацияның қаржылық жай-күйін талдаудың басты міндеттерінің бірі - оның төлем қабілеттілігін анықтау болып табылады. Кәсіпорынның активтері көп болса, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді міндеттемелерге қарағанда,оның **төлем қабілеті бар** болып саналады. Кәсіпорынның қысқа мерзімді міндеттемелерге қарағанда, ағымдағы активтері артық болса,онда ол өтімді болып табылады.

Өтімділік- кәсіпорынның төлем қабілеттілігін сөзсіз білдіреді және үнемі активтер мен міндеттемелер арасындағы жалпы сомасы бойынша да, келіп түсу мерзімі бойынша да теңдікті сақтайды. Кәсіпорынның өтімділігінің мәні өтімділік теңгерімін білдіреді.

Теңгерім өтімділігін талдау оларды өтеу мерзімдері бойынша топтастырылған, пассив бойына міндеттемелерімен, өтімділік дәрежесі бойынша топтастырылған актив құралдарын салыстыруынан туады (5-6-кестені қараңыз).

Кесте 5 - Бухгалтерлік теңгерімнің өтімділік дәрежесі бойынша активтерін топтау

A ₁	Ең өтімді активтер	ақша қаражаттары мен құнды қағаздар (қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар)
A ₂	Тез сатылатын активтер	қысқа мерзімді дебиторлық берешек және басқа да айналым активтері
A ₃	Баяу сатылатын активтер	тауарлық-материалдық қорлар және ұзақ мерзімді инвестициялар (басқа кәсіпорындардың жарғылық капитал салымдарының азайтылған шамасына)
A ₄	Қиын сатылатын активтер	осы тараудың бабын қоспағанда, алдыңғы тобына енгізілген ұзақ мерзімді активтер. Себебі "Айналымнан тыс активтер" бөлімінің қорытындысынан " ұзақ мерзімді қаржылық салымдар" бабы бойынша шамасының тек бір бөлігі ғана шегеріледі, онда қиын сатылатын активтердің құрамында басқа кәсіпорындардың жарғылық капиталға салымдары есепке алынады

Теңгерім өтімділігін анықтау үшін актив және пассив бойынша келтірілген топтардың қорытындыларын салыстырған жөн. Теңгерімнің егер мынадай арақатынастары: $A_1 \geq П_1$; $A_2 \geq П_2$; $A_3 \geq П_3$; $A_4 \leq П_4$ болса, абсолютті өтімді болып саналады.

Кесте 6 - Бухгалтерлік теңгерімнің оларды өтеу мерзімдері бойынша пассивтерін топтау

П ₁	Неғұрлым мерзімді міндеттемелер	кредиторлық берешек, табыстарды төлеу бойынша қатысушыларға берешек және өзге де қысқа мерзімді міндеттемелер
П ₂	Қысқа мерзімді пассивтер	Қысқа мерзімді несиелер мен қарыздар
П ₃	Ұзақ мерзімді пассивтер	Ұзақ мерзімді несиелер мен қарыздар
П ₄	Тұрақты пассивтер	капитал және резервтер, болашақ кезеңдердің кірістері мен алдағы шығындардың резервтері

Басқа сөзбен айтқанда, теңгерім өтімді болып саналады, егер әрбір топ алғашқы үш теңсіздіктер активімен кәсіпорынның міндеттемелер тобын жабады немесе оған тең: кері жағдайда теңгерім өтімсіз болады.

Жоғарыда келтірілген жүйедегі алғашқы үш теңсіздіктерді орындау қажеттілігі төртінші теңсіздікті орындауға әкеп соғады, сондықтан іс жүзінде алғашқы үш топ активі және пассиві бойынша қорытындыларын салыстыру маңызды болып табылады. Төртінші теңсіздік "теңестіргіш" сипатында және сол уақытта оның терең экономикалық мәні бар: оның орындалуы кәсіпорынның меншікті айналым қаражаты болған кезде қаржылық тұрақтылықтың сақталған ең төменгі шарттары туралы куәландырады.

Инвестицияларды салу мақсатында кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдай отырып, төлем қабілеттілігі және өтімділігінің салыстырмалы көрсеткіштерін пайдаланады.

Өйткені ағымдағы активтерді қолма-қол ақшаға айналдыру дәрежесі бірдей емес, отандық және әлемдік тәжірибеде төрт салыстырмалы өтімділік көрсеткішін есептейді:

1. Мерзімді міндеттемелердің үлесін көрсететін абсолюттік өтімділік коэффициенті ($K_{АБЛ}$) қажет болған жағдайда тез іске асырылатын, қысқа мерзімді қаржылық салым және ақша қаражаттарымен жабылуы мүмкін. Оңтайлы мәні 0,2-0,25

$$K_{АБЛ} = \text{неғұрлым өтімді активтер} / (\text{неғұрлым мерзімді міндеттемелер} + \text{қысқа мерзімді міндеттемелер})$$

2. Кәсіпорынның мерзімді міндеттемелерінің қандай да бір бөлігін көрсететін. өтімділіктің ($K_{КЛ}$) сыни (аралық) коэффициенті қысқа мерзімді дебиторлық берешекті толық өтеу жағдайында жаба алады. Оңтайлы мәні 0,7-0,8.

$$K_{КЛ} = (\text{неғұрлым өтімді} + \text{тез сатылатын активтер}) / (\text{неғұрлым мерзімді міндеттемелер} + \text{қысқа мерзімді міндеттемелер})$$

3. Мерзімді міндеттемелердің үлесін көрсететін ағымдағы өтімділік коэффициенті (жабу) ($K_{П}$), қолда бар қорларды іске асыру және қысқа

мерзімді дебиторлық берешекті өтеу жағдайда жабылуы мүмкін. Оңтайлы мәні 1-2.

$$K_{ТД} = \frac{\text{(неғұрлым өтімді активтер + тез сатылатын активтер + қорлар)}}{\text{(неғұрлым мерзімді міндеттемелер + қысқа мерзімді міндеттемелер)}}$$

4. Құралдарды (КЛМС) жұмылдыру кезіндегі өтімділік коэффициенті қажет болған жағдайда, қысқа мерзімді борыштарды жабу үшін, оларды сатуға материалдық-өндірістік қорларының жеткіліктілігін сипаттайды. Оңтайлы мәні 0,5-0,7.

$$K_{ЛМС} = \frac{\text{қорлар}}{\text{(неғұрлым мерзімді міндеттемелер + қысқа мерзімді міндеттемелер)}}$$

Қаржылық тұрақтылық - нарықтық экономикалық жағдайда кәсіпорынның қаржы-экономикалық қызметінің ең маңызды сипаттамасы. Егер кәсіпорын қаржылық тұрақты болса, онда оның сол бейіндегі басқа кәсіпорындардың алдында инвестицияға тарту, несие алу, таңдау, жеткізушілер мен білікті кадрларды іріктеуде артықшылығы бар. Ақырында, ол мемлекетпен және қоғаммен қақтығыс жасамайды, өйткені бюджетке салықтарды, әлеуметтік қорларға төленетін жарналарды, жұмысшылар мен қызметкерлерге- жалақы, акционерлерге дивидендтерді уақтылы төлейді, ал банктерге несиелерді қайтару мен пайыздарын төлеу бойынша кепілдік береді.

Қаржылық тұрақтылық дегеніміз уақытында меншікті және қарыз қаржы құралдары арасындағы тепе-теңдік жағдайын сақтайтын кәсіпорынның төлем қабілеттілігі. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының сыртқы көрінісі болып төлем қабілеттілігі табылады. Егер өзінде бар ақшалай қаражаты, қысқа мерзімді қаржылық салымдары (бағалы қағаздар және басқа да кәсіпорындарға уақытша қаржылық көмегі) және белсенді есептеулері (дебиторлық есептеулер) оның қысқа мерзімді міндеттемелерін жабатын болса, кәсіпорын қабілетті болып саналады.

Абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштерінің көмегімен кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау.

- Абсолютті көрсеткіштерге кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы бағалау кезінде жатады:

- қорлар мен шығындардың жалпы шамасы;

- қорлар мен шығындардың жалпы шамасы;

Қорлар мен шығындарды қалыптастыру көздерін сипаттау үшін әр түрлі көздердің түрлерін көрсететін бірнеше көрсеткіштер пайдаланылады:

1) өзіндік айналым капиталы (E^C)

2) меншікті айналым және ұзақ мерзімді (E^T) қарыз капиталы меншікті айналым капиталының (E^C) түріндегі сомасы және ұзақ мерзімді несиелер мен қарыздар (K^T);

3) қаражат қорларды қалыптастыру (E^{Σ}) үшін барлық негізгі көздері меншікті айналым капиталының (E^C) түріндегі сомасы, ұзақ мерзімді (K^T) (K^t) қысқа мерзімді несиелер және қарыздар);

Қорларды қалыпты жабудың көзі -төлеу мерзімі жетпеген, сонымен бірге жабдықтаушыларға тауарлы-материалдық құндылықтар (r^P) үшін берешек. Теңгерімдегі осындай берешектің мөлшері бөлінбейді, бірақ аналитикалық бухгалтерлік есеп деректері бойынша белгіленуі мүмкін. Осы көрсеткішті ұлғайту шамасына қаржы көздерін құрайтын қорлардың жалпы сомасын арттыру қажет:

$$E^{\Sigma} = E^C + K^T + K^t + r^P \quad (63)$$

Қаражат көздерінің үш жеткіліктілікті көрсеткіштеріне оларды қормен қамтамасыз етудің үш көрсеткіштері сәйкес келеді, (сатып алынған құндылықтарға ҚҚС қоса алғанда):

меншікті айналым капиталының - артығы (+) немесе жетіспеушілігі (-):

$$\pm E^C = E^C - Z; \quad (64)$$

- меншікті айналым және ұзақ мерзімді қарыз капиталының артығы (+) немесе жетіспеушілігі (-):

$$\pm E^T = E^T - Z = (E^C + K^T) - Z \quad (65)$$

-негізгі көздерінің жалпы шамасының қаражат қорларын қалыптастыру үшін артығы (+) немесе жетіспеушілігі (-):

$$\pm E^{\Sigma} = E^{\Sigma} - Z = (E^C + K^T + K^t + r^P) - Z \quad (66)$$

Осы көрсеткіштердің көмегімен үшкомпонентті қаржылық жағдайының түрі анықталады $S(E) = \begin{cases} 1, \text{если } E > 0 \\ 0, \text{если } E < 0 \end{cases}$

Абсолюттік көрсеткіштер әдісін пайдалану кезіндегі қаржылық тұрақтылықтың төрт түрі:

1. Қаржылық жай-күйінің абсолюттік тұрақтылығы. $\pm E^C \geq 0, \pm E^T \geq 0, \pm E^{\Sigma} \geq 0$, яғни $S = \{1, 1, 1\}$;

2. Қаржылық жай-күйінің қалыпты тұрақтылығы. $\pm E^C \leq 0, \pm E^T \geq 0, \pm E^{\Sigma} \geq 0$, яғни $S = \{0, 1, 1\}$;

3. Тұрақсыз қаржылық жағдайы: $\pm E^C \leq 0, \pm E^T \leq 0, \pm E^{\Sigma} > 0$. яғни $S = \{0, 0, 1\}$;

4. Дағдарыстық қаржылық жай-күйі: $\pm E^C \leq 0, \pm E^T \leq 0, \pm E^{\Sigma} \leq 0$, яғни $S = \{0, 0, 0\}$.

Қаржылық тұрақтылықтың бұл талдау әдісі ыңғайлы, дегенмен, ол объективті емес және қаржылық тұрақтылығына әсер ететін факторлардың тек сыртқы жағын анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның қаржылық жай-күйінің тұрақтылығы- қаржылық коэффициенттердің салыстырмалы көрсеткіштер жүйесімен сипатталады (7-кестені қараңыз).

Кесте 7 - Корпорацияның қаржылық тұрақтылығының салыстырмалы көрсеткіштері

№ п/п	Коэффициенттің атауы	Коэффициенттің мәні	Есептеу формуласы	Тиімді мәні
1	Қаржылық тәуелсіздік коэффициенті (автономия коэффициенті)	жарғылық қызметті жүзеге асыру үшін кәсіпорынның жалпы барлық қаражат сомасынан авнсыланған СК үлесін көрсетеді.	$K_a = \text{СК} / \text{ВБ}$ (ВБ - валюта балансы)	$K_a > 0,5$
2	Қарыз және жеке капиталдың арақатынас коэффициенті (қаржылық белсенділік коэффициенті)	1 теңге меншікті капиталдың активтеріне салынған қанша қарыз капиталы тартылғанын көрсетеді	$K_{3/c} = (K^o + K^t) / \text{СК}$	$K_{3/c} < 1$
3	Маневрлеу коэффициенті	Кәсіпорынның ұзақ мерзімді қаржыландыру көздерінің қандай оларға еркін маневр жасайтын үлесі мобильді формада екенін көрсетеді.	$K_m = E^c / \text{СК}$	$K_m > 0,5$
4	Айналым активтерінің қамтамасыз етілу коэффициенті СОК	Айналым активтерінің меншікті айналым капиталымен қаншалықты қамтамасыз етілгенін көрсетеді	$K_c = E^c / R^a$	$K_c > 0,1$
5	Қорлармен қамтамасыз етілу коэффициенті СОК	Қорлардың меншікті айналым капиталымен қаншалықты қамтамасыз етілгенін көрсетеді	$K_o = E^t / Z$ (қорлар)	$K_o > 0,6-0,8$

8.2 Бақылау сұрақтары

1. Қаржылық менеджер қызметінде қаржылық талдау рөлі қандай?
2. Қаржылық талдаудың негізгі есебін атаңдар.
3. Қаржылық талдаудың сыртқы субъектісін атаңдар.
4. Қандай кәсіпорын төлемқабілетсіздік болып табылады?
5. Корпорацияның қаржылық тұрақтылығын және өтімділігін талдау қалай жүргізіледі?
6. Қандай жағдайда корпорация қаржылық тұрақсыз болып есептеледі?

8.3 Тесттік сауалдар

1. Қаржылық талдау міндеттерін атаңыз:
А) қаржылық жағдайы көрсеткіштерінің өзгерістерін анықтау;

- В) кәсіпорынның қаржылық жағдайына әсер ететін анықтау факторлары;
- С) қаржылық жағдайын сандық және сапалы өзгерістер бағалау,
- кәсіпорынның қаржылық жағдайы белгілі бір күнге бағалау;
- Д) кәсіпорынның қаржылық жай-күйінің өзгер үрдістерін анықтау;
- Е) барлық жауаптар дұрыс.

2. Қаржылық жағдайын жүргізу үшін талдау ақпарат көзі болып табылады:

- А) бухгалтерлік баланс;
- В) кірістер және шығыстар туралы есеп;
- С) ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп;
- Д) ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп;
- Е) жоғарыда аталғандардың барлығы.

3. Қандай арақатынаста топ активтері мен міндеттемелердің балансы кәсіпорынға өтімді болып саналады:

- А) $A_1 \geq P_1$; $A_2 \geq P_2$; $A_3 \geq P_3$; $A_4 \leq P_4$;
- В) $A_1 \geq P_1$; $A_2 \leq P_2$; $A_3 \geq P_3$; $A_4 \leq P_4$;
- С) $A_1 \geq P_1$; $A_2 \geq P_2$; $A_3 \leq P_3$; $A_4 \leq P_4$;
- Д) $A_1 \geq P_1$; $A_2 \geq P_2$; $A_3 \geq P_3$; $A_4 \geq P_4$;
- Е) $A_1 \leq P_1$; $A_2 \geq P_2$; $A_3 \geq P_3$; $A_4 \leq P_4$.

4. Абсолюттік өтімділік коэффициенті көрсетеді:

- А) корпорацияның қандай қысқа мерзімді міндеттемелер бөлігі ақша қаражаттарымен және қысқа мерзімді қаржылық салыммен өтеуі мүмкін;
- В) корпорацияның қандай барлық бөлігінің міндеттемелері жақын арада өтеуі мүмкін;
- С) корпорацияның ұзақмерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі жақын арада өтеуі мүмкін;
- Д) корпорацияның қысқамерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі барлық айналым активтерін мобилизациялауда өтеуі мүмкін;
- Е) корпорацияның қысқамерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі абсолютті өтімді және тез өткізілетін активтерді мобилизациялауда өтеуі мүмкін.

5. Сыни өтімділік коэффициенті көрсетеді:

- А) корпорацияның қысқамерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі жақын арада өтеуі мүмкін;
- В) корпорацияның қандай барлық бөлігінің міндеттемелері жақын арада өтеуі мүмкін;
- С) корпорацияның ұзақмерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі жақын арада өтеуі мүмкін;
- Д) корпорацияның қысқамерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі барлық айналым активтерін мобилизациялауда өтеуі мүмкін;
- Е) корпорацияның қысқамерзімді міндеттемелерінің қандай бөлігі абсолютті өтімді және тез өткізілетін активтерді мобилизациялауда өтеуі мүмкін.

6. Ағымдағы өтімділік коэффициенті:

- А) қысқа мерзімді міндеттемелердің қандай бөлігі дереу өтелуі мүмкін екенін көрсетеді;

В) қолда бар қорларды іске асыруда және қысқа мерзімді дебиторлық берешектің жабылған жағдайын өтеуде мерзімді міндеттемелердің үлесін көрсетеді;

С) ұзақ мерзімді міндеттемелердің қандай бөлігі дереу өтелуі мүмкін екенін көрсетеді;

Д) кәсіпорынның тәуелсіз қаржылық жағдайын қарыз көздерінен сипаттайды;

Е) кәсіпорынның іскерлік белсенділігін сипаттайды.

7. Бірінші кәсіпорынның автономия коэффициенті 0,98 тең, екінші – 0,25, үшінші – 0,35 және төртінші – 0,1. Қандай кәсіпорындарды теориялық тұрғыдан жеткілікті автономия коэффициенті деп санауға болады (оңтайлы құны жоғары мәні бар):

А) бірінші

В) екінші

С) үшінші

Д) төртінші

Е) барлық кәсіпорындарда бұл көрсеткіш төмен оңтайлы

8. Тез және аз шығынмен қолма-қол ақша активтерін түрлендіру үшін корпорациялардың қабілеті, уақыт міндеттемелерін өтеу кезеңіне сәйкес келетін бұл:

А) корпорацияның несиеқабілеті

В) корпорацияның өтімділігі

С) корпорацияның төлемқабілеті

Д) корпорацияның іскерлік белсенділігі

Е) корпорацияның дәрменсіздігі

9. Корпорацияның қызмет көрсету және тиімді несие пайдалануға қарыз алушының қабілеті, яғни, оған негізгі борышты және пайыздарды қоса алғанда, оның өтеу туралы уақтылы төлемдерді, жасау - бұл:

А) корпорацияның нарықтық белсенділігі

В) корпорацияның өтімділігі

С) корпорацияның несиеқабілеті

Д) корпорацияның іскерлік белсенділігі

Е) корпорацияның дәрменсіздігі

10. Корпорацияның қабілеті және толық сауда, несие және басқа да төлем операциялар сипатына байланысты туындайтын өз қаржылық міндеттемелерін уақтылы орындау - бұл:

А) корпорацияның нарықтық белсенділігі

В) корпорацияның өтімділігі

С) корпорацияның несиеқабілеті

Д) корпорацияның іскерлік белсенділігі

Е) корпорацияның төлемқабілеті

8.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Үш кәсіпорын берілген балансын (мың теңге) қоолдана отырып, жылдың басы мен соңындағы абсолютті өтімділік коэффициентін есептеңіз, жыл аяғында абсолютті өтімділік коэффициентінің көлемі қай кәсіпорында көбірек қысқарды және қай кәсіпорында осы көрсеткішті жеткілікті деп санауға болады.

	А кәсіпорыны		В кәсіпорыны		С кәсіпорыны	
	Жыл басында	Жыл аяғында	Жыл басында	Жыл аяғында	Жыл басында	Жыл аяғында
АКТИВ						
Негізгі қорлар	5250	7200	5803	5615	5560	7684
Ағымдағы активтер, соның ішінде	9750	10800	3713	2738	9419	10156
-өндірістік қорлар	3450	3600	1260	942	3449	3534
-дайын өнім	900	810	398	92	879	808
-ақшалай қаражаттар және қысқа мерзімді қаржылық салымдар	1350	1080	346	516	1405	1217
-дебиторлық берешек	2775	4140	1075	592	2876	3666
ПАССИВ						
Меншікті қор көздері	9000	10440	6949	6698	9080	10363
Тартылған қорлар, в т.ч.	6000	7560	2567	1655	5899	7477
-банктің қысқа мерзімді ссудалары	2805	4140	1290	680	2828	888
-несие берушілермен есептесу	3075	3420	1349	975	3069	6500

Есеп 2. №1 тапсырмасында көрсетілген кестедегі мәліметтер бойынша А кәсіпорнындағы ағымдағы өтімділік коэффициенті жылдың аяғында қаншаға өзгеретінін анықтаңыз, егер оның есепті жыл кезіндегі нормативтік қоры 450 мың теңгеге қысқарса.

Есеп 3. №1 есепте берілген кестедегі керекті мәліметтерді қолдана отырып, жыл аяғында кәсіпорындардың маневрлік коэффициентін есептеңіз, және қай кәсіпорында ағымдағы активтерді қалыптастыру үшін меншікті капиталдың 30% астамын жұмсағанын көрсетіңіз.

Есеп 4. Барлық үш кәсіпорынның сыртқы кредиторлар мен инвесторларға тәуелділік деңгейін анықтандар, ол үшін тәуелсіздік коэффициентін қолдаңыңыз (№ 1 тапсырмадағы кестедегі мәліметтерді пайдаланыңыз).

Есеп 5. № 1 тапсырмасында берілген кестедегі мәліметтерге негізделе отырып, «А» кәсіпорынындағы меншіктің қалыптасу көздерінің құрылымы мен динамика құрамына талдау жасап, келесі кестеге толтырыңыз:

Актив	Жыл басында		Жыл аяғында		Өзгерістер (+, -)		Пунктердегі құрылым өзгерістері
	мың. тенге	% барлығы	мың. тенге	% барлығы	мың. тенге	% жыл басы	

Есеп 6. № 1 тапсырмасында берілген кестедегі мәліметтерге негізделе отырып, «В» кәсіпорындағы меншіктің қалыптасу көздерінің құрылымы мен динамика құрамына талдау жасап, келесі кестеге толтырыңыз:

Пассив	Жыл басында		Жыл аяғында		Өзгерістер (+, -)		Пунктердегі құрылым өзгерістері
	мың. тенге	% барлығы	мың. тенге	% барлығы	мың. тенге	% жыл басы	

Есеп 7. Берілген үш фабриканың балансы бойынша жүргізу керек (мың теңге): 1) өтімділік деңгейі бойынша ағымдағы активтердің классификациясын (орташа өтімді, тез өтімді, ақырын өтімді, қиын өтімді) және активтердің жалпы көлеміндегі әр топтың үлесін анықтандар; 2) міндеттемелерді пассив бөліміндегі міндеттемелердің өтелуі бойынша өсу деңгейімен топтастырындар (орта мерзімді, қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді, тұрақты пассивтер)

Көрсеткіштер	Фабрика 1	Фабрика 2	Фабрика 3
АКТИВ			
Негізгі қорлар	204870	213700	157980
Ұзақ мерзімді қаржылық салымдар	50	0	30
«Айналымнан тыс активтер» бөлімі бойынша қорытынды	204920	213700	158010
Запасы	24730	51990	36220
Дебиторлық берешек, олар бойынша төлемдер			
- Есепті күннен кейін 12 ай ішінде	850	920	1700
- Есепті күннен кейін 12 айдан аса	24490	22600	37200
Қысқа мерзімді қаржылық салымдар	380	0	530
Ақшалай қаражаттар	2290	1300	8760
«ағымдағы активтер» бөлімі бойынша қорытынды	52740	76810	84410
ПАССИВ			

Жарғылық капитал	2800	15000	3500
Қосымша капитал	206610	157300	146510
Резервті капитал	0	3750	480
Жинақтау қоры	20020	22520	15900
Әлеуметтік сала қоры	400	0	6300
Мақсатты қаржыландыру	120	100	760
Өткен жылдардағы таратылмаған пайда	3020	750	7620
Есепті жылдағы таратылмаған пайда	0	12100	980
<i>«Капитал және резерв» бөлімі бойынша қорытынды</i>	232970	211520	182020
Банктердің ұзақ мерзімді кредиттері	0	0	0
Басқа да ұзақ мерзімді пассивтер	0	0	0
<i>«Ұзақмерзімді міндеттемелер» бөлімі бойынша қорытынды</i>	0	0	0
Қысқамерзімді кредиттер	0	1600	0
Кредиторлық берешек	23390	61300	58100
Дивидент бойынша есептесулер	0	0	0
Болашақ кезеңдердің кірісі	0	400	80
Тұтынушылар қоры	0	9700	1100
Болашақ шығындардың резерві	280	5470	1120
Өзге де қысқа мерзімді пассивтер, есепті күннен бастап 12 ай ішінде өтелетін	1020	520	0
<i>«Қысқа мерзімді міндеттемелер» бөлімі бойынша қорытынды</i>	24690	78990	60400

Есеп 8. № 7 қажетті кестелік деректерді есептеу үшін пайдалана отырып, Қандай кәсіпорында ең жоғарғы қаржылық тұрақтылығы барын талдау (абсолюттік және салыстырмалы көрсеткіштерін анықтау).

Есеп 9. А компаниясы актив пен пассив балансының келесі топтастырылуы жайлы мәлімет берді:

Актив позициясы	Жыл басында	Жыл аяғында	Пассив позициясы	Жыл басында	Жыл аяғында
Орташа өтімді активтер	1200	4700	Өте жедел пассивтер	1200	2540
Жедел өтімді активтер	3000	1380	Қысқа мерзімді пассивтер	40	20
Ақырын өтімді активтер	2500	2530	Ұзақ мерзімді пассивтер	110	90
Қиын өтімді активтер	25500	25570	Тұрақты пассивтер	30850	31530
БАЛАНС	32200	34180	БАЛАНС	32200	34180

Баланс өтімділігін талдаңыз.

ТАҚЫРЫП 9 КОРПОРАЦИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ДӘРМЕНСІЗДІГІ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ САУЫҚТЫРУ

Осы тақырыптың материалдарын зерделеп, сіз білесіз:

- *корпорациясының банкроттыққа ұшырауының негізгі түрлерін сипаттау;*
- *сыртқы және ішкі дәрменсіздік себептерін атау;*
- *сол немесе өзге банкроттық рәсімін жүргізу қажеттілігін негіздеу;*
- *банкроттыққа ұшырау ықтималдығын бағалау.*

9.1 Негізгі теориялық жағдайы

Экономикалық әдебиеттерде банкроттық термині кеңінен пайдаланылады, бірақ, қатаң айтқанда, бұл фактіні тек сот шешіміне ғана айтуға мүмкіндік береді. Сондықтан, қаржылық қиындықтар туындаған компаниялардың банкроттыққа әкелу мүмкіндігі туралы дұрыс айту керек. Ажыратады:

- *экономикалық дәрменсіздік*, онда іске асыру және іске асырмау қызметінен болған кірістер жалпы шығыстарды өтемейді. Жаңа капиталдың ағыны және елеулі экономикалық өзгерістерді әрі қарай жүзеге асыруға мүмкіндік береді;

- *төлем қабілетсіздігі*, онда болған ақшалай қаражат ағымдағы төлемдердің келе жатқан уақыты бойынша кредиторлардың талаптарын қанағаттандыруға жетіспейді. Жаңа капитал ағыны немесе төлемді кейінге қалдыру компанияның аман қалуына мүмкін мүмкіндікті береді;

- *банкрот алдындағы төлем қабілетсіздігі*, ол активтерді нарықтық бағалау үстінен (теңгерімсіздік) барлық кредиторлық берешекті асыра теңгерімдік бағалаумен сипатталады;

- *банкроттық* төрелік сотпен танылады. Синонимі -дәрменсіздік термині болып табылады.

Заңда банкрот дегенді (дәрменсіздігіне байланысты) борышкердің (кәсіпорынның немесе азаматтың) кредиторлар талаптарын қанағаттандыру қабілетсіздігі деп түсінуге болады: 1) ақша міндеттемелері бойынша (тауарлар, жұмыстар, қызметтер), 2) бюджетке және бюджеттен тыс қорларға міндетті төлемдер бойынша (салықтар, алымдар, жарналар және т. б.). Несие беруші, осылайша, не басқа кәсіпорын, не мемлекет (салық органдары) болуы мүмкін. Бұл әсіресе өзекті болып отыр, себебі көптеген кәсіпорындар осындай ақша ағындарының өту сызбасын пайдаланады және өзара борыштарды бөлу кезінде кәсіпорын өз жұмысын жалғастырады, өнімді өткізуге (оның ішінде экспортқа), бірақ салық салу базасы нөлге ұмтылады немесе салықтарды төлеу үшін ақшалай қаражат жоқ.

Банкроттық себептері:

- шаруашылық қызметін қалыпты жүзеге асыруға кедергі келтіретін корпорацияның қаржылық тұрақтылығын елеулі бұзу;

- оның ақша ағындары көлемінің ұзақ уақытқа салыстырмалы түрдегі елеулі теңгерімсіздігі;

- оның активтерінің төлем қабілетсіздігінен корпорацияның ұзақ мерзімді төлемсіздігі.

Банкроттық институт еліміздің экономикасын дамыту үшін тұтастай алғанда дәрменсіз қаржылық корпорациялар қызметінің теріс күшінің салдарынан мемлекеттік реттеудің ауқымды мәні болып табылады. Бұл теріс салдар келесі теріс сәттерімен сипатталады:

1) дәрменсіз қаржы корпорациясы табысты жұмыс істейтін корпорациялар үшін – олардың серіктестеріне өз қызметтері барысында елеулі экономикалық залал келтірместен елеулі қаржылық қауіптерді жинақтайды;

2) қаржылай дәрменсіз корпорация мемлекеттік бюджет және бюджеттен тыс қорлар кіріс бөлігін қалыптастыруды қиындатады;

3) қаржылай дәрменсіз корпорация тауарлай және ақшалай түрде оған берілген несиелік ресурстарды тиімсіз пайдалана отырып, капиталға кәсіпкерлік саласында пайдаланылатын жалпы пайда нормасын төмендетуге әсер етеді;

4) мұндай корпорациялар қаржылық қиындықтарға байланысты,өзінің шаруашылық қызметінің көлемін еріксіз қысқарта отырып,елімізде әлеуметтік шиеленісті күшейте отырып, сол арқылы жұмыс орындарының санын қысқартуды жүргізеді.

Банкроттық туралы түсінік әр түрлі түрлерімен сипатталады.

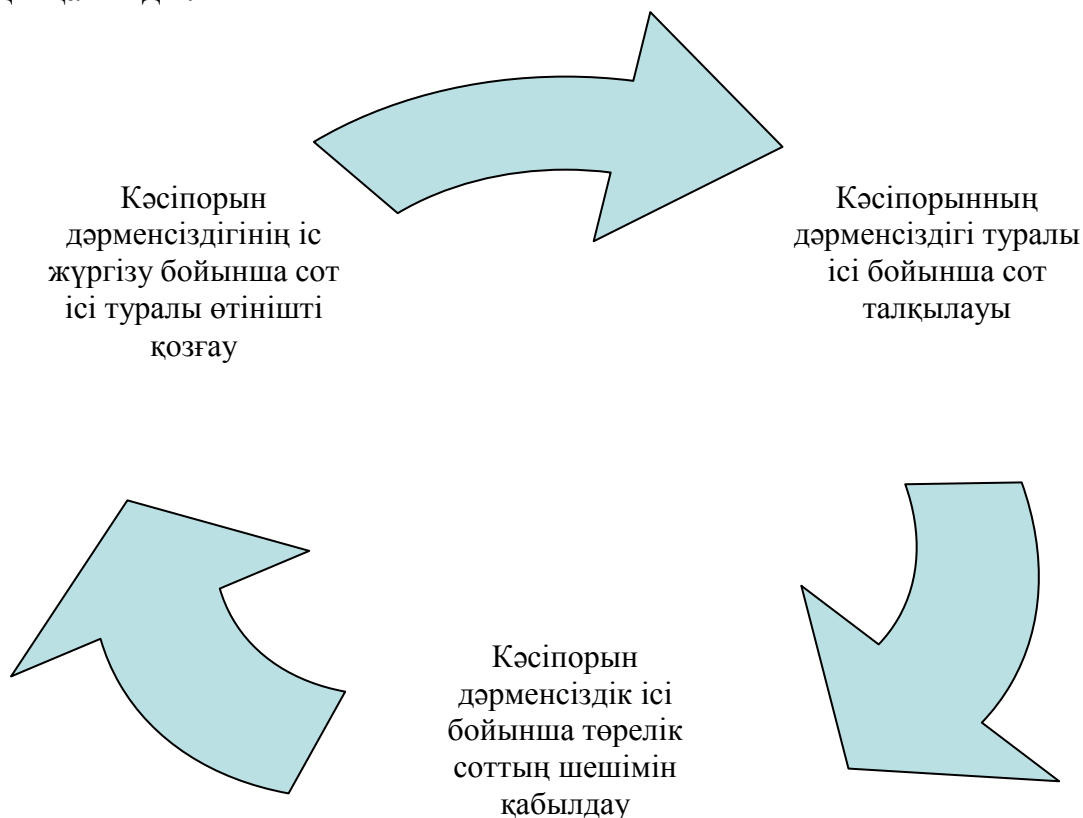
1. *Нақты банкроттық.* Ол кәсіпорынның алдағы кезеңдегі өзінің қаржылық тұрақтылығын қалпына келтіруге толық қабілетсіздігі және пайдаланылатын капиталдың нақты шығындарының күшіне төлем қабілеттілігін сипаттайды. Капиталдың апатты шығынының деңгейі кәсіпорынға алдағы кезеңде тиімді шаруашылық қызметін жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді, соның салдарынан ол банкрот деп заңды жарияланады.

2. *Техникалық банкроттық.* Кәсіпорынның төлеуге қабілетсіздігінің жай-күйі оның дебиторлық берешегін елеулі кешіктіруіне байланысты сипатталады. Бұл ретте ДБ мөлшері ҚТ мөлшерінен асатын болса, ал оның активтерінің сомасы қаржылық міндеттемелер көлемінен айтарлықтай асып түседі. ТБ- кәсіпорынды басқарудың тиімді дағдарысынан, әдетте оның заңды банкроттыққа ұшырауына әкелмейді.

3. *Қасақана банкроттық.* Ол кәсіпорын басшысы немесе меншік иелерінің оның төлем қабілетсіздігін әдейі құруымен сипатталады; жеке мүддесі үшін кәсіпорынға экономикалық залал келтіреді. Қасақана банкроттықтың анықталған фактілері қылмыстық тәртіпте қудаланады.

4. *Жалған банкроттық.* Ол өзінің міндеттемелерін кейінге қалдыру үшін немесе несиелік берешектің сомасына жеңілдіктер алу үшін, несие берушілерді адастыру мақсатында, кәсіпорыннан дәрменсіздігі туралы көрінеу жалған хабарландыру алуды сипаттайды. Осындай іс-әрекеттер, сондай-ақ қылмыстық тәртіпте қудаланады.

Кәсіпорынды банкрот деп танудың шарттары мен тәртібі белгілі бір заңнамалық рәсімдерге негізделеді, 14-суретте көрсетілгендей олар мынадай сатыларды қамтиды.

Сурет 14 –Корпорацияны банкрот деп тану сатылары

Қаржылық басқарудың дағдарысқа қарсы саясаты оны дағдарыс жағдайынан шығуды қамтамасыз ететін, кәсіпорынның қаржылық жағдайының сауықтыру механизмдерін енгізетін және алдын-ала диагностикада банкроттық қауіп әдістерінің жүйесін әзірлейтін кәсіпорынның жалпы қаржылық стратегиясының бір бөлігі болып табылады.

Банкроттық қауіп кезінде кәсіпорынның дағдарысқа қарсы қаржылық басқару саясатын қалыптастыру мен іске асыруының кезеңдері:

- 1) оның дағдарысының даму белгілерін ертерек анықтау мақсатында, кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақты мониторингін жүзеге асыру;
- 2) кәсіпорынның дағдарыс ауқымының жай-күйін анықтау;
- 3) дағдарысты дамытуға негізделетін негізгі факторларды зерттеу;

Кәсіпорынның дағдарыстық қаржылық жай-күйінен шығаруға бағытталған тұрақтандыру шараларының жүйесінде оны қалпына келтіру (санациялау) маңызды рөл беріледі.

Санация- бөгде тұлғалардың көмегімен іске асырылатын және кәсіпорын-борышкерді банкрот және оны жою туралы хабарландыруларды болдырмауға бағытталған кәсіпорынды қаржылық сауықтыру бойынша шаралар жүйесін білдіреді.

Кәсіпорындарды санациялау үш негізгі жағдайларда жүргізіледі:

- кредиторлардың банкроттық туралы ісі қозғалғанға дейін, егер кәсіпорын дағдарыс жағдайынан шығу әрекетінде өз бастамасы бойынша сыртқы көмекке жүгінсе;

- егер кәсіпорын өзінің банкроттығы туралы өтінішпен төрелік сотқа өзі хабарласып, бір мезгілде өзін санациялау шарттарын ұсынса;

- егер оның бюджет алдындағы міндеттемелерін өтеу және борышкерге кредиторлар талаптарын қанағаттандыруға тілек білдірушілерден келіп түскен ұсыныстарға санациялауды өткізу туралы шешімді төрелік сот шығарса.

санациялау түрі оның көмегімен негізгі мақсаттарына қол жеткізетін механизмді сипаттайды.

-1. Оның борышын қайта қаржыландыруға бағытталған кәсіпорынның санация түрлері:

- бюджет қаражаты есебінен дотациялар мен субвенциялар

- мемлекеттік жеңілдікті несиелер беру

- мақсатты банктік несиелер

- басқа заңды тұлғаға борышты аудару

- қысқа мерзімді несиелерді ұзақ мерзімді несиелерге қайта құрылымдау

- санатор кепілдігімен берілген облигациялар және басқа борыштық

бағалы қағаздар

- санатор-кредитормен қарыз бөлігін есептен шығару

- санацияланатын кәсіпорынға несиелер бойынша коммерциялық банктерден берілетін мемлекеттік кепілдік

2. оның қайта құрылымдауына (қайта құрылуына) бағытталған кәсіпорынның санация түрлері

- біріктіру

- сіңіру

- бөлу

- ашық акционерлік қоғамға түрленуі

- жалға беру

- жекешелендіру

Санациялау мақсаты-сыртқы қаржылық көмек немесе қайта ұйымдастыру іс-шаралары арқасында шаруашылық қызметін қалпына келтіруге және кәсіпорын-борышкерді банкротынан кейін оны жою туралы хабарландыруларын болдырмауға қол жеткізілгендігі болып саналады.

Қаржылық талдау мақсаттарының бірі— кәсіпорынның банкроттық белгілерін уақтылы анықтау. Банкроттық кәсіпорынның төлем қабілеттілігіне байланысты.

Кәсіпорындар банкроттық ықтималдылығын болжау үшін дамыған капиталистік елдерде көпмөлшерлі дискриминанттық талдауы негізінде әзірленген Альтман, Лис, Таффлер, Тишоу және т. б. батыс экономистерінің негізінде экономикалық-математикалық модельдері қолданылады.

1968ж. Профессор Э. Альтман несиелер қабілеттілігін (Z-шот) индексін мультипликативтік дискриминанттық талдау аппаратының көмегімен әзірледі, ол шаруашылық жүргізуші әлеуетті банкроттар субъектілерінің арасында ерекшелуге мүмкіндік береді.

22 аналитикалық коэффициенттердің көмегімен банкроттыққа ұшыраған американдық фирмалардың қаржылық жай-күйін зерттеу және сол саладағы өркендеген кәсіпорындардың тиісті көрсеткіштерімен және ұқсас ауқымымен оларды салыстыру 5 негізгі көрсеткіштерін анықтауға және банкроттыққа ұшырауын анықтау ықтималдығына тәуелді олардың салмақтық мәндері анықтауға мүмкіндік берді:

$$Z\text{-шот} = 1.2x_1 + 1.4x_2 + 3.3x_3 + 0.6x_4 + 0.999x_5 \quad (67)$$

x_1 , x_2 , x_3 және x_5 көрсеткіштері қайта инвестициалық пайдадан пайыздарды, салықтарды төлеу пайдасына дейін, өнімді сатудан түскен түсімнен барлық активтер сомасына меншікті айналым капиталының қатынасы ретінде дәйекте есептеледі. x_4 көрсеткіші меншікті және тартылған капитал ара қатынасы ретінде анықтайды.

Егер Z-шоты 1,8-ден аз болса, кәсіпорынның банкроттық ықтималдығы өте жоғары; оның 1,9-дан 2,7-ге дейін мәні шегінде- банкроттық ықтималдығы орташа; мәні 2,8-ден 2,9-ға дейін - банкроттық ықтималдығы үлкен емес; 3,0 мәні кезінде- банкроттық ықтималдығы болмашы ғана аз.

1972 ж. Лис Z-шотының Ұлыбритания үшін формуласын әзірледі:

$$Z - \text{шот} = 0,063 \chi_1 + 0,092 \chi_2 + 0,057 \chi_3 + 0,001 \chi_4 \quad (68)$$

онда x_1 = айналым капиталы/барлық активтердің
 x_2 = өткізуден түскен пайда/барлық активтердің
 x_3 = бөлінбеген пайда/барлық активтердің
 x_4 = меншікті капитал

Бұл формула банкроттық ықтималдығының ең төменгі шекті мәні 0,037-ге тең.

1977 ж. Британдық ғалымдар Р. Таффлер мен Г. Тишоу Z-шотының төрт факторлы моделін ұсынды:

$$Z\text{-шот} = 0,53x_1 + 0,13x_2 + 0,18x_3 + 0,16x_4 \quad (69)$$

онда x_1 = өткізуден түскен пайда/қысқа мерзімді міндеттемелер
 x_2 = айналым активтері/міндеттемелер сомасы
 x_3 = қысқа мерзімді міндеттемелер/барлық активтер
 x_4 = сатудан түскен түсім/барлық активтер

Осы формулада Z-шотының бастапқы мәні -0,2.

Теңгерім құрылымын қанағаттанарлықсыз (қанағаттанарлық), ал кәсіпорынды төлемге қабілетсіз (қабілетті) деп тану туралы шешім отандық тәжірибеде белгілі бір уақыт кезеңі ішінде борышкер-кәсіпорынның төлем қабілеттілігін қалпына келтірудің (немесе жоғалту) нақты мүмкіндіктерін

ескере отырып қабылданады. Осы мақсатта теңгерім құрылымын бағалау критерийлерінің жүйесіне (K_v) төлем қабілеттілігін қалпына келтіру (жоғалту) коэффициенті енгізілген, ол алдыңғы екі коэффициенттердің біреуінің мәні кезең бойынша нормативтен төмен, 6 айға тең деп есептеледі:

$$K_v = [K_{T_{II}} + (6:T) * (K_{T_{II}-1} - K_{T_{II}0})] : 2, \quad (70)$$

Мұндағы $K_{T_{II}}$ - есепті кезеңнің соңында ағымдағы өтімділік коэффициентінің нақты мәні

$K_{T_{II}0}$ - есепті кезең басында ағымдағы өтімділік коэффициентінің нақты мәні

T - ай бойынша есепті кезең

Егер K_v 1-ден артық болса, кәсіпорын өзінің төлем қабілеттілігін 6 ай ішінде қалпына келтіре алады. Егер K_v 1-ден кем болса, кәсіпорынның жақын арадағы 6 ай ішінде төлем қабілеттілігін қалпына келтірудің нақты мүмкіндіктері жоқ.

Егер $K_{T_{II}} \geq 2$ төлем қабілеттілігі (K_y) кезеңінде жоғалту коэффициенті деп есептеледі, 3 ай - ға тең:

$$K_y = [K_{T_{II}} + (3:T) * (K_{T_{II}-1} - K_{T_{II}0})] : 2, \quad (71)$$

Егер K_y 1-ден артық болса, жақындағы 3 айда кәсіпорын төлем қабілеттілігі жойылады. Егер K_y 1-ден аз болса, кәсіпорын жақын арадағы 3 айда төлем қабілеттілігін жоғалтуы мүмкін.

Нормативтік коэффициенттерді өлшемдік мәндерімен салыстыру негізінде кәсіпорынның теңгерімділік құрылымы туралы түпкілікті және оның төлем қабілеттілігінің жай-күйі туралы қорытындылары тұжырымдалады.

9.2 Бақылау сұрақтары

1. Кәсіпорын банкроттылығымен не түсіндіріледі?
2. Кәсіпорынның қаржылық дәрменсіздігінің белгілері мен көрсеткіштері қандай?
3. Кәсіпорынның банкроттық түріне сипаттама беріңдер.
4. Кәсіпорын банкроттылығының рәсімі қандай?
5. Қаржылық басқарудың дағдарысқа қарсы саясаты неде?

9.3 Тесттік сауалдар

1. "Банкроттық" ұғымының толық анықтамасын көрсетіңіз:
 - A) бұл-қаржылық апат немесе күйреу
 - B) кәсіпорын шығыстарының оның кірістерінен асып кетуі
 - C) бұл кәсіпорынның үш ай ішінде кредиторлар талаптарының орындалуын қамтамасыз етілуінің қабілетсіздігі

Д) бұл қаражаттың жоқтығынан құжатпен расталған қабілетсіздігі шаруашылық жүргізуші субъектінің төлеу бойынша өзінің борыштық міндеттемелер мен қаржыландыру ағымдағы қызметі

Е) бұл үлкен қаржылық тәуекелмен байланысты тиімсіз жұмыс

2. Басшысының көмегімен немесе меншік иесінің, өз мүдделері үшін экономикалық залалды қасақана құруды сипаттайтын банкроттық түрі қандай?

- А) нақты банкроттық;
- В) қаржылай банкроттық;
- С) саналы түрде банкроттық;
- Д) жалған банкроттық;
- Е) техникалық банкроттық.

3. Кредиттік берешек сомасына несиелік міндеттемелер алу мақсатында кредиторларды шатастырып, оның корпорациясының төлем қабілетсіздігі туралы жалған хабарландыруды сипаттайтын банкроттық түрі не болып табылады?

- А) нақты банкроттық;
- В) жалған банкроттық;
- С) техникалық банкроттық;
- Д) саналы түрде банкроттық;
- Е) қаржылай банкроттық.

4. Корпорация банкрот кезінде кредиторлардың қаржылық талаптарын орындау жүйесі бар. Кімнің талаптары бірінші кезекте жүзеге асырылады

А) банкрот корпорациясының қызметкерлері алдындағы міндеттемелерін орындау (жарғылық қорына жарналар қызметкерлерін қоспағанда және қызметкерлердің акциялары бойынша төлемдер төлеу);

В) кредиторлар талаптарын қанағаттандыру;

С) жарғылық қорына жұмысшылар жарналарын қайтару үшін талаптарын орындау мен қызметкерлерінің акциялар бойынша төлемдерін төлеу;

Д) республикалық және жергілікті салықтарды талаптарына, салықтық емес бюджетке төлемдер, мемлекеттік сақтандыру органдарының талаптарын және зейнетақы қаржыландыру жағынан қанағаттандыру;

Е) өзге де талаптарды қанағаттандыру

5. Корпорация банкрот кезінде кредиторлардың қаржылық талаптарын орындау жүйесі бар. Кімнің талаптары бірінші кезекте жүзеге асырылады

А) банкрот корпорациясының қызметкерлері алдындағы міндеттемелерін орындау (жарғылық қорына жарналар қызметкерлерін қоспағанда және қызметкерлердің акциялары бойынша төлемдер төлеу);

В) кредиторлар талаптарын қанағаттандыру;

С) жарғылық қорына жұмысшылар жарналарын қайтару үшін талаптарын орындау мен қызметкерлерінің акциялар бойынша төлемдерін төлеу;

Д) республикалық және жергілікті салықтарды талаптарына, салықтық емес бюджетке төлемдер, мемлекеттік сақтандыру органдарының талаптарын және зейнетақы қаржыландыру жағынан қанағаттандыру;

Е) өзге де талаптарды қанағаттандыру

6. Банкроттық рәсім кезеңдерін дұрыс ретпен қойыңыз,: 1) кәсіпорынның іс бойынша дәрменсіздігі туралы төрелік соттың шешім қабылдауы; 2) кәсіпорынның іс бойынша дәрменсіздігі туралы сот іс жүргізуді туралы өтініш беруі; 3) кәсіпорынның іс бойынша дәрменсіздігі туралы сот талқылауы.

A) 1,3,2

B) 1,2,3

C) 3,2,1

D) 2,1,3

E) 2,3,1

7. Корпорация банкрот кезінде кредиторлардың қаржылық талаптарын орындау жүйесі бар. Кімнің талаптары екінші кезекте жүзеге асырылады?

A) республикалық және жергілікті салықтарды талаптарына, салықтық емес бюджетке төлемдер, мемлекеттік сақтандыру органдарының талаптарын және зейнетақы қаржыландыру жағынан қанағаттандыру;

B) кредиторлар талаптарын қанағаттандыру;

C) жарғылық қорына жұмысшылар жарналарын қайтару үшін талаптарын орындау мен қызметкерлерінің акциялар бойынша төлемдерін төлеу;

D) банкрот корпорациясының қызметкерлері алдындағы міндеттемелерін орындау (жарғылық қорына жарналар қызметкерлерін қоспағанда және қызметкерлердің акциялары бойынша төлемдер төлеу);

E) өзге де талаптарды қанағаттандыру.

8. Корпорация банкрот кезінде кредиторлардың қаржылық талаптарын орындау жүйесі бар. Кімнің талаптары үшінші кезекте жүзеге асырылады?

A) кредиторлар талаптарын қанағаттандыру;

B) республикалық және жергілікті салықтарды талаптарына, салықтық емес бюджетке төлемдер, мемлекеттік сақтандыру органдарының талаптарын және зейнетақы қаржыландыру жағынан қанағаттандыру;

C) жарғылық қорына жұмысшылар жарналарын қайтару үшін талаптарын орындау мен қызметкерлерінің акциялар бойынша төлемдерін төлеу;

D) банкрот корпорациясының қызметкерлері алдындағы міндеттемелерін орындау (жарғылық қорына жарналар қызметкерлерін қоспағанда және қызметкерлердің акциялары бойынша төлемдер төлеу);

E) өзге де талаптарды қанағаттандыру.

9. Корпорация банкрот кезінде кредиторлардың қаржылық талаптарын орындау жүйесі бар. Кімнің талаптары төртінші кезекте жүзеге асырылады?

A) жарғылық қорына жұмысшылар жарналарын қайтару үшін талаптарын орындау мен қызметкерлерінің акциялар бойынша төлемдерін төлеу;

B) кредиторлар талаптарын қанағаттандыру;

C)) республикалық және жергілікті салықтарды талаптарына, салықтық емес бюджетке төлемдер, мемлекеттік сақтандыру органдарының талаптарын және зейнетақы қаржыландыру жағынан қанағаттандыру;

D) банкрот корпорациясының қызметкерлері алдындағы міндеттемелерін орындау (жарғылық қорына жарналар қызметкерлерін қоспағанда және қызметкерлердің акциялары бойынша төлемдер төлеу);

Е) өзге де талаптарды қанағаттандыру.

10. Қаржылық дағдарыста корпорацияның дамуын тудыратын экзогенді (сыртқы) факторларды көрсетіңіз.

А) негізгі құралдарды пайдаланудың төмен деңгейі, ағымдағы шығындардың тиімсіз құрылымы;

В) тиімсіз өндірістік менеджмент, тиімсіз қор қоржыны;

С) қарыз капиталының шамадан тыс үлесі, дебиторлық берешектің өсуі;

Д) капиталдың жоғары құны, активтердің тиімсіз құрылымы (олардың төмен өтімділігі);

Е) инфляцияның өсуі, салық жүйесінің тұрақсыздығы, елеулі сұраныстың төмендеуі.

11. Корпорацияның қаржылық дағдарыстың дамуына себепші экзогендік (сыртқы) факторларды көрсетіңіз:

А) негізгі қаражатты пайдаланудың төмен деңгейі, ағымдағы шығындардың тиімсіз құрылымы

В) тиімсіз өндірістік менеджмент, тиімсіз қор қоржыны

С) қарыз капиталының шамадан тыс үлесі, дебиторлық берешектің өсуі

Д) жоғары құнды капитал активтерінің тиімсіз құрылымы (олардың төмен өтімділігі)

Е) инфляцияның өсуі, салық жүйесінің тұрақсыздығы, елеулі сұраныстың төмендеуі

12. Корпорацияның қаржылық дағдарыстың дамуына себепші эндогендік (ішкі) факторларды көрсетіңіз

А) саяси тұрақсыздық, табиғи апаттар

В) қарыз капиталының шамадан тыс үлесі, дебиторлық берешектің өсуі

С) қор нарығының белсенділігінің төмендеуі, валюта нарығының тұрақсыздығы

Д) тауарларды ауыстыру ұсыныстарының өсуі, нарықтағы монополияның күшейту

Е) инфляцияның өсуі, салық жүйесінің тұрақсыздығы, елеулі сұраныстың төмендеуі

13. Кәсіпорынның қайта қаржыландыруға бағытталған санацияның борыш нысанын көрсетіңіз

А) дотация мен субсидиялар есебінің бюджет қаражаты, мақсатты банктік несие

В) санатор кепілдігіме облигациялар және басқа борыштық бағалы қағаздардың шығарылуы

С) дұрыс жауаптар А мен В

Д) қосу, қосып алу, бөлу

Е) жекешелендіру, жалға беру

14. Кәсіпорынның қайта құрылымдауға (қайта ұйымдастыру) бағытталған санация нысанын көрсетіңіз

А) дотация мен субсидиялар есебінің бюджет қаражаты, мақсатты банктік несие

В) санатор кепілдігімен облигациялар және басқа борыштық бағалы қағаздардың шығарылуы

С) жекешелендіру, жалға беру

Д) қосу, қосып алу, бөлу

Е) дұрыс жауаптар С) және D)

15. Банкрот борышкер мен оның жою - корпорациясының қаржылық сауықтыру жөніндегі іс-шаралар жүйесі, үшінші тарап заңды және жеке тұлғалардың көмегімен жүзеге асырылып және корпоративтік жарнаманы алдын алуға бағытталу не деп аталады?

А) банкроттық;

В) жекешелендіру;

С) санация;

Д) жою;

Е) бақылау.

16. Корпорация санацисының басқару кезеңдерін дұрыс кезектілікпен орналастырыңыз: 1) санациялау бағыттарын айқындап жүзеге асыру; 2) санацияның бизнес-жоспар іске асыру мониторингінің іс-шаралары; 3) санациялау және іріктеу санаторының нысанын таңдау 4) санациялау бизнес-жоспарын дайындау және санациялау тиімділігін есептеу; 5) санациялау бизнес-жоспарын бекіту; 6) санациялау орындылығын айқындау және санациялау тұжырымдамасын негіздеу.

А) 1,2,3,4,5,6

В) 6,5,4,3,2,1

С) 1,3,5,4,2,6

Д) 3,4,5,1,2,6

Е) 6,1,3,4,5,2

17. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтандыруын негізгі кезеңдерін дұрыс кезектілікпен орналастырыңыз: 1) қаржылық тұрақтылықты қалпына келтіру; 2) төлем қабілетсіздігін жою; 3) қаржылық тепе-теңдікті ұзақ кезеңде қамтамасыз ету

А) 1,2,3

В) 3,2,1

С) 2,1,3

Д) 3,1,2

Е) 1,3,2

18. Корпорацияның қаржылық дағдарыста дамуын тудыратын эндогенді (ішкі) факторларды көрсетіңіз.

А) саяси тұрақсыздық, табиғи апаттар;

В) қарыз капиталының шамадан тыс үлесі, дебиторлық өсім;

С) қор нарығында қызметтің азаюы, валюта нарығының тұрақсыздығы;

Д) алмастыратын өнімдердің артуы, нарықта монополияны нығайту;

Е) инфляция, салық жүйесінің тұрақсыздығы, сұраныстың айтарлықтай төмендеуі.

19. Санация түрі катастрофиялық сипатта емес және уақытша оның дағдарыстық жағдайын теңдестірсе, оның төлемқабілетсіздігін шеттетуде әдетте кәсіпорынға көмек үшін жүзеге асырылады.

- A) бюджеттен гранттар мен субсидиялар;
- B) жекешелендіру, жалға беру;
- C) қосу, біріктіру;
- D) бөлу;
- E) ашық акционерлік қоғамы болып қайта құру.

20. Егер төлем қабілеттілігінің қалпына келтіру коэффициенті болса, Корпорация өзінің төлем қабілеттілігін 6 ай ішінде қалпына келтіре алады, ,

- A) $K_B \geq 1$
- B) $K_B \leq 1$
- C) $K_B \leq 0,5$
- D) $K_B \geq 0,5$
- E) $K_B \leq 0,85$

9.4 Тәжірибелік жаттығулар

Есеп 1. Кәсіпорынның "Атом" бухгалтерлік баланс негізінде жоғалған төлем қабілеттілік (қалпына келтіру) коэффициентін есептеу.

АКТИВ	Жыл басы	Жыл аяғы
Ұзақмерзімді активтер		
Материалдық емес активтер:		
Бастапқы құны	42 445	24 582
Жинақтау тозуы	12 940	9 117
Қалдық құны	29 505	15 465
Негізгі құралдар:	26 291 860	30 718 643
Ғимараттар мен құрылыстар	12 234 758	13 418 503
Машиналар мен жабдықтар	8 219 043	11 351 806
Басқалай негізгі активтер	5 838 059	5 948 334
Жинақтау тозуы	13 377 513	14 597 767
Қалдық құны	12 914 347	16 120 876
Аяқталмаған күрделі құрылыс	2 260 994	1 270 058
Ұзақмерзімді қаржылық инвестиция	736 103	11 135
ЖИЫНЫ:	15 940 949	17 417 534
Ағымдағы активтер		
Тауарлық-материалдық қорлар:	3 686 874	3 380 840
<i>соның ішінде:</i>		
Материалдар	2 989 159	2 612 149

Аяқталмаған өндіріс	178 191	287 966
Тауарлар	519 524	480 725
Болашақ кезеңдердің шығыстары	5 947	8 870
Дебиторлық берешек	2 161 535	2 157 024
<i>соның ішінде:</i>		
сатып алушылар мен тапсырма берушілер берешегі	722 685	371 576
берілген аванстар	764 022	468 226
Басқалай дебиторлық берешектер	181 324	403 732
Өтеуге ҚҚС	493 504	913 490
Қысқамерзімді қаржылық инвестиция		
Ақшалай қаражат:	369 368	219 508
<i>соның ішінде:</i>		
Арнайы банктік шоттардағы ақшалай қаражат	141 919	72 908
валюталық шоттағы есеп	161 142	105 614
есеп айырысу шотындағы есеп	49 453	17 340
кассадағы қолма-қол ақша	16 854	23 646
ЖИЫНЫ:	6 223 724	5 766 242
БАРЛЫҒЫ:	22 164 673	23 183 776
ПАССИВ		
Акционерлік капитал		
Жарғылық капитал	6 500 000	6 500 000
жай акция	5 850 000	5 850 000
артықшылығы бар акция	650 000	650 000
Қосымша төленбеген капитал	2 837 372	2 206 761
Бөлінбеген кіріс	9 739 837	11 474 118
ЖИЫНЫ	19 077 209	20 180 879
Ұзақмерзімді міндеттеме		
Несиелер		
Кейінге қалдырылған салықтар		
Ұзақ мерзімді борыштық міндеттемелер		
ЖИЫНЫ		
Қысқамерзімді міндеттеме		
Несиелер	0	118 932
Дивидендтер бойынша есеп айырысу	298 133	513 476
Бюджетпен есеп айырысу	790 459	200 918
Бюджеттен тыс төлемдер бойынша есептеулер	97 442	50 333

Жеткізушілермен және мердігерлермен есеп айырысулар	1 439 480	1 540 835
Алынған аванстар	47 002	197 415
Басқа да кредиторлық берешек	414 948	380 988
Вексея		
ЖИЫНЫ	3 087 464	3 002 897
БАРЛЫҒЫ	22 164 673	23 183 776

Есеп 2. Берілген 1 есептер негізінде сіздерге белгілі модельдерді пайдалана отырып, банкроттық ықтималдығының туындауын бағалау.

Бұл материалды оқу барысында, сіздер білесіздер:

- *кәсіпорында қаржылық жоспарлау жүйесін құру принциптерін және есептерін, мақсаттарын түсіндіруді;*
- *жоспарлау жүйесін енгізу кезеңдеріне түсінік беру;*
- *қаржылық жоспарлаудың негізгі әдістерін анықтау;*
- *қаржылық жоспарлаудың негізгі түрлері сипаттау.*

10.1 Негізгі теориялық жағдайы

Жоспарлау – бұл процесс сапалық және сандық көріністе мақсатты қондырғыларды қабылдау және әзірлеу, сондай-ақ олардың неғұрлым тиімді қол жеткізу жолдарын анықтау.

Жоспарлау басқарушы персоналдарға келесі сұрақтарға жауап беруге көмектеседі:

- Корпорация және оның экономикалық әлеуеті қандай деңгейде дамыту орналасқан және қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелері қандай болады;
- Қандай ресурстардың көмегімен, қаржылық қоса алғанда, олар қол жетімді болуы мүмкін.

Қаржылық жоспарлау – қаржы механизмінің қосалқы жүйесі, саналы басқарудың аса маңызды элементтерінің бірі және әлеуметтік экономикалық жоспарлаудың құрамды бөлігі. Олар экономиканың үйлесімді және тепе теңдік дамуына жетуге, біртұтас ұлттық шаруашылық кешенінің барлық буындарының қызметін үлестіруге, қоғамдық өндіріс өсуінің жоғарғы қарқынын қамтамасыз етуге, халықты әлеуметтік қорғауға бағытталған. Қаржылық жоспарлаудың өзіндік ерекшелігі сол, бұл жоспарлау өндірістің материалдық заттай элементтері турасында, ақшамен қоғамдық ұдайы өндіріске белсенді ықпал жасау турасында ақша қозғалысының салыстырмалы дербестігімен шарттасылған ақша нысанында жүзеге асырылады.

Кәсіпорындағы қаржылық жоспарлау шаруашылық қызметінің жоспарлауымен өзара байланысты және өндірістік жоспар негізінде көрсеткіштері құрылады (өндіріс көлемі, жүзеге асыру, шығындар сметасы, капиталдық салымдардың жоспары және т.б.). Жоспарлау көмегімен нарықтық ортаның белгісіздігі және шаруашылық жүргізуші субъекті үшін оның жағымсыз салдары барынша азайтылады.

Қаржылық жоспарлау объектісі болып мемлекеттің және шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық қызметі, ал нәтижесінде – қаржы жоспарларын жасау табылады.

Корпорацияда *қаржылық жоспарлаудың негізгі есебі* болып:

- 1) өндірістік, инвестициялық және қаржылық қызметті қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету қажет;

2) капиталды тиімді салу жолдарын анықтау, оны ұтымды пайдалануда дәрежесін бағалау;

3) ақша қаражатын үнемді пайдалану есебінен пайданың ұлғаюында ішкі шаруашылық резервтерін анықтау;

4) бюджетпен, банктермен және контрагенттермен ұтымды қаржы қатынастарын белгілеу;

5) акционерлердің және басқа да инвесторлардың мүдделерін сақтау;

б) кәсіпорынның несиеқабілеттілігін және төлемқабілеттілігін, қаржылық жағдайын бақылау.

Қаржылық жоспарлау принциптері оларды оңтайландыру көз-қарасынан және жоспардың шынайлығын қамтамасыз ету болып:

- қаржы қатынас мерзімінің принципі – қаржы құралдарын алу және пайдалану мерзім бойынша сәйкес болуы тиіс;

- кешенділік – қаржылық жоспар жүйесін өңдеуде бір ретпен, өзара байланыстырылған, келісуді көздейді;

- төлемқабілеттілік – кәсіпорынның өтімділігін және төлем қабілеттілігін кез-келген уақыт жолында қамтамасыз ету;

- рентабельділік – қарыз қаражатын тарту көзделеді, егер меншікті капитал тиімділігі артқан;

- тәуекелдердің тепе-теңдігі қаржыландыруды көздейтін неғұрлым тәуекелді салымдар меншікті қаражат есебінен жүргізіледі;

- шекті тиімділік, капитал көлемін оңтайландыруды қамтамасыз ету, соның ішінде қарыз, капитал құрылымы және т.б.

Қаржылық жоспарлау процесі бірнеше кезеңдерден тұрады (Сурет 16 қараңыз).

Бірінші кезеңде өткен кезеңнің қаржылық көрсеткіштері талданады. Бұл үшін кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштері- бухгалтерлік баланс, пайда және шығын туралы есептері, ақша қаражатының қозғалысы туралы есебі қолданылады.

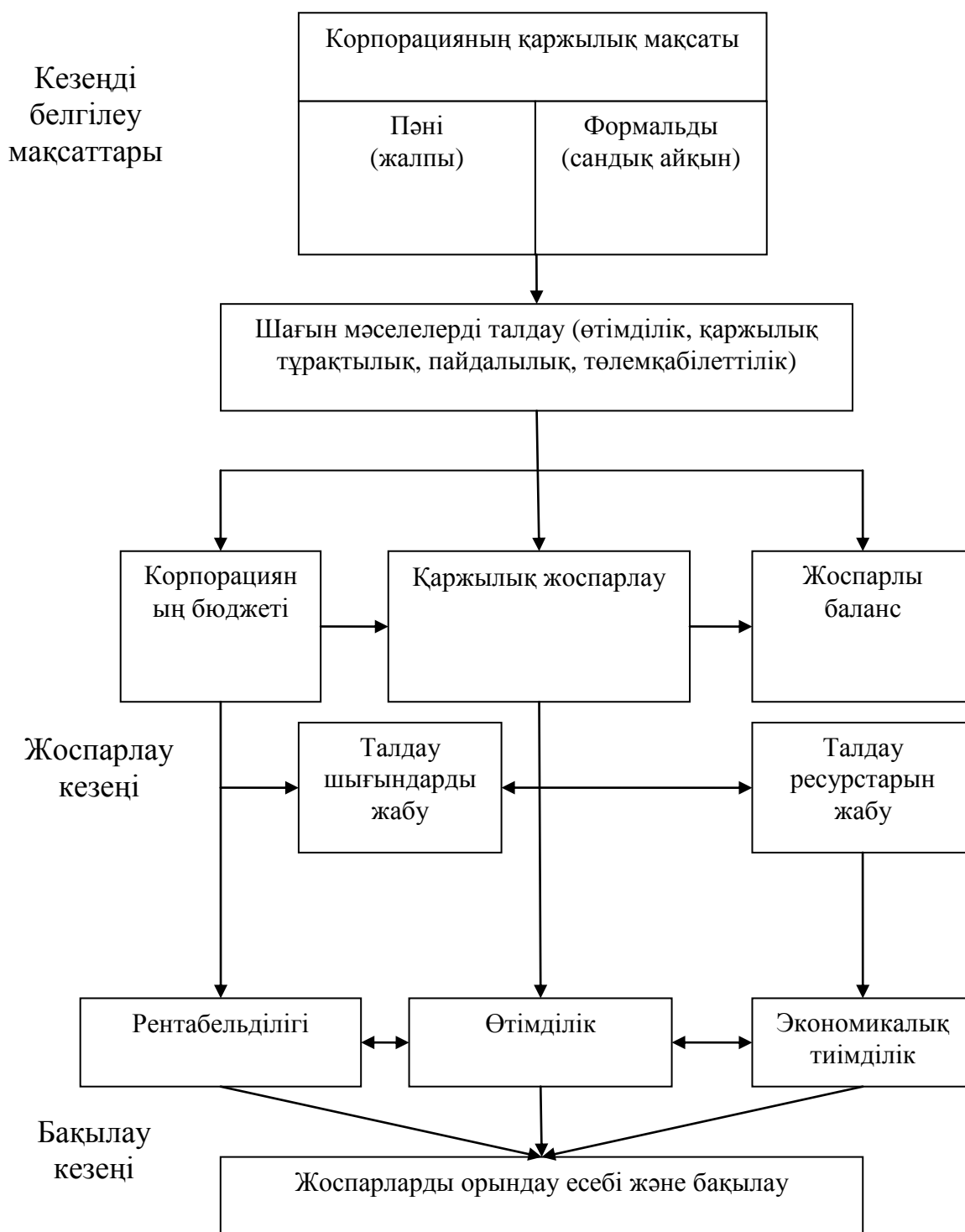
Екінші кезең негізгі болжамдық құжаттарды жасауды мысалы, баланс болжамы, кірістер және шығындар туралы есепті, ақша қаражатының қозғалысы, қаржылық жоспарлар келешегіне жататын және кәсіпорынның бизнес-жоспардың ғылыми-негізделген құрылымына қосылуын көздейді.

Үшінші кезеңде ағымдағы қаржы жоспарларын жасау арқылы болжамды қаржылық құжаттарды анықтау және нақтылау көрсеткіштері жүреді.

Төртінші кезеңде жедел қаржылық жоспарлау жүзеге асырылады.

Қаржылық жоспарлау процесі тәжірибелік жоспарларын енгізумен және олардың орындалуын бақылаумен аяқталады.

Қаржылық жоспарлау әдістері – нақты тәсілдері мен жоспарлы есеп айырысу. Тәжірибеде қаржылық жоспарлаудың келесі әдістері қолданылады: талдамалық-есеп айырысу әдісі (экономикалық талдау әдісі), нормативтік, баланстық, ақшалай ағын, (жоспарлы шешімдерді оңтайландыру әдісі), экономикалық-математикалық модельдеу.

Сурет 15 – Қаржылық жоспарлау кезеңдері

Жоспарлаудың есеп айырысу-талдамалы әдісінің мазмұны олардың болашақ кезең шамасында қаржылық көрсеткіштер шамасын жоспарлауда талдау негізінде қол жеткізіледі. Бұл әдісті пайдалану кезінде жиі сараптамалық бағалауға жүгінеді.

Нормативтік әдісінің мәні олардың көздері және ерекшелігі шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық ресурстарының қажеттілігі техникалық-экономикалық нормативтердің алдын-ала белгіленген нормалар

негізінде есептеледі. Осындай нормативтер болып салықтар ставкалары мен алымдар, амортизациялық аударымдардың нормалары және т. б. Табылады.

Қаржылық жоспарлау нормалар мен нормативтер тұтас жүйеде қолданылады:

- республикалық
- аймақтық
- жергілікті
- салалық
- корпорацияның өз нормативтері

Республикалық нормативтер ҚР барлық территориялары үшін міндетті болады. Оларға жатады: республикалық салық ставкалары, коммерциялық банктерді қайтақаржыландыру ставкасы және банктің міндетті резервтерінің нормасы, мемлекеттік зейнетақымен қамтамасыз ету мөлшерлемесінің тарифі және әлеуметтік сақтандыру, еңбекақының ең төменгі айлығы, АЕК мөлшері, АҚ үшін жарғылық капиталдың ең аз мөлшері және т.б.

Аймақтық және жергілікті нормативтер атқарушы билік органдары және өкілді орындарында бекітеді. Әдетте олар ставкаларды, алымдарды және төлемдерді қамтиды.

Салалық нормативтері жекелеген салалары шеңберінде қолданылады немесе кәсіпорындардың ұйымдық-құқықтық формаларын топтары бойынша, шағын кәсіпорындар сияқты, АҚ, компаниялар, шетелдік инвестициялармен фирмалар және т. б.

Нормативтерге өздері әзірлейтін шаруашылық жүргізуші субъектілерге, айналым активтерінің жоспарлы қажеттілік нормативтері, материалдар қорының нормалары, дайын өнім, аяқталмаған өндіріс, жөндеу қорына бөлу аударымдарының нормативі, таза табыстың тұтынуға бөлу нормативі, жинақтау және резервтік қорлар жатады.

Берілген әдіс (нормативтік) ең қарапайым және қол жетімді болады.

Баланстық есеп айырысу әдісін қолдану үшін қаржы құралдарына қажеттіліктерін анықтау келешегі қаражаттың түсуі бойынша болжамы және болашақта белгілі бір күнге баланс шығындары негізгі баптар бойынша негізделеді.

Жоспарлы шешімді оңтайландыру әдісінде жоспарлы есеп айырысудың бірнеше нұсқасы жасалып, оның арасынан ең оңтайлысы таңдалады. Мұнда таңдаудың бірнеше өлшемін келтірінді шығынның ең аз мөлшерін, ағымдағы шығынның ең аз мөлшерін және т.б. пайдалануға болады.

Экономикалық-математикалық модельдеу әдісі қаржыны жоспарлауда қаржы көрсеткіші мен оның мөлшеріне ықпал ететін факторлардың арасындағы өзара байланыстың санын анықтауға мүмкіндік береді. Аталмыш өзара байланыс экономикалық процесті математикалық символ мен тәсілдің теңдеу, теңсіздік, график, кесте және т.б. көмегімен дәл сипатталатын экономикалық-математикалық модельде байқалады.

Қаржылық жоспарлау корпорацияның жоспарлық жүйесінде домонинантты орын алады, себебі қаржылық жоспарларды әзірлеу сапасын бұрын атап өткендей, кәсіпорынның өміршеңдігі байланысты болады. Осыған

сәйкес қаржылық жоспарлауда көрсеткіштерді және жоспарлардың көлденеңінен және тігінен байланысын қамтамасыз ету қажет. Кесте 8-де жоспарлаудың негізгі қосалқы жүйелері және қаржылық жоспарлаудың түрлері келтірілген.

Кесте 8– Қаржылық жоспарлаудың жоспар түрлері және қосалқы жүйелері

Қаржылық жоспарлаудың қосалқы жүйелері	Игерілетін қаржы жоспарының түрлері	Жоспарлау мерзімі
Келешектегі (стратегиялық) қаржылық жоспарлау	Баланс болжамы, кірістер мен шығыстар; Пайдалылық болжамы; Жоспардың қайнар көздері бойынша және инвестицияларды пайдалану; Ақша қаражаты қозғалысының болжамы (егер инвестициялық жобалар іске асырылуса); Қызмет көлемін болжау	3-5 жыл
Ағымдағы қаржылық жоспарлау	Қызмет көлемін болжау; Операциялық қызмет түрі бойынша кірістер мен шығындар жоспары; Ақшалай қаражаттың түсуі мен жұмсалу жоспары (қолма-қол ақша балансы) Баланс жоспары; Инвестицияларды пайдалану және көздері бойынша жоспары; Қаржы ресурстарын пайдалану және көздері бойынша жоспары (жиынтық қаржы жоспары)	1 жыл
Жедел қаржылық жоспарлау	Төлем күнтізбесі; Кассалық жоспар; Жоспар түсімі (айналым, кіріс); Өндірістік бағдарлама; Жоспар бойынша шығындар (түрі, баптары)	Онкүндік ай, тоқсан

Перспективалық қаржылық жоспарлау кеңейтілген ұдайы өндірістің маңызды пропорциялары мен қарқындарын анықтаудың, кәсіпорын мақсаттарын жүзеге асырудың басты формасы болып табылады.

Перспективалық қаржылық жоспарлау заманауи жағдайда бір жылдан үш жылға дейінгі уақытты қамтиды. Алайда бұндай уақыттық интервал шартты болып табылады, себебі ол экономикалық тұрақтылыққа, қаржы ресурстарының көлемін және оларды пайдалану бағыттарын болжау мүмкіндігіне тәуелді.

Перспективалық жоспарлау кәсіпорынның қаржылық стратегиясын әзірлеуден және қаржылық қызметін болжаудан тұрады.

Қаржылық стратегия қаржылық қызметтің ұзақ мерзімді мақсаттарын анықтауды және оларға жетудің аса тиімді әдістерін таңдауды көздейді. Қаржылық стратегия мақсаттары жалпы даму стратегиясына бағыну керек және кәсіпорынның нарықтық құнын барынша көбейтуге бағытталу керек.

Қаржылық стратегия негізінде кәсіпорынның қаржылық қызметтің нақты бағыттары бойынша қаржылық саясаты анықталады: салықтық, амортизациялық, дивидендтік, эмиссиялық және т.б.

Перспективалық жоспарлау негізін болжау құрайды, ол нарықта компанияның стратегиясын жүзеге асырады. Болжау кәсіпорынның ұзақ перспективаға бағытталған мүмкін қаржылық жағдайын зерделеуден тұрады. Жоспарлауға қарағанда болжау міндеті әзірленген болжамдарды тәжірибеде жүзеге асыру болып табылмайды, өйткені олар мүмкін өзгерістердің алдын ала болжауы ғана болып табылады.

Ағымды қаржылық жоспарлау жүзеге асатынды жоспарлау болып табылады; ол перспективталық жоспардың құрамды бөлігі ретінде қарастырылады және оның көрсеткіштерін нақтылайды.

Ағымды қаржылық жоспардың құжаттарын бір жылға тең кезеңге құрастырады. Өйткені бір жылдың ішінде негізінде нарық конъюктурасының мерзімдік ауытқулары теңеледі. Сондай-ақ, бұндай уақыт мерзімі есеп беру мерзіміне қойылатын заңнамалық талаптарға сәйкес келеді. Нәтиже дәлдігі үшін жоспарлық мерзімді жартыжылдыққа және тоқсанға бөледі.

Ағымдағы қаржылық жоспарға енгізілген іс-шараларды жүзеге асыру барысында кәсіпорын қызметінің нақты нәтижелері тіркеледі. Жоспар жоспарлау нәтижесі болып табылады, ал нақты шамалар жөніндегі есеп басшылыққа шешімдер әзірлеу үшін қажет кәсіпорынның нақты жағдайын көрсетеді.

Нақты көрсеткіштерді жоспарланғанмен салыстыру нәтижесінде қаржылық бақылау жүзеге асады.

Есеп шотқа нақты түсімнің түсуін және қолма-қол қаржылық ресурстардың шығынын бақылау мақсатында кәсіпорынға **жедел жоспарлау** қажет, ол ағымдағыны толықтырады. Жоспарлы іс-шаралардың қаржыландыруы кәсіпорын тапқан қаражат есебінен жүзеге асу керек, бұл қаржылық ресурстарды қалыптастыруға және пайдалануға күнделікті тиімді бақылауды талап етеді.

Жедел қаржылық жоспарлау төлем күнтізбесін, кассалық жоспарды және несие жоспарын құрудан және орындаудан тұрады.

Төлем күнтізбесі – кәсіпорын қаражаттары мен төлемдерінің түсу кестесі. Жоспарда кәсіпкерлік, коммерциялық емес және өзге қызметті жүзеге асыруға арналған ақшалай қаражаттар мен шығындар түсуінің барлық көздері күнтізбемен өзара байланысқан. Күнтізбе бір айға, 15 күнге, декадаға, бес күнге құрылады. Төлем күнтізбесін декадаларға бөліп бір айға құрастырған жөн.

Төлем күнтізбесін құрастыру үрдісін 6 кезеңге бөлуге болады:

1) жоспарлау кезеңін таңдау;

- 2) өнімді (жұмыстарды, қызметтерді) жүзеге асыру көлемін жоспарлау;
- 3) түсуі мүмкін ақша (кіріс) көлемін есептеу;
- 4) жоспарлы кезеңде күтілетін ақшалай шығындарды бағалау;
- 5) ақшалай сальдоны анықтау (жоспарлау кезеңіндегі түсімдер мен шығындар арасындағы айырма);
- б) қорытынды шығару.

Көптеген кәсіпорындарда төлем күнтізбесімен қатар салықтық күнтізбе құрылады, онда кәсіпорын қандай салықтарды және қашан төлейтіні көрсетіледі. Бұл мерзімді өткізіп алудан және өсімақы төлеуден сақтайды.

Төлем күнтізбесінен басқа кәсіпорында **кассалық жоспар** құрылу керек. Ол – касса арқылы қолма-қол ақшаның түсуін және төленуін көрсететін қолма-қол ақшалай қаражат айналымының жоспары. Қолма-қол ақшалай қаражатпен уақытылы қамтамасыз ету кәсіпорын мен оның жұмыскерлері арасындағы қаржылық қарым-қатынастардың жағдайын, яғни кәсіпорынның төлем қабілеттілігінің бір қырын сипаттайды. Кассалық жоспар кәсіпорынға қолма-қол ақшаның түсуін және шығындалуын бақылау үшін қажет.

Жедел қаржылық жұмыстың маңызды бөлігі **несиелік жоспарды** құрастыру болып табылады. Несиелік жоспар – несиелердің түсу және оларды келісім-шартпен белгіленген мерзімдерде төлеу жоспары. Егер кәсіпорын қысқа мерзімді қаржыландыруға мұқтаж болса, онда ол коммерциялық банкке қайтару қажет пайызды есепке ала отырып сомманы белгілеп, сұрап отырған несие мөлшерін негіздеу керек, несиелік іс-шараның тиімділігін есептеп, банкпен несиелік қызмет көрсету жөнінде келісім-шарт жасасу керек.

Қаржылық жоспарлаудың қорытынды кезеңі **жиынтық аналитикалық жазбахат** құрастыру болып табылады. Онда жылдық қаржылық жоспардың негізгі көрсеткіштеріне (кірістердің, шығыстардың көлемі мен құрылымына, бюджетпен, коммерциялық банктермен, контрагенттермен өзара қарым-қатынастарға) сипаттама беріледі. Инвестицияларды қаржыландыру көздерін талдауға ерекше рөл бөлінеді. Кірісті бөлуге үлкен көңіл бөліну керек.

Аналитикалық жазбахаттың соңында кәсіпорынның қаржылық ресурстармен жоспарлы қамтамасыз етілуі және олардың қалыптасу көздерінің құрылымы туралы қорытындылар шығарылады.

10.2 Бақылау сұрақтары

1. Нарықтық экономиканы қалыптасу және қалыптастыру жағдайында қаржылық жоспарлау рөлі мен маңызы қандай?
2. Қаржылық жоспарлаудың негізгі есебін атаңдар.
3. Қаржылық жоспарды жасау кезінде қандай әдістер қолданылады?
4. Қаржылық жоспарлаудың негізгі түрлерін атаңдар.

10.3 Тесттік сауалдар

1. Жоспарлау – бұл:

А) кәсіпорынның ақша ағындарының басқару қозғалысынның тиімді жүйесі

В) қаржы қарым-қатынасынан туындайтын қалыптастыру процесінде негізгі және айналым капиталы, қорлары, ақша құралдары және олардың пайдалануы

С) нысаналы қондырғылардың сандық және сапалық тұрғыдан қабылдау мен жүзеге асыру кезеңдері, сондай-ақ анықтау жолдары, оларды неғұрлым тиімді қол жеткізу

Д) жаһандық мәселелерді қамтамасыз ету жөніндегі компанияның қаржылық тұрақтылығының шешімі

Е) кәсіпорынның есептік құжаттамасын жүргізуі

2. Стратегиялық жоспарлау барысында жүреді:

А) баламалы нұсқаларын таңдау және оның ішінде үздігін іздеу

В) нақтылау және нақтылау көрсеткіштердің қаржылық көрсеткіштерін болжамды

С) өткен кезеңнің қаржылық көрсеткіштерін қорытындылау

Д) кәсіпорынның қозғалыста заттай және құндық көрсеткіштерін, негізгі заңдылықтарын анықтау

Е) қаржы жоспарын және оның орындалуын бақылап іс жүзінде енгізу

3. Дұрыс жауабын көрсетіңіз:

А) жоспарлау бір жағынан қаржы саласындағы іс-қимыл қателігін болдырмауға, басқалай- мүмкіндіктердің пайдаланылмау санының азаюына байланысты

В) жоспарлау келешегі кәсіпорын мақсаттарының басты нысанын іске асыру болып табылады, пропорциясын және қарқыны кеңейтілген өсімін молайтуда аса маңызды көрсеткіштерді анықтайды

С) жоспарлау келешегі 1 жылға дейін мерзімді қамтиды

Д) қаржылық жоспарлау келешегі қаржылық қызметті жоспарлауды және кәсіпорынның қаржылық стратегиясын өңдеуді қосады

Е) қаржылық стратегиясы негізінде қаржылық қызметінің нақты бағыттар бойынша кәсіпорынның қаржы саясатын айқындайды: салық, амортизациялық, дивидендтік, эмиссиялық және т. б.

4. Дұрыс жауабын көрсетіңіз:

А) оперативтік қаржылық жоспарлау қысқа мерзімді кезеңде қаржылық жоспарды және тұтыну есебін, төлем күнтізбесін жасауды және орындауды қамтиды

В) төлем күнтізбесі айлар бойынша тоқсанға бөлініп және одан шағын кезеңдер құрастырылады

С) күтілетін түсімдердің үстінен жоспарланатын шығыстардың асуы оларды жабу үшін өз мүмкіндіктерінің жеткіліксіздігін білдіреді

Д) ақша қаражаттарының ағыны мен жылыстауы төлем күнтізбесінде теңдестірілген болуы мүмкін емес

Е) салықтық күнтізбеде кәсіпорын қашан және қандай салықтар төлеуге тиіс көрсетіледі

5. Қаржылық жоспарлау принципі, ақшалай қаражатты жоспарлауда, жылдың кез келген уақытында корпорацияның төлем қабілеттілігін көздейтінін қамтамасыз етуге тиіс.

- A) төлемқабілеттілік принципі
- B) қаржы қатынасы мерзімдерінің принципі
- C) шекті пайдалылық принципі
- D) қатысу принципі
- E) дәлдік принципі

6. Кассалық жоспар кәсіпкерлік ұйыммен берілуі тиіс:

- A) салық инспекциясына ;
- B) қызмет көрсететін банкке;
- C) кредиторларға;
- D) клиенттерге;
- E) ешқайда берілмейді.

7. Қаржылық талдау есебін атаңыз.

- A) қаржылық жағдай көрсеткіштерінің өзгерістерін анықтау;
- B) кәсіпорынның қаржылық жағдайына әсер ететін факторларды анықтау;
- C) қаржылық жағдайдың сандық және сапалық өзгерістерін бағалау, белгілі бір күнге кәсіпорынның қаржылық жағдайы;
- D) кәсіпорынның қаржылық жағдайының өзгеріс үрдістерін анықтау;
- E) барлық жауаптар дұрыс.

8. Касса арқылы қолма-қол ақша түсімдері мен төлемдері көрсететін, қолма-қол ақша қаражатының айналым жоспары қалай аталады?

- A) пайда мен залал жоспары;
- B) ақша қаражатының қозғалысына сәйкес жоспары;
- C) баланс жоспары;
- D) кассалық жоспра;
- E) несиелік жоспар.

9. Жоспарланған іс-шаралар нәтижесінде активтердің және пассивтердің барлық өзгерістерін көрсететін қаржылық құжат және қаржы корпорациясының, мүліктің жай-күйін көрсетуі, аталады:

- A) пайда мен залал жоспары;
- B) ақша қаражатының қозғалысына сәйкес жоспары;
- C) баланс жоспары;
- D) кассалық жоспра;
- E) несиелік жоспар.

10. Қаржылық жоспарлау кезеңдерін дұрыс дәйегімен қойыңыз: 1) ұзақ мерзімді қаржы жоспарларын жасау; 2) жекелеген баптарының негіздемесі; 3) ұзақ мерзімді мақсатты болжау; 4) қысқа мерзімді қаржы жоспарларын жасау; 5) шоғырландырылған бюджет әзірлеу.

- A) 3,1,4,2,5
- B) 1,2,3,4,5
- C) 5,4,3,2,1
- D) 5,2,4,3,1

Е) 2,5,4,1,3

11. Келешектегі қаржылық жоспарлаудың кезеңін (горизонт) көрсетіңіз:

А) 3 жылға дейін;

В) 1 жыл;

С) ай;

Д) тоқсан;

Е) апта.

12. Ағымдағы қаржылық жоспарлаудың кезеңін (горизонт) көрсетіңіз:

А) 3 жылға дейін

В) 1 жыл;

С) ай;

Д) тоқсан;

Е) апта

13. Оперативтік қаржылық жоспарлаудың кезеңін (горизонт) көрсетіңіз:

А) 5-10 жыл;

В) 3-5 жыл;

С) 1-3 жыл;

Д) 1 жыл;

Е) тоқсан, ай.

14. Қаржылық жоспарлау процесінің кезеңдерін дұрыс ретімен орналастырыңдар: 1) негізгі болжамдық құжаттарды жасау; 2) жедел қаржылық жоспарлауды жүзеге асыру; 3) өткен кезеңдегі қаржылық көрсеткіштер талданады; 4) болжамдық қаржылық көрсеткішін айқындау және нақтылау; 5) практикалық жоспарларды енгізу және олардың орындалуын бақылау.

А) 1,2,3,4,5

В) 3,1,4,2,5

С) 5,4,3,2,1

Д) 5,2,4,3,1

Е) 2,5,4,1,3

15. Бизнес-жоспардың негізгі функцияларын көрсетіңіз,.

А) жоспарлау, жарнамалық-насихаттау;

В) тарату, бақылау;

С) фискалдық, реттеуші;

Д) төлем қабілеттілігін тұрақты негізде қамтамасыз ету, кірістер мен шығыстарды үйлестіру;

Е) елдегі экономикалық ахуалдың болжамы, мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау

16. Ұзақ мерзімді қаржы жоспарларының нысаналы мақсатын көрсетіңіз

А) төлем қабілеттілігі тұрақты негізде қамтамасыз ету;

В) рұқсат етілетін шекті анықтау тұрғысынан қаржылық тұрақтылығын қарқынын кеңейту фирмалар;

С) әлеуетті серіктестерді тарту;

Д) фирманы жаңа даму бағыттарына негіздеу;

Е) бизнесті дамытудың тұжырымдамасын әзірлеу.

17. Қысқа мерзімді қаржы жоспарларының нысаналы мақсатын көрсетіңіз

- A) төлем қабілеттілігі тұрақты негізде қамтамасыз ету;
 - B) рұқсат етілетін шекті анықтау тұрғысынан қаржылық тұрақтылығын қарқынын кеңейту фирмалар;
 - C) әлеуетті серіктестерді тарту;
 - D) фирманы жаңа даму бағыттарына негіздеу;
 - E) бизнесті дамытудың тұжырымдамасын әзірлеу.
18. Негізгі функцияларын атаңыз.
- A) қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы, фирма мен кредиттерді тарту;
 - B) тарату, бақылау;
 - C) фискалдық, реттеуші;
 - D) төлем қабілеттілігін тұрақты негізде қамтамасыз ету, кірістер мен шығыстарды үйлестіру;
 - E) елдегі экономикалық ахуалдың болжамы, мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау
19. Жоспар айналымының қолма-қол ақша қаражатын көрсететін түсімдер мен төлемдері арқылы қолма-қол ақшаны кассасы қалай аталады?
- A) жоспардың пайдасы мен залалдарды;
 - B) жоспардың ақша қаражатының қозғалысы;
 - C) жоспарлы баланс;
 - D) кассалық жоспар;
 - E) кредиттік жоспар.
20. Қолма-қол ақша қаражатының айналым жоспары, банкке тоқсан сайын кәсіпорынмен ұсынатын, кәсіпорынға кассалық -есеп айырысуда қызмет көрсетуді жүзеге асыру, аталады:
- A) кассалық жоспар;
 - B) төлем күнтізбесі;
 - C) тоқсандық бюджеттің ақшалай қаражаты;
 - D) тоқсандық сметаның ақшалай қаражаты;
 - E) бизнес-жоспар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Бочаров В.В., Леонтьев В.Е. Корпоративные финансы. Учебное пособие. Санкт - Петербург, 2008. – 272 с.
- 2 Закон РК «Об акционерных обществах» от 13.05.2003 г. № 415-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г)
- 3 Закон РК «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» от 22.04.1998 г. № 220-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г)
- 4 Кадерова, Н. Н. Корпоративные финансы: учебное пособие. - Алматы: Экономика, 2008. – 376 с.
- 5 Романовский М., Вострокнутова А. Корпоративные финансы. – СПб: Питер, 2011. – 592 с.
- 6 Ковалев В.В. Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели: Учебное пособие / В.В. Ковалев, В.В. Ковалев. - М.: Проспект, 2013. – 880 с
- 7 Никитина Н.В. Корпоративные финансы: Учебное пособие / Н.В. Никитина, В.В. Янов. - М.: КноРус, 2013. – 512 с.
- 8 Ли Ченг Ф., Джозеф И. Финнерти. Финансы корпораций: теория, методы и практика. – М.: ИНФРА-М, 2000 – 346 с.
- 9 Закон РК «О рынке ценных бумаг» от 02.07.2003 г. № 461-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г)
- 10 Джаксыбекова Г.Н. Финансовый мониторинг. Оценка стоимости компании: Учебное пособие.- Алматы: «Эрекет-Принт», 2008. – 339 с.
- 11 Хиггинс Р. Финансовый менеджмент: управление капиталом и инвестициями / Р. Хиггинс; Пер. с англ. А.Н. Свирид. – М.: Вильямс, 2013. – 464 с
- 12 Михель Э.Э. Корпоративные финансы: учебное пособие. – Алматы: Азия-Принт, 2010. – 400 с.
- 13 Теплова Т.В. Корпоративные финансы: Учебник для бакалавров / Т.В. Теплова. – М.: Юрайт, 2013. – 655 с.
- 14 Рожков И.М. Финансовый менеджмент: анализ финансово-экономического состояния и расчет денежных потоков предприятия: Практикум. № 1352 / И.М. Рожков. - М.: МИСиС, 2011. – 38 с
- 15 Электронный журнал «Корпоративные финансы» / <http://cfjournal.hse.ru>

Жекелеген практикалық жаттығу жауаптары мен нұсқаулар

Тақырып 2

- 1) Ағымдағы құн факторы 0,567. Болашақтағы құн факторы 1,762
- 2) 52,86 млн. тенге
- 3) 7,97 млн. тенге
- 4) 0.8 жыл
- 5) Иә, себебі алынған сома банкте 216 млн. тенге құрайды, ал бірлескен кәсіпорынның ұйымға құралдары салуы– 240 млн. тенге
- 6) 39,6 млн. тенге
- 7) Банкке жыл сайынғы жарна 3,72 мың. тенге. Бір жолғы сомасы – 15,52 мың. тенге
- 8) Нұсқа (б) аса қонымды, себебі бұл жағдайда жылдық пайыздық мөлшерлеме жоғары тиімді – 32,25% (бірінші нұсқада – 31,08%)
- 9) Үшінші жылы төленеді, өтеу мерзімі бойынша алғашқы үш жыл несиені 40% өтеуге қалады

Тақырып 3

- 1) 495 600 тенге
- 2) 2,5%
- 3) 1,1 млн. тенге
- 4) 174 825 тенге
- 5) Амортизация нормасы – 16,67%, баланстық құны– 60 000 тенге
- 6) Амортизациялық қор мөлшері 4 жылдан кейін 12 500 мың.тенгені құрайды, 6 жылдан кейін-18 750 мың. тенге. Жылдық амортизациялық аударым 3 125 мың. тенгеге тең, амортизация нормасы– 11,1%
- 9) 0,67 жыл немесе 8 ай
- 10) 6 900 тенге
- 11) Ақпан және наурыз айларында амортизациялық аударымдар 1,25 млн. тенге, сәуірде 1,247 млн. тенге
- 13) 136 136 тенге
- 15) Қайтабағалаудан кейін амортизациялық қор – 212 500 тенге, қалдық қалпына келтіру құны – 462 500 тенге
- 17) 74 700 тенге
- 18) Жеделдету коэффициентін ескере отырып амортизация нормасы – 40%. Бірінші жылы амортизациялық аударымның шамасы – 40 000 тенге, екінші жылы – 24 000 тенге, үшінші жылы – 14 400 тенге.
- 19) 1-ші жылы – 50 млн., 2-ші жылы – 40 млн., 3-ші жылы – 30 млн., 4-ші жылы – 20 млн., 5-ші жылы – 10 млн. тенге.

Тақырып 4

- 1) Базистік кезеңдегі бір айналым ұзақтығы 17,22 күнді құрайды, есептік кезеңде – 16 күн. Айналымдылық коэффициенті тең 20,9 және 22,5. Айналым қаражаттарының айналымдылық жеделдету нәтижесінде, айналымнан 295,24 мың.тенгеге босатылды.
- 2) Операциялық цикл ұзақтығы 308 күн болды, өндірістік – 197,3 күн, қаржылық цикл – 227,8 күн.
- 3) Өндірістік қорлары бойынша норматив 866,67 мың. тенгеге тең, жиынтық нормативі 5866,67 мың. тенгені құрайды. Қажетті айналым қаражатының өсім көлемі– 2416,67 мың. тенгені құрайды.
- 5) 15 840 тенге
- 6) 280 000 тенге
- 7) 65 333 мың. тенге
- 8) 48,7 күн
- 10) 80 000 тенге

Тақырып 5

- 1) Өзіндік құны 1,52% төмендейді
- 2) 5,25%
- 3) 374 000 тенге
- 5) Орташа айнымалы шығындар 7,1 тенгені құрайды, жалпы тұрақты шығын – 4 520 тенге

Тақырып 6

- 1) Шығарылатын өнімнің сыни көлемі 1 470 бірлікке ұлғаяды.
- 2) Шығарылатын өнімнің сыни көлемі 1 166 бірлікке қысқарады
- 5) $TR=196\ 000$ тенге, $ТС=184\ 000$ тенге, $Pr=12\ 000$ тенге, $Pr(ед)=6$ тенге, $VC=58\ 000$ тенге, $AVC=29$ тенге, $AFC=63$ тенге
- 6) $R_{январь}=27,3\%$, $R_{февраль}=22,8\%$, $R_{март}=34,6\%$,
- 8) Шығынсыз сату көлемі 500 бірлікті құрайды. Егер түсім 3% көбейсе, онда сәйкесінше пайда 6% көбейеді.
- 9) 45 454,5 тенге
- 10) 600 бірлік
- 11) $PR=1,6$ млн. тенге, $ЗФП=400$ мың.тенге, $ЗФП(\%)=20\%$
- 14) 250 бірлікке

Тақырып 7

- 1) $ССК=66\%$
- 2) инвестициялық жобаның кіріс нормасы 18% - ға қаражатты салу орынсыз, өйткені $ССК=22,5\%$
- 3) Несие берудің ең жақсы нұсқасы
- 4) Бірінші кәсіпорында тауарлық несие құны минималды болады (31,6%)
- 5) Екінші кәсіпорында тауарлық несие құны минималды болады (25,5%)

- 6) Нұсқа 2, өйткені ЭФЛ = 3,5 (бірінші нұсқада ол 0,95 тең)
- 7) 821 516 теңге
- 8) 64 млн. теңге
- 10) Кәсіпорынның қаржылық тиімділігінің ең жоғары деңгейі капиталдың құрылымы кезінде 50/50 қол жеткізіледі
- 11) Тиімді несие, өйткені ол бойынша жыл сайынғы төлем сомасы 1,822 млн. теңгені құрайды (лизинг бойынша жыл сайынғы төлем 1,928 млн. теңге тең болады)
- 13) 6 667 мың. доллар
- 15) $V_u=475380$ мың. теңге, $V_l=565500$ мың. теңге, $E=190\ 000$ теңге, $R_e=26\%$

Тақырып 8

- 1) Кәсіпорын А жылдың соңына қарай абсолюттік өтімділік коэффициентінің (0,23-ден 0,14) ең көп қысқаруы шамасына жол берді. Жылдың соңына қарай бұл коэффициент теориялық тұрғыдан тек кәсіпорында (0,31) жеткілікті деп санауға болады.
- 2) Коэффициенті 1,66 дан 1,37 қысқарады
- 3) Бірінші кәсіпорында ағымдағы активтерді құру кезінде 30% - меншікті қаражат жіберілді, өйткені маневрлеу коэффициенті 0,31 құрады (кәсіпорынның екінші және үшінші сәйкесінше 0,16 және 0,27бұзылады)
- 4) Жылдың соңына қарай кәсіпорын А және С автономия коэффициенті 0,58, кәсіпорында – 0,8 құрады.

ҚАРЖЫЛЫҚ КЕСТЕЛЕР

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің ағымдағы құны (күрделі пайыз әдісі) $PVIF(k,n) = 1/(1 + k)^n$

N	1%	2%	3%	4%	5%	6%	7%	8%	9%	10%	11%	12%	13%	14%
1	0,99010	0,98039	0,97087	0,96154	0,95238	0,94340	0,93458	0,92593	0,91743	0,90909	0,90090	0,89286	0,88496	0,87719
2	0,98030	0,96117	0,94260	0,92456	0,90703	0,89000	0,87344	0,85734	0,84168	0,82645	0,81162	0,79719	0,78315	0,76947
3	0,97059	0,94232	0,91514	0,88900	0,86384	0,83962	0,81630	0,79383	0,77218	0,75131	0,73119	0,71178	0,69305	0,67497
4	0,96098	0,92385	0,88849	0,85480	0,82270	0,79209	0,76290	0,73503	0,70843	0,68301	0,65873	0,63552	0,61332	0,59208
5	0,95147	0,90573	0,86261	0,82193	0,78353	0,74726	0,71299	0,68058	0,64993	0,62092	0,59345	0,56743	0,54276	0,51937
6	0,94205	0,88797	0,83748	0,79031	0,74622	0,70496	0,66634	0,63017	0,59627	0,56447	0,53464	0,50663	0,48032	0,45559
7	0,93272	0,87056	0,81309	0,75992	0,71068	0,66506	0,62275	0,58349	0,54703	0,51316	0,48166	0,45235	0,42506	0,39964
8	0,92348	0,85349	0,78941	0,73069	0,67684	0,62741	0,58201	0,54027	0,50187	0,46651	0,43393	0,40388	0,37616	0,35056
9	0,91434	0,83676	0,76642	0,70259	0,64461	0,59190	0,54393	0,50025	0,46043	0,42410	0,39092	0,36061	0,33288	0,30751
10	0,90529	0,82035	0,74409	0,67556	0,61391	0,55839	0,50835	0,46319	0,42241	0,38554	0,35218	0,32197	0,29459	0,26974
11	0,89632	0,80426	0,72242	0,64958	0,58468	0,52679	0,47509	0,42888	0,38753	0,35049	0,31728	0,28748	0,26070	0,23662
12	0,88745	0,78849	0,70138	0,62460	0,55684	0,49697	0,44401	0,39711	0,35553	0,31863	0,28584	0,25668	0,23071	0,20756
13	0,87866	0,77303	0,68095	0,60057	0,53032	0,46884	0,41496	0,36770	0,32618	0,28966	0,25751	0,22917	0,20416	0,18207
14	0,86996	0,75788	0,66112	0,57748	0,50507	0,44230	0,38782	0,34046	0,29925	0,26333	0,23199	0,20462	0,18068	0,15971
15	0,86135	0,74301	0,64186	0,55526	0,48102	0,41727	0,36245	0,31524	0,27454	0,23939	0,20900	0,18270	0,15989	0,14010
16	0,85282	0,72845	0,62317	0,53391	0,45811	0,39365	0,33873	0,29189	0,25187	0,21763	0,18829	0,16312	0,14150	0,12289
17	0,84438	0,71416	0,60502	0,51337	0,43630	0,37136	0,31657	0,27027	0,23107	0,19784	0,16963	0,14564	0,12522	0,10780
18	0,83602	0,70016	0,58739	0,49363	0,41552	0,35034	0,29586	0,25025	0,21199	0,17986	0,15282	0,13004	0,11081	0,09456
19	0,82774	0,68643	0,57029	0,47464	0,39573	0,33051	0,27651	0,23171	0,19449	0,16351	0,13768	0,11611	0,09806	0,08295
20	0,81954	0,67297	0,55368	0,45639	0,37689	0,31180	0,25842	0,21455	0,17843	0,14864	0,12403	0,10367	0,08678	0,07276
25	0,77977	0,60953	0,47761	0,37512	0,29530	0,23300	0,18425	0,14602	0,11597	0,09230	0,07361	0,05882	0,04710	0,03779
30	0,74192	0,55207	0,41199	0,30832	0,23138	0,17411	0,13137	0,09938	0,07537	0,05731	0,04368	0,03338	0,02557	0,01963
35	0,70591	0,50003	0,35538	0,25342	0,18129	0,13011	0,09366	0,06763	0,04899	0,03558	0,02592	0,01894	0,01388	0,01019
40	0,67165	0,45289	0,30656	0,20829	0,14205	0,09722	0,06678	0,04603	0,03184	0,02209	0,01538	0,01075	0,00753	0,00529
50	0,60804	0,37153	0,22811	0,14071	0,08720	0,05429	0,03395	0,02132	0,01345	0,00852	0,00542	0,00346	0,00222	0,00143

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің ағымдағы құны (күрделі пайыз әдісі) $PVIF(k,n) = 1/(1 + k)^n$

N	15%	16%	17%	18%	19%	20%	25%	30%	40%	50%
1	0,86957	0,86207	0,85470	0,84746	0,84034	0,83333	0,80000	0,76923	0,71429	0,66667
2	0,75614	0,74316	0,73051	0,71818	0,70616	0,69444	0,64000	0,59172	0,51020	0,44444
3	0,65752	0,64066	0,62437	0,60863	0,59342	0,57870	0,51200	0,45517	0,36443	0,29630
4	0,57175	0,55229	0,53365	0,51579	0,49867	0,48225	0,40960	0,35013	0,26031	0,19753
5	0,49718	0,47611	0,45611	0,43711	0,41905	0,40188	0,32768	0,26933	0,18593	0,13169
6	0,43233	0,41044	0,38984	0,37043	0,35214	0,33490	0,26214	0,20718	0,13281	0,08779
7	0,37594	0,35383	0,33320	0,31393	0,29592	0,27908	0,20972	0,15937	0,09486	0,05853
8	0,32690	0,30503	0,28478	0,26604	0,24867	0,23257	0,16777	0,12259	0,06776	0,03902
9	0,28426	0,26295	0,24340	0,22546	0,20897	0,19381	0,13422	0,09430	0,04840	0,02601
10	0,24718	0,22668	0,20804	0,19106	0,17560	0,16151	0,10737	0,07254	0,03457	0,01734
11	0,21494	0,19542	0,17781	0,16192	0,14757	0,13459	0,08590	0,05580	0,02469	0,01156
12	0,18691	0,16846	0,15197	0,13722	0,12400	0,11216	0,06872	0,04292	0,01764	0,00771
13	0,16253	0,14523	0,12989	0,11629	0,10421	0,09346	0,05498	0,03302	0,01260	0,00514
14	0,14133	0,12520	0,11102	0,09855	0,08757	0,07789	0,04398	0,02540	0,00900	0,00343
15	0,12289	0,10793	0,09489	0,08352	0,07359	0,06491	0,03518	0,01954	0,00643	0,00228
16	0,10686	0,09304	0,08110	0,07078	0,06184	0,05409	0,02815	0,01503	0,00459	0,00152
17	0,09293	0,08021	0,06932	0,05998	0,05196	0,04507	0,02252	0,01156	0,00328	0,00101
18	0,08081	0,06914	0,05925	0,05083	0,04367	0,03756	0,01801	0,00889	0,00234	0,00068
19	0,07027	0,05961	0,05064	0,04308	0,03670	0,03130	0,01441	0,00684	0,00167	0,00045
20	0,06110	0,05139	0,04328	0,03651	0,03084	0,02608	0,01153	0,00526	0,00120	0,00030
25	0,03038	0,02447	0,01974	0,01596	0,01292	0,01048	0,00378	0,00142	0,00022	0,00004
30	0,01510	0,01165	0,00900	0,00697	0,00541	0,00421	0,00124	0,00038	0,00004	0,00001
35	0,00751	0,00555	0,00411	0,00305	0,00227	0,00169	0,00041	0,00010	0,00001	0,00000
40	0,00373	0,00264	0,00187	0,00133	0,00095	0,00068	0,00013	0,00003	0,00000	0,00000
50	0,00092	0,00060	0,00039	0,00025	0,00017	0,00011	0,00001	0,00000	0,00000	0,00000

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің болашақ құны (күрделі пайыз әдісі) $FVIF(k,n) = (1 + k)^n$

N	1%	2%	3%	4%	5%	6%	7%	8%	9%	10%	11%	12%	13%	14%
1	1,01000	1,02000	1,03000	1,04000	1,05000	1,06000	1,07000	1,08000	1,09000	1,10000	1,11000	1,12000	1,13000	1,14000
2	1,02010	1,04040	1,06090	1,08160	1,10250	1,12360	1,14490	1,16640	1,18810	1,21000	1,23210	1,25440	1,27690	1,29960
3	1,03030	1,06121	1,09273	1,12486	1,15763	1,19102	1,22504	1,25971	1,29503	1,33100	1,36763	1,40493	1,44290	1,48154
4	1,04060	1,08243	1,12551	1,16986	1,21551	1,26248	1,31080	1,36049	1,41158	1,46410	1,51807	1,57352	1,63047	1,68896
5	1,05101	1,10408	1,15927	1,21665	1,27628	1,33823	1,40255	1,46933	1,53862	1,61051	1,68506	1,76234	1,84244	1,92541
6	1,06152	1,12616	1,19405	1,26532	1,34010	1,41852	1,50073	1,58687	1,67710	1,77156	1,87041	1,97382	2,08195	2,19497
7	1,07214	1,14869	1,22987	1,31593	1,40710	1,50363	1,60578	1,71382	1,82804	1,94872	2,07616	2,21068	2,35261	2,50227
8	1,08286	1,17166	1,26677	1,36857	1,47746	1,59385	1,71819	1,85093	1,99256	2,14359	2,30454	2,47596	2,65844	2,85259
9	1,09369	1,19509	1,30477	1,42331	1,55133	1,68948	1,83846	1,99900	2,17189	2,35795	2,55804	2,77308	3,00404	3,25195
10	1,10462	1,21899	1,34392	1,48024	1,62889	1,79085	1,96715	2,15892	2,36736	2,59374	2,83942	3,10585	3,39457	3,70722
11	1,11567	1,24337	1,38423	1,53945	1,71034	1,89830	2,10485	2,33164	2,58043	2,85312	3,15176	3,47855	3,83586	4,22623
12	1,12683	1,26824	1,42576	1,60103	1,79586	2,01220	2,25219	2,51817	2,81266	3,13843	3,49845	3,89598	4,33452	4,81790
13	1,13809	1,29361	1,46853	1,66507	1,88565	2,13293	2,40985	2,71962	3,06580	3,45227	3,88328	4,36349	4,89801	5,49241
14	1,14947	1,31948	1,51259	1,73168	1,97993	2,26090	2,57853	2,93719	3,34173	3,79750	4,31044	4,88711	5,53475	6,26135
15	1,16097	1,34587	1,55797	1,80094	2,07893	2,39656	2,75903	3,17217	3,64248	4,17725	4,78459	5,47357	6,25427	7,13794
16	1,17258	1,37279	1,60471	1,87298	2,18287	2,54035	2,95216	3,42594	3,97031	4,59497	5,31089	6,13039	7,06733	8,13725
17	1,18430	1,40024	1,65285	1,94790	2,29202	2,69277	3,15882	3,70002	4,32763	5,05447	5,89509	6,86604	7,98608	9,27646
18	1,19615	1,42825	1,70243	2,02582	2,40662	2,85434	3,37993	3,99602	4,71712	5,55992	6,54355	7,68997	9,02427	10,57517
19	1,20811	1,45681	1,75351	2,10685	2,52695	3,02560	3,61653	4,31570	5,14166	6,11591	7,26334	8,61276	10,19742	12,05569
20	1,22019	1,48595	1,80611	2,19112	2,65330	3,20714	3,86968	4,66096	5,60441	6,72750	8,06231	9,64629	11,52309	13,74349
25	1,28243	1,64061	2,09378	2,66584	3,38635	4,29187	5,42743	6,84848	8,62308	10,83471	13,58546	17,00006	21,23054	26,46192
30	1,34785	1,81136	2,42726	3,24340	4,32194	5,74349	7,61226	10,06266	13,26768	17,44940	22,89230	29,95992	39,11590	50,95016
35	1,41660	1,99989	2,81386	3,94609	5,51602	7,68609	10,67658	14,78534	20,41397	28,10244	38,57485	52,79962	72,06851	98,10018
40	1,48886	2,20804	3,26204	4,80102	7,03999	10,28572	14,97446	21,72452	31,40942	45,25926	65,00087	93,05097	132,78155	188,88351
50	1,64463	2,69159	4,38391	7,10668	11,46740	18,42015	29,45703	46,90161	74,35752	117,39085	184,56483	289,00219	450,73593	700,23299

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің болашақ құны (күрделі пайыз әдісі) $FVIF(k,n) = (1 + k)^n$

N	15%	16%	17%	18%	19%	20%	25%	30%	40%	50%
1	1,15000	1,16000	1,17000	1,18000	1,19000	1,20000	1,25000	1,30000	1,40000	1,50000
2	1,32250	1,34560	1,36890	1,39240	1,41610	1,44000	1,56250	1,69000	1,96000	2,25000
3	1,52088	1,56090	1,60161	1,64303	1,68516	1,72800	1,95313	2,19700	2,74400	3,37500
4	1,74901	1,81064	1,87389	1,93878	2,00534	2,07360	2,44141	2,85610	3,84160	5,06250
5	2,01136	2,10034	2,19245	2,28776	2,38635	2,48832	3,05176	3,71293	5,37824	7,59375
6	2,31306	2,43640	2,56516	2,69955	2,83976	2,98598	3,81470	4,82681	7,52954	11,39063
7	2,66002	2,82622	3,00124	3,18547	3,37932	3,58318	4,76837	6,27485	10,54135	17,08594
8	3,05902	3,27841	3,51145	3,75886	4,02139	4,29982	5,96046	8,15731	14,75789	25,62891
9	3,51788	3,80296	4,10840	4,43545	4,78545	5,15978	7,45058	10,60450	20,66105	38,44336
10	4,04556	4,41144	4,80683	5,23384	5,69468	6,19174	9,31323	13,78585	28,92547	57,66504
11	4,65239	5,11726	5,62399	6,17593	6,77667	7,43008	11,64153	17,92160	40,49565	86,49756
12	5,35025	5,93603	6,58007	7,28759	8,06424	8,91610	14,55192	23,29809	56,69391	129,74634
13	6,15279	6,88579	7,69868	8,59936	9,59645	10,69932	18,18989	30,28751	79,37148	194,61951
14	7,07571	7,98752	9,00745	10,14724	11,41977	12,83918	22,73737	39,37376	111,12007	291,92926
15	8,13706	9,26552	10,53872	11,97375	13,58953	15,40702	28,42171	51,18589	155,56810	437,89389
16	9,35762	10,74800	12,33030	14,12902	16,17154	18,48843	35,52714	66,54166	217,79533	656,84084
17	10,76126	12,46768	14,42646	16,67225	19,24413	22,18611	44,40892	86,50416	304,91347	985,26125
18	12,37545	14,46251	16,87895	19,67325	22,90052	26,62333	55,51115	112,45541	426,87885	1477,89188
19	14,23177	16,77652	19,74838	23,21444	27,25162	31,94800	69,38894	146,19203	597,63040	2216,83782
20	16,36654	19,46076	23,10560	27,39303	32,42942	38,33760	86,73617	190,04964	836,68255	3325,25673
25	32,91895	40,87424	50,65783	62,66863	77,38807	95,39622	264,69780	705,64100	4499,87958	25251,16829
30	66,21177	85,84988	111,06465	143,37064	184,67531	237,37631	807,79357	2619,99564	24201,43236	191751,05923
35	133,17552	180,31407	243,50347	327,99729	440,70061	590,66823	2465,19033	9727,86043	130161,11155	1456109,60605
40	267,86355	378,72116	533,86871	750,37834	1051,66751	1469,77157	7523,16385	36118,86481	700037,69659	11057332,32094
50	1083,65744	1670,70380	2566,21528	3927,35686	5988,91390	9100,43815	70064,92322	497929,22298	20248916,23976	637621500,21405

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің аннуитеттің ағымдағы құны (күрделі пайыз әдісі, постнумерандо) $PVIFA(k,n) = [1 - (1/(1 + k)^n)]/k$

N	1%	2%	3%	4%	5%	6%	7%	8%	9%	10%	11%	12%	13%	14%
1	0,99010	0,98039	0,97087	0,96154	0,95238	0,94340	0,93458	0,92593	0,91743	0,90909	0,90090	0,89286	0,88496	0,87719
2	1,97040	1,94156	1,91347	1,88609	1,85941	1,83339	1,80802	1,78326	1,75911	1,73554	1,71252	1,69005	1,66810	1,64666
3	2,94099	2,88388	2,82861	2,77509	2,72325	2,67301	2,62432	2,57710	2,53129	2,48685	2,44371	2,40183	2,36115	2,32163
4	3,90197	3,80773	3,71710	3,62990	3,54595	3,46511	3,38721	3,31213	3,23972	3,16987	3,10245	3,03735	2,97447	2,91371
5	4,85343	4,71346	4,57971	4,45182	4,32948	4,21236	4,10020	3,99271	3,88965	3,79079	3,69590	3,60478	3,51723	3,43308
6	5,79548	5,60143	5,41719	5,24214	5,07569	4,91732	4,76654	4,62288	4,48592	4,35526	4,23054	4,11141	3,99755	3,88867
7	6,72819	6,47199	6,23028	6,00205	5,78637	5,58238	5,38929	5,20637	5,03295	4,86842	4,71220	4,56376	4,42261	4,28830
8	7,65168	7,32548	7,01969	6,73274	6,46321	6,20979	5,97130	5,74664	5,53482	5,33493	5,14612	4,96764	4,79877	4,63886
9	8,56602	8,16224	7,78611	7,43533	7,10782	6,80169	6,51523	6,24689	5,99525	5,75902	5,53705	5,32825	5,13166	4,94637
10	9,47130	8,98259	8,53020	8,11090	7,72173	7,36009	7,02358	6,71008	6,41766	6,14457	5,88923	5,65022	5,42624	5,21612
11	10,36763	9,78685	9,25262	8,76048	8,30641	7,88687	7,49867	7,13896	6,80519	6,49506	6,20652	5,93770	5,68694	5,45273
12	11,25508	10,57534	9,95400	9,38507	8,86325	8,38384	7,94269	7,53608	7,16073	6,81369	6,49236	6,19437	5,91765	5,66029
13	12,13374	11,34837	10,63496	9,98565	9,39357	8,85268	8,35765	7,90378	7,48690	7,10336	6,74987	6,42355	6,12181	5,84236
14	13,00370	12,10625	11,29607	10,56312	9,89864	9,29498	8,74547	8,24424	7,78615	7,36669	6,98187	6,62817	6,30249	6,00207
15	13,86505	12,84926	11,93794	11,11839	10,37966	9,71225	9,10791	8,55948	8,06069	7,60608	7,19087	6,81086	6,46238	6,14217
16	14,71787	13,57771	12,56110	11,65230	10,83777	10,10590	9,44665	8,85137	8,31256	7,82371	7,37916	6,97399	6,60388	6,26506
17	15,56225	14,29187	13,16612	12,16567	11,27407	10,47726	9,76322	9,12164	8,54363	8,02155	7,54879	7,11963	6,72909	6,37286
18	16,39827	14,99203	13,75351	12,65930	11,68959	10,82760	10,05909	9,37189	8,75563	8,20141	7,70162	7,24967	6,83991	6,46742
19	17,22601	15,67846	14,32380	13,13394	12,08532	11,15812	10,33560	9,60360	8,95011	8,36492	7,83929	7,36578	6,93797	6,55037
20	18,04555	16,35143	14,87747	13,59033	12,46221	11,46992	10,59401	9,81815	9,12855	8,51356	7,96333	7,46944	7,02475	6,62313
25	22,02316	19,52346	17,41315	15,62208	14,09394	12,78336	11,65358	10,67478	9,82258	9,07704	8,42174	7,84314	7,32998	6,87293
30	25,80771	22,39646	19,60044	17,29203	15,37245	13,76483	12,40904	11,25778	10,27365	9,42691	8,69379	8,05518	7,49565	7,00266
35	29,40858	24,99862	21,48722	18,66461	16,37419	14,49825	12,94767	11,65457	10,56682	9,64416	8,85524	8,17550	7,58557	7,07005
40	32,83469	27,35548	23,11477	19,79277	17,15909	15,04630	13,33171	11,92461	10,75736	9,77905	8,95105	8,24378	7,63438	7,10504
50	39,19612	31,42361	25,72976	21,48218	18,25593	15,76186	13,80075	12,23348	10,96168	9,91481	9,04165	8,30450	7,67524	7,13266

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің аннуитеттің ағымдағы құны (күрделі пайыз әдісі, постнумерандо) $PVIFA(k,n) = [1 - (1/(1 + k)^n)]/k$

N	15%	16%	17%	18%	19%	20%	25%	30%	40%	50%
1	0,86957	0,86207	0,85470	0,84746	0,84034	0,83333	0,80000	0,76923	0,71429	0,66667
2	1,62571	1,60523	1,58521	1,56564	1,54650	1,52778	1,44000	1,36095	1,22449	1,11111
3	2,28323	2,24589	2,20958	2,17427	2,13992	2,10648	1,95200	1,81611	1,58892	1,40741
4	2,85498	2,79818	2,74324	2,69006	2,63859	2,58873	2,36160	2,16624	1,84923	1,60494
5	3,35216	3,27429	3,19935	3,12717	3,05763	2,99061	2,68928	2,43557	2,03516	1,73663
6	3,78448	3,68474	3,58918	3,49760	3,40978	3,32551	2,95142	2,64275	2,16797	1,82442
7	4,16042	4,03857	3,92238	3,81153	3,70570	3,60459	3,16114	2,80211	2,26284	1,88294
8	4,48732	4,34359	4,20716	4,07757	3,95437	3,83716	3,32891	2,92470	2,33060	1,92196
9	4,77158	4,60654	4,45057	4,30302	4,16333	4,03097	3,46313	3,01900	2,37900	1,94798
10	5,01877	4,83323	4,65860	4,49409	4,33893	4,19247	3,57050	3,09154	2,41357	1,96532
11	5,23371	5,02864	4,83641	4,65601	4,48650	4,32706	3,65640	3,14734	2,43826	1,97688
12	5,42062	5,19711	4,98839	4,79322	4,61050	4,43922	3,72512	3,19026	2,45590	1,98459
13	5,58315	5,34233	5,11828	4,90951	4,71471	4,53268	3,78010	3,22328	2,46850	1,98972
14	5,72448	5,46753	5,22930	5,00806	4,80228	4,61057	3,82408	3,24867	2,47750	1,99315
15	5,84737	5,57546	5,32419	5,09158	4,87586	4,67547	3,85926	3,26821	2,48393	1,99543
16	5,95423	5,66850	5,40529	5,16235	4,93770	4,72956	3,88741	3,28324	2,48852	1,99696
17	6,04716	5,74870	5,47461	5,22233	4,98966	4,77463	3,90993	3,29480	2,49180	1,99797
18	6,12797	5,81785	5,53385	5,27316	5,03333	4,81219	3,92794	3,30369	2,49414	1,99865
19	6,19823	5,87746	5,58449	5,31624	5,07003	4,84350	3,94235	3,31053	2,49582	1,99910
20	6,25933	5,92884	5,62777	5,35275	5,10086	4,86958	3,95388	3,31579	2,49701	1,99940
25	6,46415	6,09709	5,76623	5,46691	5,19515	4,94759	3,98489	3,32861	2,49944	1,99992
30	6,56598	6,17720	5,82939	5,51681	5,23466	4,97894	3,99505	3,33206	2,49990	1,99999
35	6,61661	6,21534	5,85820	5,53862	5,25122	4,99154	3,99838	3,33299	2,49998	2,00000
40	6,64178	6,23350	5,87133	5,54815	5,25815	4,99660	3,99947	3,33324	2,50000	2,00000
50	6,66051	6,24626	5,88006	5,55414	5,26228	4,99945	3,99994	3,33333	2,50000	2,00000

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің аннуитеттің болашақ құны (күрделі пайыз әдісі, постнумерандо) $FVIFA(k,n) = ((1 + k)^n - 1)/k$

N	1%	2%	3%	4%	5%	6%	7%	8%	9%	10%	11%	12%	13%	14%
1	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000
2	2,01000	2,02000	2,03000	2,04000	2,05000	2,06000	2,07000	2,08000	2,09000	2,10000	2,11000	2,12000	2,13000	2,14000
3	3,03010	3,06040	3,09090	3,12160	3,15250	3,18360	3,21490	3,24640	3,27810	3,31000	3,34210	3,37440	3,40690	3,43960
4	4,06040	4,12161	4,18363	4,24646	4,31013	4,37462	4,43994	4,50611	4,57313	4,64100	4,70973	4,77933	4,84980	4,92114
5	5,10101	5,20404	5,30914	5,41632	5,52563	5,63709	5,75074	5,86660	5,98471	6,10510	6,22780	6,35285	6,48027	6,61010
6	6,15202	6,30812	6,46841	6,63298	6,80191	6,97532	7,15329	7,33593	7,52333	7,71561	7,91286	8,11519	8,32271	8,53552
7	7,21354	7,43428	7,66246	7,89829	8,14201	8,39384	8,65402	8,92280	9,20043	9,48717	9,78327	10,08901	10,40466	10,73049
8	8,28567	8,58297	8,89234	9,21423	9,54911	9,89747	10,25980	10,63663	11,02847	11,43589	11,85943	12,29969	12,75726	13,23276
9	9,36853	9,75463	10,15911	10,58280	11,02656	11,49132	11,97799	12,48756	13,02104	13,57948	14,16397	14,77566	15,41571	16,08535
10	10,46221	10,94972	11,46388	12,00611	12,57789	13,18079	13,81645	14,48656	15,19293	15,93742	16,72201	17,54874	18,41975	19,33730
11	11,56683	12,16872	12,80780	13,48635	14,20679	14,97164	15,78360	16,64549	17,56029	18,53117	19,56143	20,65458	21,81432	23,04452
12	12,68250	13,41209	14,19203	15,02581	15,91713	16,86994	17,88845	18,97713	20,14072	21,38428	22,71319	24,13313	25,65018	27,27075
13	13,80933	14,68033	15,61779	16,62684	17,71298	18,88214	20,14064	21,49530	22,95338	24,52271	26,21164	28,02911	29,98470	32,08865
14	14,94742	15,97394	17,08632	18,29191	19,59863	21,01507	22,55049	24,21492	26,01919	27,97498	30,09492	32,39260	34,88271	37,58107
15	16,09690	17,29342	18,59891	20,02359	21,57856	23,27597	25,12902	27,15211	29,36092	31,77248	34,40536	37,27971	40,41746	43,84241
16	17,25786	18,63929	20,15688	21,82453	23,65749	25,67253	27,88805	30,32428	33,00340	35,94973	39,18995	42,75328	46,67173	50,98035
17	18,43044	20,01207	21,76159	23,69751	25,84037	28,21288	30,84022	33,75023	36,97370	40,54470	44,50084	48,88367	53,73906	59,11760
18	19,61475	21,41231	23,41444	25,64541	28,13238	30,90565	33,99903	37,45024	41,30134	45,59917	50,39594	55,74971	61,72514	68,39407
19	20,81090	22,84056	25,11687	27,67123	30,53900	33,75999	37,37896	41,44626	46,01846	51,15909	56,93949	63,43968	70,74941	78,96923
20	22,01900	24,29737	26,87037	29,77808	33,06595	36,78559	40,99549	45,76196	51,16012	57,27500	64,20283	72,05244	80,94683	91,02493
25	28,24320	32,03030	36,45926	41,64591	47,72710	54,86451	63,24904	73,10594	84,70090	98,34706	114,41331	133,33387	155,61956	181,87083
30	34,78489	40,56808	47,57542	56,08494	66,43885	79,05819	94,46079	113,28321	136,30754	164,49402	199,02088	241,33268	293,19922	356,78685
35	41,66028	49,99448	60,46208	73,65222	90,32031	111,43478	138,23688	172,31680	215,71075	271,02437	341,58955	431,66350	546,68082	693,57270
40	48,88637	60,40198	75,40126	95,02552	120,79977	154,76197	199,63511	259,05652	337,88245	442,59256	581,82607	767,09142	1013,70424	1342,02510
50	64,46318	84,57940	112,79687	152,66708	209,34800	290,33590	406,52893	573,77016	815,08356	1163,90853	1668,77115	2400,01825	3459,50712	4994,52135

Кезеңдегі 1 ақша бірлігінің аннуитеттің болашақ құны (күрделі пайыз әдісі, постнумерандо)

$$FVIFA(k,n) = ((1 + k)^n - 1)/k$$

N	15%	16%	17%	18%	19%	20%	25%	30%	40%	50%
1	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000	1,00000
2	2,15000	2,16000	2,17000	2,18000	2,19000	2,20000	2,25000	2,30000	2,40000	2,50000
3	3,47250	3,50560	3,53890	3,57240	3,60610	3,64000	3,81250	3,99000	4,36000	4,75000
4	4,99338	5,06650	5,14051	5,21543	5,29126	5,36800	5,76563	6,18700	7,10400	8,12500
5	6,74238	6,87714	7,01440	7,15421	7,29660	7,44160	8,20703	9,04310	10,94560	13,18750
6	8,75374	8,97748	9,20685	9,44197	9,68295	9,92992	11,25879	12,75603	16,32384	20,78125
7	11,06680	11,41387	11,77201	12,14152	12,52271	12,91590	15,07349	17,58284	23,85338	32,17188
8	13,72682	14,24009	14,77325	15,32700	15,90203	16,49908	19,84186	23,85769	34,39473	49,25781
9	16,78584	17,51851	18,28471	19,08585	19,92341	20,79890	25,80232	32,01500	49,15262	74,88672
10	20,30372	21,32147	22,39311	23,52131	24,70886	25,95868	33,25290	42,61950	69,81366	113,33008
11	24,34928	25,73290	27,19994	28,75514	30,40355	32,15042	42,56613	56,40535	98,73913	170,99512
12	29,00167	30,85017	32,82393	34,93107	37,18022	39,58050	54,20766	74,32695	139,23478	257,49268
13	34,35192	36,78620	39,40399	42,21866	45,24446	48,49660	68,75958	97,62504	195,92869	387,23901
14	40,50471	43,67199	47,10267	50,81802	54,84091	59,19592	86,94947	127,91255	275,30017	581,85852
15	47,58041	51,65951	56,11013	60,96527	66,26068	72,03511	109,68684	167,28631	386,42024	873,78778
16	55,71747	60,92503	66,64885	72,93901	79,85021	87,44213	138,10855	218,47220	541,98833	1311,68167
17	65,07509	71,67303	78,97915	87,06804	96,02175	105,93056	173,63568	285,01386	759,78367	1968,52251
18	75,83636	84,14072	93,40561	103,74028	115,26588	128,11667	218,04460	371,51802	1064,69714	2953,78376
19	88,21181	98,60323	110,28456	123,41353	138,16640	154,74000	273,55576	483,97343	1491,57599	4431,67564
20	102,44358	115,37975	130,03294	146,62797	165,41802	186,68800	342,94470	630,16546	2089,20639	6648,51346
25	212,79302	249,21402	292,10486	342,60349	402,04249	471,98108	1054,79118	2348,80334	11247,19895	50500,33659
30	434,74515	530,31173	647,43912	790,94799	966,71217	1181,88157	3227,17427	8729,98548	60501,08089	383500,11847
35	881,17016	1120,71295	1426,49102	1816,65161	2314,21372	2948,34115	9856,76132	32422,86808	325400,27888	2912217,21210
40	1779,09031	2360,75724	3134,52184	4163,21303	5529,82898	7343,85784	30088,65538	120392,88269	1750091,74148	22114662,64188
50	7217,71628	10435,64877	15089,50167	21813,09367	31515,33633	45497,19075	280255,69286	1659760,74326	50622288,09941	1275242998,42810